

RÁKOSI JENŐ MŰVEI

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

EMLÉKEZÉSEK

HARMADIK KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

XVI. A HÁBORÚ UTÁN.

Az egymásra torlódó forradalmakban semmi szerepem nem volt. Még Károlyi Mihály alatt írtam, ameddig lehetett, mikor pedig a magyar történelemben létre jött a *Gyűjtőfogházi béke*, ahol az egyik történelmi és forradalmi Paprika Jancsi szállította Magyarországot a másiknak, Kún Bélának, akivel azelőtt pár nappal még a Népszínház-utcában verekedtek s kit azután a gyűjtőfogházba becsuktak; akkor ezek a világbolondító jöttment történelmi alakok bennünket a Budapesti Hírlap házából kiszórtak, vagyonunkat elvették s elkezdtek nyomdánkban szedni és szerkesztőségünkben szerkeszteni s olvasóink nyakára küldeni a Vörös Újságot. Én bezárkóztam naphegyi házámba s a napi történelemből csak annyit tudtam, amennyit odavetődött barátaim a városból, vagy cselédek a piacról elhoztak. Egyszer szemüvegre lett volna szükségem s átballagtam Calderonihoz a Vörösmarty-térre, de hiába. Nem lévén semmi szakszervezetnek a tagja, a kereskedőnek nem volt szabad nékem bármit eladnia. Máskor jelentkezett egy vigécformájú suhanc, aki házkutatást kívánt tartani nálam. Magam hordtam körül a lakásban, mutogattam, magyaráztam mindent, nyitogattam neki a szekrénye-

ket. Végül az ebédlőbe értünk, ahol két szép régi szekrényem volt, a Csepreghy-cég műve, amelyben valamikor kis könyvtáramat tartogattam. De könyveim lassan kinőttek a két szekrényből, melyeket azután átadtam a háztartásnak. Mikor oda beléptünk, egy kicsit meghökkentem. A trafikossal, akinél állandóan szivarszükségletemet szoktam beszerezni, olyan megállapodásom volt, hogy valahányszor szivarkészletét a nagytrafikból kiegészíti, a számomra mindig félretesz egy-két szebb dobozt. Így felgyűlt a szivarom vagy harminc doboz trabukóra. Hugóm, aki özvegységem óta háztartásomat viszi, e dobozokat mind berakta az egyik szekrénybe. No, mondok, most ez a kis finánc-proletár rajta-csíp. És egy pillanatnyi gondolkozás után így szólok:

— Tisztelt uram, vagy bocsánat, elvtárs, ez az ebédlőnk. Amott az a pohárszék. Ez a másik két szekrény valamikor könyves-szekrény volt, most pedig edény-féjét tartanak benne. Tetszik megnézni? Kérem, tessék...

És indultam a felé a szekrény felé, amelyben a sziváros-dobozok voltak, hogy kinyissam. De a furfangos elvtárs hamis mosollyal megállít:

— Nem, kérem, nem ezt; a másikat!

És én engedelmesen mentem és kinyitottam a másikat, ahol semmi gyanúsat nem találván, ravasz látogatóm eltávozott, zsákmányul magával vivén Schiller József dr. barátom közöshadseregbeli lovaskardját. A kard ártatlan volt, soha vért nem látott, emlék hozzá nem fűződött, így hamar belenyugodtunk, hogy meg kellett tőle válnunk.

Egy másik hasonszőrű fiatalember is meglátogatott és jó, bőbeszédű kedvvel elújságotta, hogy éppen házasuló félben van s szeretné alkalmas lakásba vinni fiatal feleségét. Tehát lakást nézni jött hozzám, melyet, ha megfelel neki, kiutaltat magának a proletár kormánnyal. Szerencsére nem nyerte meg tetszését, amivel szolgálhattam. De én azonnal betelepítettem legnagyobb szobámba, ahol dolgozni szoktam, nehogy kellemetlenebb lakókat küldjenek rám, három fiatal műegyetemi hallgatót. Derék, jó fiúk voltak, úgy, hogy a diktatúra után sem háborgattuk őket s nálam laktak öt évig, amíg a teknikát el nem végezték.

Egyszer azonban engemet citált valami biztosféle föl a budai várba a városházára. Vagy egy óráig vártam az előszobában, míg a méltóságos elvtárs elé juthattam. Az iránt érdeklődött a biztos úr, hogy miképpen szereztem magamnak naphegyi házamat. Kiderült, hogy nem örököltem, mert akkor elvették volna tőlem. Kiderült, hogy keresményemből vettem, de még akkor sem törlesztettem egészen az árát. Ezen az alapon a biztos úr nekem ítélte a házamat s írást is adott róla, hogy ez a ház az én jogos tulajdonom. És ezzel elbocsájtott. De előbb még tudni kívánta, kik laknak a házamban.

— Én a családommal és három proletár úr.

— És ezek mit fizetnek házbért?

— Bizony azok nem fizetnek semmit, mert voltaképpen szegény tanulók.

— Az mindegy. Házbért a proletárnak is kell fizetnie, — mondta az igazságos biztos. És mikor az ajtaján

kiléptem, még egyszer utánam kiáltott: — Azokon pedig csak tessék megvenni a házbért.

Egyszer nagy ribillió támadt a konyhában s a házmesterem lakásán, aki a házbizalmi hivatalt viselte. Sietek megnézni, mi baj van. Hát proletár-kortések voltak, akik cselédeimet hajtották el — szavazni. Nekem szerencsére nem volt szavazati jogom. Mikor «*háztartásbeli alkalmazottjaim*» visszajöttek, kikérdeztem őket, hogy hogyan és kikre szavaztak. Azt mondták, sejtelmük sincs róla. Bevitték őket a szavazó-helyiségbe, ott a kezükbe nyomtak valami listát, azt le kellett adniok, aztán azt mondták nekik, hogy most már mehetnek haza. Így jött létre az a törvényhozó-testület, melynek egy szónoka azzal kezdte beszédét, hogy nevezetes napjok ez a mai, mert most temetik a magyar alkotmányt.

Ellenben, amikor megszűnt a proletárdiktatúra és Friedrich István kétszer huszonnégy óra alatt összeűtött egy választó törvényt és összeült a keresztények nevezett első nemzetgyűlés, ott nem akadt szónok, aki azzal kezdte volna beszédét, hogy most pedig sírjából kivesszük a magyar alkotmányt. Ennek is immár hét éve és az ősi alkotmány most is ott van, ahová az elvtársak temették.

Legsúlyosabb proletárlátogatóim egy — gondolom húsvét másodnapján, éjjel tiszteltek meg. Andreánszky Jenő unokám, aki mint végzett ludovikás vett részt a háború két utolsó évében s az olasz harctérről indult haza a nagy bomlás után kétszáz marosvásárhelyi magyar fiúval, kiből szerencsésen haza hozott és el is

szállított otthonukba vagy ötvenet (a többi útközben elmaradt, főképpen ahol vasutat talált, melyre fölkapaszkodott), itthon a vörösek kezébe esett s részt vett az oláhok s a szerbek elleni harcokban. Húsvétkor került haza s javában beszélte el Pécs körüli kalandjait, amikor egymaga vállalkozott arra, hogy valamely üzenettel a hegyeken keresztül civil ruhában belopózik Pécsre, midőn úgy egy óra tájban csengetnek s megjelenik a házban két detektív és két vörös katona. Azzal a felszólítással léptek a szobámba, hogy nyomban kövessem őket. Elláttam magam némi ruhával és pénzzel és mentem velök. Az utcán automobil várt ránk. Azon elmentünk két helyre — a Naphegy-utcába és a Döbrentei-utcába, ahol azonban nem voltak otthon, akiket kerestek. Ezután elrobogtunk a Fehérvári-útra (most Horthy Miklós-út) s ott felvettünk még egy úri asszonyt, akit ágyából szedtek ki s aki oly beteg volt, hogy a katonák hozták le az emeletről. Eddig én kalauzoltam a soffőrt, aki nem ismerte a budai utcákat. Míg az úri hölgyért föntjártak, én az autó hátsó ülésén ültem. Az úrinőt mellém tették s aztán az egyik katona rámripakodik:

— Álljon föl onnan, majd oda én ülök!

Én az autó szélére ültem s úgy tettük meg az utat a Markó-utcába. Ott fölvezettek egy szobába, az úri asszonyt letették a székre s engem egy asztalnál ülő két úr elé vezettek. A szobában elegen voltak ebben a szokatlan éji órában is. Az egyik úr, jól táplált, csinos arc, művelt külső, hozzám fordul, hogy nevem, korom, foglalkozásom iránt tudakozódjék és hogy miből élek.

— Eddig újságírásból éltem. De most elvették újságunkat. Hogy miből fogok ezentúl megélni, azt ma nem tudom.

— Nos, a proletárdiktatúra fog arról is gondoskodni, — mondja a szép úr, — hogy Rákosi Jenő éhen ne haljon.

— Kedves uram, ha ilyen jó indulattal van irántam a proletárdiktatúra, akkor én inkább más valamit kérek.

— Mi lenne az?

— Bocsássanak haza. Mit is csinálnának itt egy hetvenhét éves öreg emberrel?

A szép úr ránéz a másik úrra, aki megrázza tagadólág a fejét. Hát nem lehet. Vigyenek be a terembe, rendeli a szép úr, aki nem volt más, mint László Jenő, igazságügyi népbiztos, akit a diktatúra után elítéltek és fel is akasztottak.

Engemet bevittek az esküdszéki tárgyaló-terembe, ahol már néhányan ültek ismerősök s beültettek az esküdtek padjába.

A társaság hova-tovább mindjobban felszaporodott. A teremben vörös katonák ténferegtek, az ajtók körül s a bíróság dobogóján. Egyszer csak hallom a dobogó felől: Melyik itt az a Rákosi? Odanézek, egy vörös katona háttal a bírói emelvényhez támaszkodva, egy fehér zsebkendőt forgat a kezében, amelyen vörös foltok látszottak. Amint észrevette, hogy nézem, megszólal: Igen, igen, vér! Ti tanítottatok rá. Ti háborús uszítók. Most rajtunk a sor! Igen, igen, a Budapesti Hírlap volt a tanítómesterünk.

És ezzel mind közelebb jött hozzám, a padhoz, melyben Méhely Kálmán néhai államtitkár szomszédságában ültem. S mikor egészen közel volt s egyre a B. H-t emlegette, kihajoltam s barátságos hangon így szóltam hozzá:

— Hát barátom, voltaképpen olvasta-e maga a Budapesti Hírlapot?

Ez a váratlan nyájas szó úgy zavarba hozta a hőst, hogy rábámult, a véres zsebkendőjét zsebébe tette, megfordult s a kijáró ajtó felé sompolygott. De ott ismét megjött a szava, dühös pillantást vetett rám s ezt a szót röpítette felém:

— Csirkefogók!

Ezzel kiment és én többé nem láttam. De hallottam, hogy aznap löttek agyon egy szegény embert a reáliskola udvarán s hogy annak a vére lett volna ennek a vitéznek a zsebkendőjén.

Hajnalodott már, mikor a tús- és vádlottfogdosás véget ért, minket glédába állítottak s elvittek közeli két szobába — voltunk vagy tizenhatan — s ott töltöttük étlen az egész napot. Azaz töltöttük volna, ha Weingruber fogolytársunk — a vendéglős — módot nem talál arra, hogy feleségének üzenjen, aki délutáni négy órára egy frissen főzött egész sonkát és kenyeret küldött be nekünk. Ez volt aznap felséges reggelink, ebédünk és vacsoránk.

Estefelé jelentkezett a törvényszéki orvos, hogy megnézze, nincsen-e beteg közöttünk. Szégyenszemre mondhatom, hogy abban a pillanatban a két szoba egy kór-

házzá változott: a legkülönbféle nyavalyákkal vádolták meg magokat szegény fogolytársaim. Mire rám került a sor, nevetve mondtam, hogy igazán nekem már semmi betegséget nem hagytak, hacsak a doktor úr nagy koromat el nem fogadja betegségnek.

Nem fogadta el. Úgy este hat óra tájban hoztak vagy nyolc szalmazsákot tizenhat ember és két szoba számára. Úgy látszik, ott kell hálnunk. Darányi Ignác és én elfoglaltunk egy kisedet díványfélét, amelyen éppen hogy ketten elfértünk egymás mellett, betakaróztunk magunkkal hozott plédekkel és neki fohászkodtunk az éjszakának. A többiek valahogy elhelyezkedtek a szalmazsákokon. Tizenegy óra lehetett, amikor valaki beront az ajtón s ránk kiabál: Keljenek fel rögtön!

Felkeltünk, rendbehoztuk magunkat s azután levezettetünk az alagsorba valamely irodafélébe. Ott lajstromba szednek bennünket, elszedik óránkat, pénzünket, minden ingóságunkat, ami a zsebünkben található, elismervényt adnak róla és folyosókon át ide-oda, elvisznek egy nagy terembe, amelynek plafondjáról egy kétágú gázlámpa lóg le. A lámpának egyik ágán ömlik ki az égő gáz kék lángja, a nélkül, hogy világítana. Tanácstalanul állunk meg s én megszólalok: Nem látni semmit, mit csináljunk itt? Erre felel elég közelről egy hang: Rákosi, te vagy? Gyere ide, itt mellettem van egy üres ágy, pokróc is van rajta, előbbi gazdája — egy nógrádmegyei úr — hagyta itt, feküdjél le.

A hang Alpár Ignácé volt, a műépítő mesteré. Odatapogatózom, megtalálom az ágyat s a pokrócot és le-

fekszem az ágyba. És hallgatom, ahogy a többi jövevények is elhelyezkednek. Azután ránk csukják az ajtót.

Másnap reggel világossal látom csak, hogy hol vagyunk. Ha jól emlékszem, a kis fogháznak nevezték. Vagy tizenhatan voltunk együtt, egy alagsori tágas helyiségben, a falak mentén vaságyak szalmazsákkal. Minden ágy felett fejtül a falon egy-egy polc. Azon találtam egy elrozsdásodott, kissé kifecamodott pengéjű közönséges kusztorát, melyet azonnal birtokba vettem s a falon kitisztogattam. Az egyik sarokban volt minden védelem és takarás nélkül a klozet, mely a rabok rendelkezésére állt. A társaság elég vegyes volt, köztünk Dessewffy Aurél gróf is. Alpárt még aznap elvitték. Darányi Ignác volt földművelésügyi miniszter azonban ott maradt még egy-két napig. Délben hoztak úgynevezett csajkában ebédet. Valami rettenetes lé volt a leves, egy másik csajkában káposztafőzelék. Evőeszközünk nem volt. Ellenben nem tudom hány deka kenyér járt az ebédrel, de a kenyér rendesen két, néha három szeletben volt s egy-egy porció egy kis fapálcikára volt felszúrva. Én a bicskámmal a kenyérhajból faragtam kanalat, felszúrtam a kis pálcikára s azzal iparkodtam megenni az ebédemet. A mi ajtónkkal szemben levő ajtó hasonló helyiségbe nyílt s ennek lakói e tekintetben jobban voltak ellátva. Volt egy pár fakanaluk, melyet nyilván testvériesen felváltva használtak. Ebben a teremben volt Concha Győző egyetemi tanár szintén tized-tizenhatodmagával.

Néhány napig voltunk ebben a se nem nagyon kényel-

mes, se nem éppen nagyon mulatságos állapotban, amikor egyszer éjjel tizenegy óra tájban (különös, hogy mindig éjszaka zavartak ide-oda bennünket) csikorog az ajtónk és elhangzik a parancs: Keljenek fel nyomban!

Fölkelünk, összeszedjük a holminkat és künn a folyosón ismét katonai sorba állítanak bennünket. Ott már más csoportokat is útra készen találtunk, a csoportokban úri asszonyokat, batyuval a hátukon és végre szuronyos vörös katonák kíséretével elindulunk. A fogházból ki, egy pár utcán keresztül s elérünk a villamos vasút állomására. Felraknak bennünket a kocsikra, minden kocsin az ajtó mellett szuronyos katonák s aztán el akadálytalanul száguldva a forgalom nélküli utcákon ismeretlen célunk felé. Egyszerre hirtelenül kanyarodik a rohanó vonat s a kocsit a centrifugális erő úgy felemeli féloldalt a sínekről, hogy szinte egymásra dültünk mind, bennülök. Már azt hittük, repülünk az utca túlsó oldalára, amikor meglássúdva, a kocsik visszaereszkednek a sínekre. Utóbb tudtuk meg, hogy a váltó rosszul volt beállítva. Egyenesen kellett volna mennünk s hirtelen bekanyarodtunk volt egy másik utcába.

Katonai kíséretünk nem volt valami kedves. Különösen az egyik sarokban ült egy igen agresszív hős, aki a mellette ülő — utóbb földművelésügyi miniszternek, Rubinek Gyulának folyton az orra alatt jártatta szuronyát, barátságos textussal kísérve e manipulációt. Mikor pedig látta, hogy kiszemelt áldozatát nem tudja türelméből kiugratni, felvágta lábát a padra s ráripakodott:

— Pucold meg a cipőmet!

Rubinek egyet fúj, egyet nyel, azután angyali nyugalommal így szól: Nem tudom, mostani állapotomban kötelességem-e uraságod csizmáját pucolni. Ha odaérünk, ahová visznek, ott meg fogom tudni s ha kötelességem lesz, akkor tessék jelentkezni, meg fogom pucolni a csizmáját.

Én mindig azt tapasztaltam, hogy a harapós kutyákkal szemben az egyetlen biztos fegyver a nyugalom. Nem kell ugrándozni, nem kell az embernek a lábát kapkodni, hanem a szemébe kell nézni a buta állatnak és rendesen elsompolyog. Így kotródott el az én emberem a véres zsebkendővel és ez is elnémult, nem hadonászott a szuronyával, se a goromba szája nem járt az út további részén.

Jó éjfél után volt, amikor a kőbányai gyűjtőfogházba megérkezett a szállítmány. Ott egy folyosón sorba állítottak bennünket s beosztottak a cellákba. Mi nyolcan kerültünk egy tágasabb cellába. Köztünk volt Mailáth József gróf, Grödl báró, tulipános Fischer Emil barátunk, Kozma Jenő, Weimesz Marian, Sándor Pál. A társaság elég jókedvű volt. A túszok száma egészben száz és százötven közt variált. Volt ott minden, a kir. hercegtől, püspököktől, volt miniszterektől kezdve le egészen a dömsödi bíró uramig, aki, míg mi sétáltunk, az udvaron lekaszálta a füvet. A kosztolás persze itt is szerény volt, nagy szerep jutván benne a sárgarépának és káposztának. A kenyeret nem úgy kaptuk, mint a Markóban, hanem egy-egy cipót minden napra. De ahogy helyreállt köztünk s hozzánk tartozóink közt az

érintkezés, mindenki kapott hazulról elég bőven enni-valót, amiben a vidékről beszállított rabtársainkat lehetőleg részesítettük. Míg a nagy szobában voltunk, addig Weimesz Marian fogolytársunk — egyébként mű-építő — vállalkozott a gazdasszony szerepére. Ő szedte össze a küldeményeket, ő rakta fel az asztalra s ő szedte le is és ő csinált rendet. Szobának nem volt nagyon rendes, de börtönnek tűrhető volt a tanyánk. Nem volt féregmentes, de lehetett védekezni az őslakók ellen. A takarítás alól is fel voltunk mentve. Megbízható fegyenceket rendeltek ki mellénk, akik a mindennapi takarítást végezték. Volt köztük jókedvű legény is. Ránk a nagy szobában egy jól táplált fickó takarított, akiben humor is volt a foglalkozásához. Egyszer söprés közben megáll és végignézve rajtunk azt mondja: Hogy az urak itt vannak, azt értem. De hogy engem becsuknak ezek a proletárok, az már igazán botrány. Én már akkor proletár voltam, amikor ezek még azt se tudták, mi fán terem a proletár!

— Maga már akkor proletár volt? Mikor? — kérdezzük tőle.

— Én már két évvel ezelőtt proletár voltam!

— Hogy-hogy, két év előtt?

— Akkor kezdtem lopni, — mondja a legény s tovább söpri a szobánkat.

A gyűjtőfogház igazgatója: Bíró Zoltán, igen kedves, előzékeny úr volt, figyelmes és nemcsak hogy mindent megtett az érdekünkben, amit hatáskörében megtehetett, de úgyszólván morális tekintetben iparkodott

nyugodtabbá tenni bennünket s elviselhetőbbé helyzetünket. Gyakran riasztgatta egymást a fogolysereg rémhírekkel, melyekről nem lehetett tudni, micsoda forrásból szivárogtak közénk. Így egyszer csak arról kezdtek beszélni, hogy a tanácsköztársaság katonasága készül megrohanni a fogházat s vérfürdőt csinál közöttünk. Az igazgató, hogy megnyugtasson bennünket, géppuskákkal rakta meg a háztetőt, hogy védekezni tudjunk, sőt biztosított bennünket arról, hogy egyéb óvóintézkedéseket is tett, hogy biztosságban legyünk. Elvégre, mi rá voltunk bízva, mint foglyok s ő felelős azért, hogy bántódásunk más, mint hogy zár alatt legyünk, ne lehessen. A látogatás a nap bizonyos szakához volt kötve s mi a falakon belül szabadon érintkezhetünk, mondhatom, tömeges látogatóinkkal. Nekem az igazgató azt a kedvezést is megadta, hogy Schiller József barátomnak, a Budapesti Hírlap munkatársának igazolványt adott, mellyel délelőtt is, délután is bejöhett a fogházba.

Akit közülünk az élet meg nem tanított rá, az ott benn megtanulhatta, micsoda lelki könnyebbség, micsoda vigasztaló erő lakik az istentiszteletben. Minden vasárnap misére mentünk a fogház kápolnájába s a protestánsok egy más terembe isteni tiszteletre. A misét a fogház plébánosa, egy tót akcentussal beszélő kedves, öreg pap — különben pápai prelátus — mondotta. Ez az öreg pap az evangélium után felolvasta az új testamentum aznapi részét magyarul. Olyan egyszerűséggel, oly áhítattal, mondhatnám, oly ihlettel, hogy mélyen

megrendített bennünket. Én majd minden misén kisírtam magam az ő olvasására. De én érzékeny ember vagyok és katolikus. De szomszédom zsidó ember volt és oly szívből szakadt zokogásban tört ki egy ilyen alkalommal, hogy kevésbé fogékony emberek megilletődve néztek ránk.

Mi túsok az első padokban ültünk, közel az oltárhoz. Mögöttünk a fogház többi lakói, fegyencruhában. A fővárosi élet tumultusában, szórakozásai közt élő embernek fogalma sem lehet arról, hogy milyen lelki gyönyör és felemelkedés egy ilyen mise vasárnaponként annak, akit gond, elhagyottság, magány és szorongattatás üldöz a hét többi napjain. Én mondhatom, hogy egy tekintetben életem legkedvesebb, legmeghatóbb emlékei közé tartozik ez a fegyház. Mert vasárnap együtt hallgattuk felekezeti különbség nélkül, magunkba szállva, saját sorsunkon és az ország állapotán elbúsulva az Isten ígét. Más napokon pedig összeülve biztattuk egymást reménnyel a jövőre nézve. Ott nem volt eltérő nézet. Magunkban készültünk arra, hogy mint fogjuk szent egyetértésben, testvéri szeretetben, ha innen kiszabadulunk, az ország talpraállítását szolgálni. Ott nem volt felekezeti, nem volt rangkülönbség. Ott magyar testvérek voltunk rabsorban, ott zavartalan egyértelembe voltunk egymással, kenyerünket megosztva. És mikor kijöttünk, az élet, az érdek, az indulat rabjai lettünk s hamar beletanultunk ismét a régi egyenlenségbe, visszavonásba, pártosságba és gyűlölködésbe. Nyomban elfelejtettük, hogy együtt szenvedtünk s azonnal

eszünkbe jutott a farizeus, aki a templomban térdepelve verte a mellét és kiabálva szolt: «Hálát adok neked, Uram, hogy nem vagyok olyan, mint ez a publikánus», aki pedig töredelmesen összeroskadva, csendesen imádkozott mellette. Mi nem a magábaszállt publikánus, hanem a gögös farizeus példáját választottuk. Mert a szenvedésben osztozkodni jó; de az élet örömeiben és hatalmában nem kívánunk osztozkodni azokkal se, akikkel együtt szenvedtünk.

Fogságom derekán megbetegedtem. Elég rosszul voltam s jóformán egész napon át ágyamon heverésztem. Mikor a nagy cellára más foglyok számára szükség lett, minket kis cellákba telepítettek ki párosával. Nekem Grödl báróval jutott egy cella. Tűrhetően voltunk benne. A legkellemetlenebb az volt, hogy a báró minden reggel egy, éppen csak egyetlen egy ruhatetűt talált a hálóingében. Én rendszerint arra ébredtem, hogy lakótársam vadászott mindennapi kellemetlen vadjára. Engem szerencsésen elkerült ez a harctérről importált állat. Ellenben én megbetegedtem. Fogolytársaim nagy figyelemmel bántak velem. Iparkodtak mindenféle jóban részesíteni. Finom bort csempészték a cellámba s Grödl báró mindennap megosztotta velem hazuról küldött, igen kitűnő ebédjét. Sándor Pál, aki tőlünk a harmadik cellában volt, fenomenális húslevesekkel lepett meg.

Bajom makacs volt, de mégis már a javulás útján voltam, amikor egy napon átrendeltek a fogház kórházi orvosához. Ez a különben barátságos úr egészségi álla-

potom felől tudakozódott s végül azt mondta, jó lenne, ha innen kiszabadulnék.

— Az igazán jó lenne, — feleltem én.

— Hát kérem, folytatta ő, tessék folyamodványt írni, hogy egészségi szempontból bocsássák szabadon. Én véleményyt írok rá s átadom illetékes helyen.

— Köszönöm, — mondtam én. — Én nem kértem, hogy hozzanak ide, azt se kérem, hogy eressenek el innen.

— De ön beteg.

— Bocsánatot kérek érte, de nem tehetek róla. Majd csak meggyógyulok.

— Itt nem bizonyos az, kérem.

— Lehet, de az se bizonyos, hogy itt kelljen meghalnom. Majd csak lesz valahogy.

— Hát kérem, ha ön nem akar folyamodni, adjon be kérvényt családjá.

— Nem engedhetem meg a családomnak sem. Szegény jó doktor nem bírt velem s elbocsájtott. Én később tudtam meg, hogy az ő ilyenén beavatkozása honnan eredt. Fodor Oszkár dr. barátom látogatott meg betegségem alatt s én beszélgetés közben azt találtam mondani, hogy úgysem sokáig tart már az egész. Ő ezt félreértette, azt hitte, hogy magamra értem a dolgot, rossz egészségemre való tekintettel. Ő tett lépéseket a doktornál (talán másutt is), mert az egésznek az lett aztán a vége, hogy fogolytársaim, az egész túszereseg, írtak alá egy ívet az érdekeemben, amelynek fogamatja is volt, úgy, hogy az ő szabadulásuknál pár nappal előbb

hazabocsájtottak s én a foglyok éljenzése közt vonultam ki a rabságból.

Kiszabadulásom után minden nap jelentkezniem kellett az országházban, hol egy hivatalnok nyilván tartott bennünket. Másért, mint ezért, nem is hagytam el a lakásomat, amíg egyszer ágyúzást nem hallottunk. Hamar eljött a híre, hogy munkába lépett az ellenforradalom. Az utcán izgatott emberek jártak s egymástól kérdezték, mi történt, hogy van a dolog. Én az ablakba álltam s szememet a várpalotára helyeztem, melynek középső kupolája tetején, a szent korona felett vörös zászlót lengetett a szellő. És csakugyan, egyszerre lezuhant a vörös zászló. De sajnos, nem zuhant le vele a vörös uralom is. A nyilván rosszul előkészített ellenforradalom kudarccal végződött. Mindössze a Hungária-szálló dunaparti frontfalába lőtt lyuk emlékeztetett rá, hogy volt. A lövést — szimbolikus véletlennek lehetne mondani, — nem a kommün kapta oldalába, hanem — Hungária.

A szomorú eset következményeit hamarosan éreztették velünk. Még ez éjjel újra összeszedtek bennünket túsokat s ezúttal az országházba szállítottak. Ott viradtunk meg a főrendiházi oldal frontján levő nagy teremben, ahonnan úgy reggel kilenc órakor átkísértek a kupolaterem folyosójáról nyíló egyik nagy terembe. Mielőtt azonban bebocsájtottak volna, kihordták belőle minden bútort. Nem volt egy szék, amelyre leülhettünk volna. Aki plédet hozott magával, az a földre terítette s arra telepedett. Mikorra körülnéztem, hogy kik is

vagyunk ott vagy húszan-huszonnégyen, látom ám Hegedűs Lórántot, aki egy ablakmélyedésben a földön ült, elmerülve egy könyv olvasásába, melyet magával hozott. Te ugyan nem vesztegeted az időt! — mondtam neki. Darányival ketten ismét egymás mellett választottunk helyet, ugyancsak a puszta padlón. Ellenben az ajtóban egy kényelmes karosszéken ott ült a tiszteletünkre egy vörös katona, aki nem sajnált tőlünk egy-egy sértő szót és vitézül csörgette, nyilván hogy megrémítsen bennünket, a mellére akasztott kézi-gránátokat.

Egész nap így ültünk étlen-szomjan, amíg estefelé valahonnan egy kancsó vizet nem sikerült szereznünk. De csakhamar jelentkezett egy élelmes ember, aki vállalkozott arra, hogy fejenként napi húsz koronáért hajlandó bennünket élelmezni. Én ezúttal óvatosságból nem hoztam magammal pénzt, mert amit első fogságomkor elszedtek tőlem, azt ugyan nem kaptam vissza. Hegedűstől kértem kölcsön az első napi húsz koronát. Még ma is tartozom vele neki s el vagyok határozva, hogy végleg meg is tartom — emlékül.

Amint vállalkozónkkal megállapodtunk s lefizettük az első húsz koronát, azonnal le is vittek bennünket a félemeletre, ahol egy — gondolom Engel nevű — ember korcsmát rendezett be. Nagy sürgés-forgás, valóságos korcsmái élet folyt ott s a mi vállalkozónk megrendelte a vacsoránkat. Nem emlékezem már, mit vacsoráltunk. De emlékszem arra, hogy a nagyszájú vendéglős, mikor a főzelékhez húst követelt valaki (mert megfizette),

undok, trágár kifejezésekkel lármázva ment el asztalaink mellett végig. Utolsó fogásunk valami kuglóf-féle volt, melynek belén vékony fekete félkör vonult végig, ami mákot akart jelenteni. De azt tartom, jobban esett, mint máskor a Kugler-sütemény. Én azonban a felét eltettem magamnak reggelire, mert az ember ilyen helyzetben sohasem tudja, mit — *nem* hoz a holnap.

Mikor terembörtönünkbe visszatértünk, az volt a kérdés, hogyan töltjük el az éjjelt. Ebben azonban segítségünkre jöttek. Megengedték, hogy a gyönyörű folyosói szőnyegből, ami a kupola-teremben hevert összegöngyölgetve, becipelhessünk annyit, amennyi szükséges. Behurcoltuk hát a nehéz szőnyeget, végig terítettük a termen, kis kézitáskánkat vagy összehajtott kabátunkat a fejünk alá tettük, pléddel vagy felsőkabáttal takaróztunk s így aludtuk át az éjszakát.

Másnap reggel ismét senki sem törődött velünk. Reggelit csakugyan nem kaptunk. Azonban tizenegy óra tájban jelentkezett egy népbiztos úr, aki maga köré gyűjtött bennünket s kijelentette, ha megígérjük, hogy mindennap jelentkezni fogunk, hazamehetünk. Mi persze ennél többet is megígértünk volna, katonai fedezet alatt átmentünk egy hivatal-szobába, ahol lajstromba szedtek bennünket, igazolványt adtak s csakugyan haza is bocsájtottak.

Ezután csakhamar jött a végső bukás, a proletár-apostolok bukása. Ki vasúton, ki gyalog, ki repülőgépen, ment, amerre látott. Jönni pedig jött az oláh megszállás. Visszakaptuk a Budapesti Hírlapot, most már román

cenzúra alatt. Bejártam ismét a szerkesztőségbe, de mindig úgy iparkodtam odajutni, hogy oláh katonát ne lássak. Ez rendszerint sikerült is. Egyszer azonban szembe kerültem a Döbrentei-téren egy nagy vonulással. Gyalogosok, ágyúk, társzekerek vonultak el nagy robajjal és szinte rikoltozó muzsikával. S egy ágyúhoz odakötözve trotykolt velük egy szegény — tehén. Nyilván zsákmánya az oláh vitézségnek, akik épp oly buzgalommal vitték el a telefon-berendezéseket, gőzmasinákat, mint a szegény ember tehenét.

Lassan ennek a példátlan, ellenfél nélküli, garázda hadjáratnak is vége lett. Példa nélkül áll históriánkban az a gazdátlan állapot, amelynek az ország martaléka volt. A vörösöket nem magunk kergettük el, azok az oláh elől menekültek. Egyik legkeserveőbb szegényünk, hogy azzal dicsekedhetnek a román megszállók, hogy ők szabadítottak meg bennünket Kun Bélától. A későbbi kormányok alatt gombamódra keletkeztek a különítmények, a mindenféle hazafias egyesületek, bajtársak és szövetkezetek, amikor már nem volt ellenség az országban s úgy szólván lámpással kellett magoknak mondván csinált tehetetlen ellenségeket keresni. Nyugatmagyarországon kínálkozott volna nekik ellenségek, de ott egyenetlenkedtek, egymással versenyeztek a vezérségért. A kormányok pedig, melyek túrték, sőt különféle kedvezésben részesítették őket, ott cserbenhagyták munkájokat, sőt elfogdosták az odaiparkodó rajongókat.

A politikusok Svájcban, Bécsben, Aradon, majd Szegeden gyülekeztek, tanácskoztak, konspiráltak és egy-

mással versenyeztek. Végül is akadt egy ember, aki tudta, hogy adandó alkalommal százszor többet ér egy merész cselekedet, mint száz bölcs megfontolás, nekivágott s egy szép napon itt termett s átvette a hatalmat. Ez volt a Friedrich István kalandja, aki József kir. herceggel, mint nádorrai jött és győzött, amennyiben csakugyan miniszterelnöke lett az országnak.

Én egyszer beszéltem vele az ő kívánságára, a miniszterelnökségen. Kellemes külsejű, szimpatikus modorú úrnak találtam; vállalkozó szellemének próbáját adta bejövetelevel, de országos tulajdonságok nélkül maradt. Vannak, akik bravúros merészséggel be tudnak venni egy várat, de hogy mit kellene a várral csinálni, azt nem tudják. Ebben az időben József kir. herceg is magához kéretett. Megfelelő sajtófőnökre lett volna szükségük, azt kért volna tőlem. Természetesen egyébről is beszélünk s ön azt találtam mondani, hogy iparkodjék a társaságtól, mely az ő tekintélye szárnyán repült közénk, hova hamarabb megszabadulni, mert különben egy héten belül ők fognak megszabadulni a fenséges úrtól. Sajtófőnöknek Ulain Ferencet ajánlottam.

Még egy személyiség kívánt ebben az időben velem beszélni: Clerk úr, az antant rendcsináló kiküldöttje, aki más magyarokat is fogadott, hogy tájékozódjék nem a viszonyok, hanem a felfogások körül. Mikor én mentem hozzá, engemet a titkárja fogadott, Clerknek hirtelen el kellett mennie hazuról. A titkár kérdezett ki azzal, hogy meg van bízva, hogy véleményemet kivegye s jelentést tegyen gazdájának. Az én véleményem az volt, hogy ha

komolyan akarnak Magyarországnak szolgálatot tenni, tegyék lehetővé a régi országgyűlés összehívását, amely az egyetlen testület, amely törvényesen vezetheti az országot s helyreállítja a rendet.

Ulain Ferenc mellett, akit József kir. hercegnek sajtóvezetőül ajánlottam s aki azóta elég figyelmet kelteti szerepet játszik közéletünkben, nem mehetek el minden szó nélkül.

A nagy választójogi harcok és izgalmak idején egy napon a posta egy röpiratot kézbesített nekem, mely az általános választójogról szólt. Nagy érdeklődéssel olvastam, kiváló készültséggel kezelte témáját és nagy erővel védelmezte a Budapesti Hírlap álláspontját. Én erről a brosúráról vezércikket írtam, melynek következtében Ulain úrral korrespondenciába léptünk. Ő akkor mint tartalékos tiszt Zágrábban teljesített szolgálatot. Az én cikkem szélesebb körök figyelmét is fölkellette s mikor Ulain Budapestre jött, Tisza István gróf is magához kórette. Ulain abban az időben több érdekes és hatásos cikket is írt a Budapesti Hírlapba s ez és az az erős és harcos álláspont, melyet a B. H. mellett tanúsított, vitt engemet arra, hogy tehetségét magasztalva, ajánljam őt a kir. herceg érdeklődésébe.

Tevékenységünk megszűnt ugyan, de összeköttetésünk fennmaradt a háború után, a forradalom s a kommün alatt is, melynek Ulain is foglya lett egy időben. Mikor én kiszabadultam, ő is eljött értem s haza kísért. S mikor utóbb ő szabadult ki, első útja megint hozzám vezetett s ebben az időben igen sokszor fordult meg nálam.

Egyszer hárman jöttek, ő, egy Kollányi nevű nagyváradi úr és egy katona — természetesen vörös katonatiszt mert hiszen csak egy nappal előbb bukott meg a kommun. Kollányi egy nagyon jeles képzettségű ember volt. Tagja volt valamikor a nagyváradi Holnaposok— a jövő irodalma — társaságának, amelyhez Ady is tartozott. Kollányi, aki után (mert néhány évvel ezelőtt meghalt) egy nagy, eredeti filozófiai munka maradt kéziratban, azt beszélte nekem, hogy Ady budapesti szereplése voltaképpen elhagyása volt a nagyváradi zászlónak, ő ezt azzal magyarázta, hogy, Ady kijelentése szerint, Nagyváradon igen szegények voltak, Budapesten pedig bőségben lehet élni. Hogy volt, mint volt, sohasem kutattam. Ady barátai és követői azt jobban tudhatják. Én mindig csak verseivel és hatásával foglalkoztam, magánéletét nem feszegettem.

Három látogatóm egy írást mutatott nekem, ceruza följegyzésben, néhány programmpontot, amelyet Lorx, az elhunyt vezérkari főnök írt. A program érdekes, szabadelvű pontokat tartalmazott. Arra szólítottak fel, én vállaljam el e program alapján a politikai vezérséget. A vörös hadsereg tisztjei Lorx kezében, a rendőrség és a fiatalság rendelkezésünkre áll. Én szabadkoztam, hogy sohase folytattam aktív politikát és nincsen meg hozzá a gyakorlatom, se a tapasztalásom, se egyéb szükséges tulajdonságom, ők nem tágitottak s én végül belementem abba, hogy egy értekezleten Kovacsics lakásán az Alkotás-utcában részt veszek.

Megemlíthetem azt is, hogy volt szó e beszélgeté-

sekben egy formális haditervről, mellyel automobilon Kassát, Váradot egy éjjel megrohannák s a megszállókat meglepve, kikergetnék az országból. Okos emberek, első sorban Kollányi,- egészen komolyan foglalkoztak a tervvel.

A Lorx-féle írás így szólt:

1. *A polgári elemek szervezkedését örömmel üdvözölöm. A mozgalomhoz lelkesedéssel csatlakozom.*

2. *Mindnyájunk összeműködésének vagyok fanatikus híve.*

3. *Reakcionárius politikát nem támogathatok.*

4. *Tartózkodjunk a gyűlölködéstől, kizárólag a tisztességtelen elem ellen szabad és kell a harcot fölvenni.*

5. *Végzetes haj volna, ha a polgári elemek pártokra szakadnának. Nézetem szerint csak oly jelszóval lesz szabad zászlót bontani, amely körül az egész polgárság egységesen tömörülhet. Részletes pártprogramot csak a választások után szabad fölláítani, mert ez okvetlenül pártszakadásokra vezet. A választásokba pedig az egész polgárságnak egységes blokkal kell belemenni.*

6. *A szervezendő új magyar nemzeti hadseregből a politikát okvetlenül ki kell zárni. Mindenkinek, aki a hadseregbe belép, tényleges szolgálatának tartamára politikai jogainak gyakorlatáról le kell mondani.*

Mint ezen gondolat propagátora a tisztességre való tekintettel nem szabad a zászlóbontásnál aktív szerepet vállalnom.

Aláírás: 1919 VIII. Lorx s. k.

NB. A hadsereg és tagjai érdekeinek kellő képviselétről és védelméről azonban kellően gondoskodni kell.

Ulain, Kollányi s a tiszt, akinek a nevére nem emlékezem, ezt az írásba foglalt üzenetet adta nekem át, amire ön a fentebb elmondott választ adtam s megígértem, hogy egy tartandó értekezleten részt veszek.

Az értekezlet meg is volt másnapra rá Kovacsics Alkotás-utcai lakásán. Az értekezlet összes tagjaira már nem emlékszem, de gondolom, ott volt a házigazda és részt vett rajta Perényi Zsigmond báró, aki tudtommal akkoriban ott lakott Kovacsicsnál és részt vett Ulain Ferenc.

Az értekezleten az a javaslat tétetett, hogy alakítsunk pártot s én vegyem át a párt vezetését. Én kijelentettem, hogy semmi pártalakításba bele nem megyek. Mert mihelyest mi itt ma pártot szervezünk, holnap másutt másik pártot, holnapután meg másutt új pártot fognak alapítani és a nemzet részekre szakad, mielőtt egységbe tömörülhetett volna. Én egyetlen helyes útját tudom a nemzet tömörülésének: a régi országgyűlés egybehívását. Ez a maga tekintélyével képes lesz a nemzet összeségét egy frontba állítani. Más utat nem tudok, pártalakításra nem vállalkozom.

Az értekezleten nekem feltűnt az a szinte indulatos hév, amellyel Ulain ismét és ismét felém fordult, hogy eltérítsen álláspontomtól. Én természetesen nem adhatam fel álláspontomat, melynek helyességéről mindaz ami azóta történt, csak jobban meggyőzött.

Abban az időben más látogatóim is voltak, akik pártalakításra hívtak. Járt nálam Purjesz Lajos, a Világ című szabadkőműves újságnak azóta elhunyt szerkesz-

tője. És jártak nálam, nem tudom, pártjuk nevében-e vagy csak a magokéban, Propper és Buchinger szocialista vezérek. Természetesen én nekik is csak azt felelhettem, hogy én pártot senkivel nem alakítok, én csak az országgyűlés összehívásában látom az utat, amelyre lépni kell, ha szomorú helyzetünkben ki akarunk menekülni. Az országgyűlés összesége, mint a nemzet törvényes képviselője megtalálhatja a férfiakat, akikre a nemzetnek szüksége van. Pártalakításokkal ezt nem lehet helyesen elintézni.

Ez az értekezlet, melynek folyamán Ulain Ferenc ismételve, szinte izgatottan fordult hozzám, hogy vállalkozzam a dologra, rám nézve eredménytelenül végződött. Hogy többi tagjai tartottak-e még hasonló konferenciákat, azt nem tudom. Ulain azonban akkoriban igen sűrűn látogatott el hozzám s a vele való beszélgetésből tudom, hogy őt óhajtották volna megtenni a Budapesti Hírlap felelős szerkesztőjének. Én ebbe sem mentem bele, mert bármily tehetség mellett is minden újságírói gyakorlat nélkül senki sem felelhet meg egy hírlap felelős szerkesztői állásának. Azonban éppen Ulain kiváló képességeire való tekintettel, hajlandó voltam őt főmunkatársi minőségben elfogadni. Ismételt, e tárgyban folytatott beszélgetések során egyszer Ulain úr azt a meglepő kijelentést tette, hogy választania kell, mert politikai barátai az ő szerkesztésével új lapot akarnak indítani. Én természetesen nyomban azt mondtam, ebben én nem befolyásolhatom őt, határozzon lelkiismerete szerint, ő azzal távozott, hogy ez lesz a legnehezebb

éjszakája s másnap ismét felkeresett s jelentkezett azzal, hogy barátai ajánlatát fogadja el.

Így született meg a Szózat, melynek Ulain főszerkesztője lett, felelős szerkesztőt azonban éntőlem kért hozzá. Ez idő óta Ulain urat alig láttam. Változatos karrierjét csak távolról figyeltem s csak annyit konstataáltam, hogy ez a karrier az újságon kezdődött, nem ott folytatódott és azt gondolom, Ulain Ferenc úr intenciói szerint nem is ott fog végződni. Ellenben az újság, amelyen céljainak igazi útjára lépett, az már végezte karrierjét.

Ugyanez időtájban még két látogatóm volt. Két író-társam, akik jelentették, hogy megalakították a magyar keresztény írók és újságírók szövetségét, engemet megtettek díszelnöknek s most egy plakátot akarnak kiadni s arra kérnek, hogy rátehessék a hirdetemnyre a nevemet. Az egyik kollegám erre felállt s formális beszédet mondott, melynek az volt a veleje, hogy itt már ezentúl nem lesz csak keresztény író és zsidó író, keresztény újság és zsidó újság s a keresztény újságíró nem írhat, csak keresztény újságba, a zsidó pedig csak zsidóba.

Én erre körülbelül azt feleltem, hogy a díszelnökséget, amivel csak meg akartak tisztelni, nem bánom, de ilyen tartalmú hirdetés alá a nevemet nem lehet aláírni. Én már hosszú életet éltem s mindenkor csak azt a megkülönböztetést tettem, hogy magyar író vagy nem magyar, hogy tehetséges író vagy tehetségtelen. Az ő álláspontjukon nekem sok múltbeli kedves emberemet

és igen sok becsületes és érdemes magyar embert kellene megtagadnom, csak azért, mert zsidó volt. Erre én nem vagyok hajlandó, mert magamat, múltamat és egy egész szép korát az országnak tagadnám meg vele.

Erre ezek az urak elmentek s mint láttam, egy darabig próbálták is fenntartani, amit nekem hirdettek. Úgy látom, nem sokra mentek vele. Se magoknak, se másnak, se az irodalomnak tisztességes hasznot nem csináltak. Ma már, nem tudom, milyen álláspontot hirdetnek. Azt tartom, akit igazi írói becsvágy hevít, az munkásságát három alapra építi: az isteni, a természeti és a nemzeti história törvényeire. Aki a politika szerint igazítja be pegazusát, az homokra építi írói dicsőségét. Mert a politikai áramlat is csak homok, melyet hamar elfúj egy újabb áramlat szele.

És itt már abba is kell hagynom életem megmaradt emlékeinek és benyomásainak elbeszélését, mert a forradalmak utáni időből közvetlen érdeklődésem vagy érdekeltségem kikapcsolódott a közéletből. Folytattam újságírói munkámat, de nem, hogy úgy mondjam, rendszeresen. Voltak jelenségek, melyek vonzottak vagy izgattak, dolgok és emberek, akik s amelyek érdekeltek, azokról írtam és azokról írok. De a közéletet majdnem idegenül nézem. Meggyőződésem, hogy hibás vágányon dőcög a vonata s nem tudom, hogyan és mikor talál vissza históriaiai egyenes vonalára. De azt tartom, azon foghat csak *előre* menni. Most körben jár, él, de nem a maga életét éli s az én dolgom csak újra meg újra hangoztatni az igazságokat, melyeknek szolgálatában élete-

met eltöltöttem. Ahogy most folynak országos dolgaink, az a szellem ellenkezésben van a magyar múlttal, ellenben megértés és meglátás nélkül megy a jövő elé. Többkevesebb ügyességgel expediálja el a jelent. Eseményeknek kell jönniök, melyek nagyobbak, mint az emberek s hatalmukkal a kellő kerékvágásba dobják az embereket s a nemzetet. Azt lehetne mondani, hogy politikusaink az elmúlt idők észjárásától nem tudnak megszabadulni, holott a reális múlttól elszakadtak. Hogy az emberiség egy általános változás küszöbén vergődik, amelynek számára, hogy új életre lendüljön az országok kormányzása, új formákat, új intézményeket kell megalkotni. A mai emberek újat csinálnak, de a régi erejüket veszített sablonok mintájára. Világbékéről tartanak kongresszusokat oly időben, amikor a belső béke válsága marcangolja a nemzeteket. Ábrándoznak nagy egyesülésekről, nemzeteknek, világrészeknek unionizálásáról, amikor a gyűlölködés, bizalmatlanság, ellenségeskedés, a békebeli háború minden módja és eszköze mozgósítva van. Európa történetében vannak dinasztikus, vannak hatalmi, vannak hódító, vannak vallási, vannak nemzeti háborúk. Most, mikor mindezekkel szemben világbékét, Európai Egyesült Államokat hirdetnek az ábrándozók és a teoretikusok, mostan készül a legádázabb háború: a gazdasági érdekek háborúja. Mezőgazdaság, kereskedelem, kisipar, nagyipar, kis-tőke, nagy-tőke s a munkásság internacionáléi és csoportosulása azok a hadseregek, melyek benne meg fognak ütközni; földosztás, tröszt, sztrájk, kizárás, mun-

kátlanság, az ágyúk, a géppuskák, a tankok és blokádok a pusztító fegyverek.

Hogy ez a háború gyilkosabb és pusztítóbb lesz minden régi háborúnál, az alig kétséges. Mert ebben nemcsak emberek és vidékek pusztulnak el, hanem nemzetek is az elesettek sorába jutnak. A régi háborúkhöz szükséges volt, hogy otthon, egy-egy nemzet kötelékében rend legyen. Az új, belső háború a rend ellen vonul hadba. Az osztályuralom, ha bölcsen kezelték, el volt viselhető. Az osztályharc tönkre teszi a nemzeteket. Amely kisebb, nem tud erre a háborúra felszervezkedni, annak már a nyakában lóg a halálos ítélete. A Pán-európa, amelybe a megrémült népek menekülni szeretnének, nem lesz csak egy nagy tó, kis halakkal és nagy halakkal. S bizony nem a kis halak fogják megenni a nagy halakat. Ez a gazdasági háború, amelynek a világ elébe megy, a népvándorlás egy modern formája lesz, de épp úgy el fogja pusztítani Európát, mint ahogy elpusztította a barbár népvándorlás. A nagy nemzeti tömegek fogják csak túlélni, hogy egy új világrendet teremtsenek és a kicsinyek közül azok, akik fel tudják magukat vértetni veszedelmei ellen.

Magyarország menedéke a falánk idő e torkából csak két úton történhetik meg. Az egyik egy kifejezetten, elszántan, céltudatosan folytatott liberális, nemzeti politika, amely minden értéket, amit az ország emberben termel, fölszív a szolgálatába. A másik egy modern, becsületes szociális és gazdasági politika. Mindez a történeti Magyarország biztos keretében, törvényei, hagyó-

mányai és szelleme szerint. Ez foglaltatott abban a jelzőben, mely zászlónkra volt írva: a *Magyarságért*. Ezt iskola, templom, újság, irodalom, művészet, tudomány útján egyetemes, összefoglaló eszménnyé tenni Magyarországon és elérni vele a harminc millió magyart: ez lett volna ügyünk diadala s a nemzet biztosítása minden időkre, bármely viszonyok közt is.

Ez a politika foglaltatik azokban a cikkekben, melyeket én a Budapesti Hírlapban írtam s melyeknek egy kis része a jelen kiadásban s más előző kiadásokban megjelent és pedig nemcsak különösen politikai, hanem tárcacikkekben is és ama beszédekben, melyeket társadalmi és kulturális egyesületek gyűlésein mondtam. Ennek volt a következménye, hogy magam személyesen semmiféle politikai párthoz nem csatlakoztam s ezzel a magam politikájának s a Budapesti Hírlapnak a függetlenségét biztosítottam. Amely mozgalmat vagy ügyet a magyarságra nézve hasznosnak tartottam, a mellé odaálltam, amelyet károsnak ítéltam, az ellen — ha személy, ha törvényhozási munka, ha intézmény volt — síkra szálltam.

A mi nemzeti politikánknak három nagy hadjárata volt. A véderő-vita Tisza Kálmán ellen; a második a nemzeti követelések a szabadelvű s utóbb munkapárt ellen, egész a koalíció bukásáig; a harmadik a népcsászári általános választójog ellen, kezdetben a koalícióval, ennek bukása után Tisza István oldalán. Az első kettőben s a koalíció bukásáig Apponyi Albert gróffal, az utolsó részt Tiszával és a munkapárttal. De egyikhez

sem tartoztam, egyik pártban sem voltam. A Budapesti Hírlap soha pártszolgálatot nem teljesített, hanem csak a magyarság ügyét szolgálta, akármely oldalt vagy embert támogatót vagy támadott legyen. Ezt a valóságot legszabatosabban illusztrálja az a levél, mellyel Apponyi Albert gróf válaszolt egy levelemre, amelyet neki írtam, amikor a koalíciós kormányban elfoglalta a közoktatásügyi tárcát.

Ez a levél, mely egyéb tartalmában is igen érdekes, így szól:

«Mélyen tisztelt Méltóságos uram!

Csak ma, falusi magányomban, ahová négy napra szöktem, válaszolhatok f. hó 8-án kelt igen becses és valóban megható soraira. Egy negyedszázad nehéz küzdelmeiben tapasztaltam állandó támogatását, nem összebeszélés, előzetes megállapodás, érdekszövetség, vagy pajtáság folytán, hanem tisztán a lelki rokonság spontán következményeként. Életem e nevezetes fordulójánál tehát nélkülözésként éreztem volna, ha Méltóságodtól valamely alakban egy barátságos kézszorítást nem nyerek. Köszönöm és őszintén viszonozom.

Ez a mostani alakulás és az a lelkesedés, mellyel az egész nemzet azt fogadja, a legcsodálatosabb tünemények közé tartozik, amelyeket valaha észleltem. A személyes bizalomnak olyan foka nyilvánul meg benne, mely szinte félelmes. Tárgyilag az a megegyezés, amelynek alapján kormányt vállaltunk, nem indokol meg lelkesedést; éppen csak hogy nem kell

szégyelnünk magunkat, a nemzet nem győzött, de le sem győzetett; bizonyos stratégiai előnyökről a fegyverszünet kedvéért lemondott, másokat — szerintem becseesebbeket — nyert; egészben véve jobb pozíciókba jutott. Ennyi az, amit tárgyilag mondani lehet és amit bebizonyítani tudok. Mégis úgy fogadnak minket, mint hogyha teljes győzelmet hoznánk. Ez azt jelenti (alig jelenthet mást), hogy a leendő győzelmet kormányra jutásunk által a nemzet biztosítottanak vagy legalább is nagyon valószínűnek látja; hogy minő alakban, azt reánk bizza. Félelmes felelőség, mely önös lelkeket csüggesztene, de a mi erőnket, merem állítani, acélozni fogja. Annyi bizonyos, hogy kevesebb önösséggel, tisztább akarattal még alig vállalkozott kormány a maga feladatára, mint ahogy mi tettük; talán ezt érzik ki az emberek és ezért bíznak bennünk olyan föltétlenül. Akármint legyen, Isten segítségére számítunk, aki látja szándékunk teljes tisztaságát.

No de elég ebből ennyi; a falusi nyugalom abból áll, hogy itthon kell tömérdeket írnom, a helyett, hogy Budapesten írjak; ez is valami, de nem annyi, hogy elmfuttatásaimat szabadra bocsájthassam. Tehát csak annyit mondok még egyszer, hogy: köszönöm.

Igaz tisztelője és híve,

Apponyi Albert s. k.»

Hogy abból a csekély reményből sem teljesült semmi, ami ebben a levélben kifejezésre jut, annak sem az

utóbb rohamosan elkövetkezett világtörténeti események az oka. Sajnos, a koalíció nem bizonyult annak az ideális és önzetlen egyesülésnek, melynek Apponyi Albert gróf is nézte. Ha a világesemények be sem is következtek volna, a koalíció bukása után és a munkapárt új választási győzelme következtében ráléptünk arra az útra, amely egyenesen vezet a forradalmakhoz. A helyzetben is, a lelkekben is, a gondolkozásban is hirtelen igen nagy változások estek s hamarosan nem a meggondoltak, nem a higgadtak, nem az államférfiak adták a közéletnek az irányt, hanem a meggondolatlanok, a tudatlanságukban elhízottak, vagy az ambíciójuktól elvakultak. Közbejött aztán a nagy háború, amely egy darabig hallgatást parancsolt. Azután jött a többi. És mindenki, akinek cselekednie kellett volna, elvesztette a fejét. Ütött a kalandorok órája és a kalandorok kaptak az alkalmon. A régi Magyarország pedig szétfutott...

XVII. MUNKÁIM

Talán nem megy gyónásszámba, ha megvallom — amit egyébként alkalmasint minden olvasóm kitalál, hogy fiatal éveimben én is irodalmi halhatatlanságról álmodoztam. Talán már meg is írtam e lapokban, hogy is diák koromban mindennap a reggeli mise végén egy riatyánkot tettem le az Úr zsámolyára a halhatatlanságért. Voltak is nagy illúzióim addig, amíg teljes homályban és ismeretlenségben éltem. De amint kiléptetett a sorsom a napvilágra, ott illúzióim meginogtak és a kételkedés hatalmába kerített. Minduntalan fölbukkant a fejemben a kérdés: költő vagyok-e hát már most vagy nem vagyok. Az nyugtalanított mindig, hogy nem érzek semmi különbséget magam és más, közönséges halandók között.

Volt abban az időben, mikor az én nevem országos forgalomba került, volt egy immár elismert költő; szép, sudár legény, ábrándos kék szemekkel, szőke, leomló haj, valóságos Krisztus-fej. Ha találkoztunk s ő elment mellettem, magasan hordott fejjel, majesztatikus tartással, én mindig megálltam s irigykedve utána néztem: ez költő, ezen meglátszik, hogy költő! — mondogattam magamban. Szegény Benedek Aladár (Náray

san kellett felosztanom a koplalás és jóllakás napjai szerint.

Gyermekkorom óta a színház s a színdarab vonzott s szépirodalmat alig is írtam mást, mint színdarabot. Egyetlen regényemben magamat képzeltem el hősnek és a magyarság kérdését tettem elbeszélésem tárgyává. Ellenben az én életemből semmi sincsen a regényben. Képzelt történet az egész, de anyagot adott hozzá a Forinyák esete, aki a hatvanas évek elején egy politikai utcai tüntetés áldozata lett és Bulyovszkyné dolga, aki német színésznő lett. És szerepel benne a Kávéforrás, mint a rajongó magyarok társasága. Egy másik elbeszélésem, a *Kis Kelemen története*, úgy keletkezett, hogy a Budapesti Hírlap egy ünnepi számában mindnyájan, a szerkesztőség összes tagjai ifjúsági irodalmat csináltunk: elbeszélést, regényt, verset, mindent. Más nagyobb prózai munkám nincsen is, mint a Tragikumról írt könyvem, melynek keletkezését elmondja a munkához csatolt bevezetés.

Irodalmi munkásságom dandárja természetesen a színművek, melyek újságírói foglalkozásomtól teljesen függetlenül jöttek létre. Mindig úgy vettem, újságot másoknak írok, darabjaimat magamnak írom. Éjfélig voltam (és persze nappal) újságíró, éjfélután hajnalig drámaíró. Mert mind éjjel írtam a darabjaimat. Ezek a darabok érdekeltek, amíg meg nem írtam. Mikor megvoltak, nem izgattak többé. Próbákon is komolyan csak *Ezópus* próbáin vettem részt. Legkülönösebb dolog volt magamra nézve is, hogy majdnem közömbös volt ne-

kern darabjaim színpadi sikere. Természetesen, anyagi része mellékes volt, irodalmi sikere pedig nem függhetett egy-egy előadástól. Sokszor unszoltak, miért nem érdeklődöm a próbák iránt. Azt feleltem; ha az ország első színpada nem biztosítéka a kifogástalan előadásnak és a sikernek, akkor már én se tehetek hozzá semmit. Elvégre mit csináljon szegény Shakespeare, ha egy darabját, mely eddig nem volt a játékrenden, előadják s ő nem lehet ott a próbákon? Én azt tartottam, az én dolgom megírni a drámát, úgy, ahogy tudom, a színész dolga eljátszani legjobb tehetsége szerint. Egy megírt darab pedig már se jobb, se rosszabb nem lesz, akármi sors éri a színpadon. Mikor az *Endre és Johanna* című darabomra készült a Nemzeti Színház, a próba előtt a szereplők az udvaron sétáltak fel s alá. Ott volt Nagy Imre is, aki az egyik főszerepet tanulta. Nemes, szép fejét széles két vállán hordozta, deli férfias termete volt, gyönyörű csengő bariton hangja. Ritkán álltak így szövetségbe a külső adományok, hogy ellenállhatatlanná tegyenek egy hős-színészt. Tudása is volt, becsvágya is volt, de valaminek, mondjuk, a teremtő utolsó ecsetvonásának, híjával kellett lennie. Mert jóval felette állt a közepszerűségnek, de alatta az ihletett művésznek. Sajátságos, hogy én igen sok szerepében láttam s csak egyetlen egynek maradt meg az emléke bennem. A vak Teiréziászt, a jóst játszta, a megtört öreg embert Oidipusz király tragédiájában igen szépen, érdekesen és klasszikus egyszerűséggel. Ha korán véget nem vet önkézzel meghasonlott életének, öreg szerepekben, ahol

a szenvedélyeknek már csak a hamuja van meg, fölhágott volna tán a művészi alkotás magasságaiba.

Odaérkeztem én is a színház udvarára s beszélgettem hol egyik, hol másik színésszel. Nagy Imrével is, aki beszélgetés közben, mielőtt bement volna a színpadra próbáim, az én új tragédiám hősének a szerepét, hirtelen így szól hozzám:

— Hej, szerkesztő úr, érdemes színésznek lenni azért, hogy az ember életében egyszer eljátszik egy — shakespearei szerepet.

— No, ez nem nagyon biztató mondás, — gondoltam magamban. De mindegy. Lesz, ami lesz, — mondok és ezt feleltem:

— Megértem, Nagy Imre úr, hogy nem minden darabot érdemes eljátszani. De én is mondhatom, írónak is érdemes lenni azért, hogy egyszer az életben lássa valamely darabjában játszani — Egressy Gábort.

Nagy Imre ezután besietett a próbára. *Endre és Johanna* az első előadáson megbukott. Nagy Imre nyomban leadta szerepét Mihályfinak. Jó néhány évré rá újra felvették a műsorba s ekkor nagy sikere lett, a címszerepben Márkus Emiliával és Beregi Oszkával.

Második darabom a Nemzeti Színház deszkáin egy sajátos kísérlet volt, kísérlet, amely elég balul ütött ki. Azt gondoltam, megpróbálom egy modern témát költői formában feldolgozni. Az egész darabból már semmire sem emlékezem, sem az előszóról nem maradt meg a fejemben semmi. De nem tudtam elfelejteni azt a pár

szót, amelyet a színház-bejáró rácsos kapuján váltottam Szigligetivel. Találkozunk a kapuban, ő rám néz, ön órá. Ő mond valamit, én is mondok valamit. Aztán végre elfogódott hangon én:

— De úgy-e, nem bukott meg?

Akkor a bukás rémes gondolat volt nekem. Éreztem, hogy igenis megbuktam második darabommal, de szinte lihegtem azért, hogy valaki, aki illetékes ilyen nyilatkozatokra, mondja nekem azt, hogy nem, nem buktál meg. És ő igazán jóságos arcát felém fordítja, bársonyos tekintetével megsimogat és szelíd mosolylyal mondja: Nem, dehogy is bukott meg. És ezzel elváltunk egymástól azzal a biztos tudattal, hogy hazudtunk egymásnak, de a közönséges, mindennapi igazmondásnál különb, egy felsőrendű igazságért cselekedtük. Mert mi haszna vagy értelme lett volna, ha ő ridegen azt mondja nekem: de bizony, fiam, csak megbuktál alaposan új daraboddal. Én alkalmasint legalább egy időre meggyűlöltem volna őt szívtelen-ségéért. Így pedig ahányszor írtam róla, mikor temetésén gyászbeszédet mondtam és e pillanatban is megjelent emlékemben az a kis hazugsága, melyet akkor szelíd mosolyával megaranyozva, meleg tekintetével felvirágozva nyújtott nekem gyerekeembernek, első bukásom alkalmával ő, az akkor már koszorús öreg, számos sikerrel és számtalan bukással gazdagon. Egyéb-ként ez a darab volt az, amelyre Kemény Zsigmond hivatkozott, mikor a Pesti Napló kötetlékébe azzal vett fel, hogy nem azért szerződtet, hogy újságíró legyek,

hanem hogy legyen miből megélnem és írhattak gondtalanul darabokat, ő az akadémiai pályázaton, ahol az én darabom is futott, bíráló volt, onnan ismerte a munkát. Következtek darabjaim közül a *Színre színt*, a *Krakói barátok* és a *Szerelem iskolája*. Közben írtam egy egyfelvonásos kis vígjátékot is, melynek már csak a címére emlékezem. Címe volt *Reggeli előtt*. Úgy gondolom, silány kis munka volt, melyet a Nemzeti Színházban eljátszottak. Egy dologról azonban emlékezetes maradt nekem ez a darab. Szilágyi Dezső azt mondta nekem a szemembe róla, hogy ez tetszett neki minden darabom közül legjobban. Akkor értelmetlenül néztem a szemébe. Azóta láttam őt megnőni, kifejlődni egy rendkívüli agyvelő minden pompájával s azóta megértettem. Nyilvánvaló, azt akarta mondani, hogy egyik darabom se tetszik neki, valamennyi számárság s ez a *Reggeli előtt*, ez a legnagyobb számárság. Mert ennek a félelmesen nagyeszű embernek olyan rettenetes volt az ítélőereje, hogy úgyszólván mindent a világegyetembe behelyezve látott. Ezért minden összezsugorodott előtte, úgy, mint ahogy mi látjuk az «*apró*» csillagokat. Nekünk itt a földön nagy a budai vár, az Eiffeltorony, a Montblanc; de kicsiny, sőt parányi az Andromeda, a Vega és csillagok miriádja. Szilágyi Dezsőnek fontos volt a lakása, az ebédje, a vívó-kard és házi gimnasztika, minden egyéb, minden nagy probléma lappália volt. A legsúlyosabb országos kérdésekkel oly könnyedén játszott, mint a cirkuszbeli ember egy tucat labdával. Minden dolognak az ő számára két nyele

volt s mindig attól függött a dolog, hogy az egyiket fogta-e meg, vagy a másikat, hogy az északi pólusra okoskodja-e ki a kérdést, vagy a déli pólusra. Neki az egyformán könnyű volt, mert az ő egyetemest átfogó tekintetében minden jelentéktelen volt. Egyszer a királyi várból jött le azzal, hogy bele kapacitálta a királyt a fakultatív polgári házasságba. Mert Ferenc József katolikus szívének az is kellemetlen dolog volt. Nem nagyon sokára rá megint onnan jött azzal, hogy «megszorongattam az öreget a kötelező polgári házassággal». Kodifikátor, pártvezér, házelnök, miniszter volt és lehetett volna, ami akart és egyszer hirtelen meghalt és egy könyv, egy alkotás nem maradt utána. A jogászvilág egyszer értekezletet hívott össze, ahol a neki állítandó szoborról tanácskoztak. A szobor máig sem jött létre. Tudtommal még a beszédei sincsenek kiadva. Igaz, nem műszónoklások voltak. Nem cicerói vagy demosthenesi munkák. Pongyolák, kalandozók, szoros szerkezet nélkül, de bennük volt az ő tudásának és képességének szertelensége. Csáky Albin gróf nevezte el őt a nagy cséplőgépnek s ennél találóbban s rövidebben nem lehetett őt jellemezni. Beszédemnél vonzóbb és kedvesebb volt az ő beszélgetése. Énnekem kétszer volt alkalmam benne gyönyörködni. Egyszer Bánffy Dezső bárónál voltunk ebéden, ahol ő vitte, különösen a fekete kávénál a szót. Pázmány Péterről beszéltünk s Szilágyi Dezső oly disszertációt tartott nekünk a katolikus egyház és a magyarság e nagy alakjáról, melyhez csak egyet hallottam különöség dolgában foghatót, ameny-

nyiben tudniillik a református miniszterelnök asztalánál a református házelnök magasztalta meg a katolikus egyházfejedelmet. Egy éjjel Fiuméből utaztam haza s összekerültem a vasúton egy szakaszban Kornfeld Zsigmond báróval, aki a római pápaság eszméjéről, nagyságáról, hatalmáról tudott oly lelkesen és oly érdekesen beszélni, hogy csodálkoznom kellett, miért marad meg ilyen gondolkozás mellett zsidó vallásában. Ennek magyarázatát nem adta, de megvallotta, hogy minden húsvét nagyhatét szereti lehetőleg Rómában s lehetőleg a Szent Péter-templomában is tölteni.

Egy felejthetetlen estét töltöttem Jókai Mórnál. Nem sokan voltunk ott. Tisza Kálmán, Bánffy Dezső, Jókai Mór, Feszty Árpád, Szilágyi Dezső s még tán három-négy előkelő ember s én. A Bajza-utcai ház tágas műtermében volt terítve. A kandallóban, mely inkább kemence volt, égett a tűz. A világítás rózsaszínnel volt tompítva. Majdnem félhomályban voltunk. Asszony nem volt a társaságban, csak Fesztyné Jókai Róza, aki azonban nem ült az asztalhoz, hanem sugár alakja, nyaka köré vetett boával szinte lebegett, suhant ide-oda az asztal körül. Természetesen Szilágyié volt a szó. Nekem egész este Platon Szimpozionja járt az eszemben. Tudás, bölcsesség, szellem: milyen fejedelmi menü! Itt azonban mi többiek csak közbe ha szólunk. Beszélni, legalább nekem úgy tetszett, egész este csak Szokrateszünk beszélt. Egy teremtett lélek a jelen voltak közül Jókai Rózán kívül már nem él, csak magam. Eajtok a föld, az anyaföld terhe, rajtunk — Rózán és

rajtam — a hosszú esztendők tömege, melyeken keresztül pislog az emlékezés halavány mécsvilága.

*

Szilágyi Dezsőnek az a rossz tréfája, hogy minden darabom közül neki legkülönb az a rossz egyfelvonásos munka, mégsem egészen tréfa. Több emberrel találkoztam, akiknek egy-egy darabom volt a kedvence. Beöthy Zsolt legjobban szerette dicsérni a *Szerelem iskolát*, Dóczy Lajos legjobbnak tartotta *István vezért*; Zichy Antal még első előadásakor mondotta nekem *Endre és Johannára*, hogy ez az én igazi, nagy darabom; Kollányi, egy nagyváradi íróember, akit ugyan kevesen ismernek, de aki egy nagy filozófiai munkát hagyott hátra, amit már e könyvben korábban is megemlítettem s aki nekem esztetiko-filozófiai igen szellemes és eredeti rendszeréről sokat beszélt, nálam tett ismételt látogatásakor, ez a Kollányi azt mondta, legkülönb munkám valamennyi közül *A bolond* című operettszöveg. Sokakkal találkoztam, kivált a színészvilágból, akik mindenek fölé helyezték *Magdolnát*. Ez természetesen nekem nagyon kedves dolog, mert e szerint nem egy, hanem több darabot sikerült írnom, amelyet valaki — nyilván a hozzá hasonló ízlésűekkel együtt — a legjobbnak tart. Persze, ezekkel szemben áll Gyulai Pál, a nagy kritikus, akinek viszont egy darabom se tetszett. De tekintve a többiek jó véleményét, én ezt sohase vettem tragikusan s azt gondoltam hozzá, hogy kettőben van a hiba: a darabokban is, de — Gyulaiban is.

Gyulai nagyon jól felkészült, igen komoly (irodalmi) erkölcsű kritikus volt. Egy nagy tévedése azonban nem hagyta el halála napjáig. Azt hitte, hogy a kritikát nem a közönség, hanem az író számára kell írni, akinek kötelessége a kritikából tanulni s azután a szerint — megrótt hibáit elhagyva — költeni. Ezért nem mert feltétlenül dicsérni, nehogy hibáiban megrögződjék az író, vagy éppenséggel elbizakodjék tehetségével. Pedig tudhatta magáról, mert hisz költő is volt, hogy a költő a gáncsot úgyse hiszi el, a dicséretből pedig sosem elég neki. Egyébiránt a költő olyan, mint a madár: mindenik a maga dalát fújja. Aki pedig nem a magáét fújja, hanem a másikat, az úgyis hamisan énekel, ha költő, ha madár. Egyébiránt dicsért is Gyulai, igen. De egy falat dicséretet tüskés gypüben, töviskoszorúba fonva nyújtott át annak, akit — el nem kerülhetvén ezt a bajt — dicsérnie kellett. Egészen bizonyos vagyok benne, hogy titokban, magában sokkal jobb véleménye volt rólam, mint amit akár nyilvánosan, akár négy szemközt hirdetett. Mert ő a magánérintkezésben is olyan, volt, mint gondosan megírt kritikáiban. Akárhol, akármily körülmények közt találkozott vele az ember, mindig volt a zsebében egy-egy gorombaság az illető számára.

A Budapesti Hírlappal igen sok baja volt. A politikájára azt mondta, hogy páros napokon kormánypárti, páratlan napokon ellenzéki. Persze, mondtuk neki. Mert a kormány is olyan: páros napokon tűrhető, páratlan napokon kriminális rossz.

A B. H. nagy harcokat vívott az Akadémia helyes-

írása ellen s fonetikus helyesírásával az idegen szavaknak a sajtóban nagy hódítást tett és kezdett az iskolába is behatolni vele. Végül már a kormány is kénytelen volt tudomásul venni a dolgot s az Akadémia se kerülhette el, muszáj volt revideálnia helyesírási szabályait. Ez igen nagyon bosszantotta Gyulait s ahol talált, belém kötött érte.

— De nézze, Gyulai úr, — mondtam egyszer neki. — Hiszen ha én leírok egy idegen szót etimologice, azt maga ki se tudja helyesen mondani.

— Micsoda beszéd! Miért ne tudnám?

— Mert magának olyan klasszikusan tiszta erdélyi-magyar gégéje van, hogy azon keresztül ki nem jön épen némely idegen szó.

— Ez csak olyan bolond beszéd!

— Hát kérem, itt van. Tessék elolvasni ezt a szót, — és krétával az asztalra írtam: *pszichológia*.

Gyulai ránéz a szóra, azután rám s megint a szóra s az én mosolygásomon megvadul, neki rúgta és kivágja:

— *Szikologia!*

— Köszönöm. Helyben vagyunk. Mert lássa, ez a *ch-betű*, ez nincsen meg se a francia, se az olasz, se az angol nyelv betűrendszerében. Ha pedig leírják, épp úgy fc-nak ejtik, mint Gyulai úr, ön. Ellenben megvan a görögben, de ott csak egy betű, megvan a németben, de ott már két betű és az Akadémia (amit ön úgy ír le, hogy a magyar ember magyarul academiának olvassa, ha nem tud diákul) — az Akadémia rákényszeríti a magyar nyelvre, melynek a betűrendszerében szintén nincsen

meg. És ha az Akadémiának szót fogadunk, ezt a szót *ftizisz*, így kellene leírunk *phthisis*, négy betűt írván kettő helyett, holott az olasz, amely eléggé művelt nemzet, ezt csak úgy írja, ahogy ejti-ím-nek. Mindenik nyelv a maga szuverén jogát gyakorolja, ami azt jelenti, hogy akár írásban, akár kiejtésben a maga hangtörvényei szerint jár el. Csak a mi Akadémiánk követeli tőlünk, hogy mi minden nyelv törvényeit respektáljuk, csak a magunk magyar nyelvét ne és azt parancsolja, hogy az Akadémia titkára, ön, Gyulai úr, úgy írja a magyar szövegébe az idegen szót, hogy a maga hamisítatlan magyar beszélő szerveivel ki sem tudja mondani. Azt tartom, okosabb dolog volna, nem idegen nemzetek számára tartanunk helyesírást, hanem a magunk számára. Mert minden nyelvnek megvannak a maga törvényei és a magyar nyelv hangbeli és egyéb törvényeinek a tisztaságára nekünk magyaroknak kellene ügyelnünk, mert ha mi nem ügyelünk, ugyan ki fog ügyelni rá széles e világon? És ha ügyelünk, nem fog többé előfordulni az eset, ami velem megtörtént az érettségi vizsgálaton, amikor néhai kedves emlékű Kádas Rudolf kerületi főigazgató nekem azt magyarázta, hogy azért kell *cz-t* írunk egyszerű *c* helyett, hogy tudjuk, hogy egyik jeles költőnk nevét ne olvassuk se Kukornak, se Kuczornak, se Czukornak, hanem *Czuczornak* (még pedig nem hosszú *o*-val Czuczornak, hanem rövid *u*-val Czuczornak, — tette hozzá Kádas, aki természetesei! a dunántúli kiejtés embere volt).

Ilyen barátságos vitánk számos volt Gyulaival, de

barátságos csak rám nézve, ő mindig mérgesen kezdte és mérgesen végezte a dolgot. De megismétlem, hogy azért az én írói működésemről magában jobb véleménynyel kellett lennie, mint amennyit bevallott, mert mint nagyon későn, már igen öreg korában egyszer nekem véletlenül bevallotta, jobban mondva elárulta, hogy annak idején ő ajánlott engem Ráth Mórnak, aki szerkesztőt keresett a megindítandó Reform című lapja számára. Én csak igen szerényen tudtam neki ezt a cselekedetét meghálálni.

Talán már említettem e könyvben, hogy Bust József, egy irodalmilag is igen művelt úr, irodalmi összeköttetései révén, párszor egy esztendőben házánál megvendégeli közéletünk tudós, írói, társadalmi és politikai előkelőseit. Ezeknek a fényes és kellemes lakomáknak, melyeken felköszöntőt mondani tilos, *akadémiai ebéd* volt a címök. Az asztalfőn sokáig, egész haláláig, Gyulai Pál ült, az asztal végén a házigazda húzódott meg. Gyulai halála után engem kért meg a házigazda, hogy vállaljam az ebédek prezidiumát. Én vállaltam, azzal a kikötéssel, hogy ezentúl ezeknek a pompás Bust-ebédeknek Gyulai-ebéd legyen a nevök. Ez így is lett és remélem, így is marad, ha maholnap én utánam más veszi át ez immár szinte intézménnyé vált ebédek prezidiális székét.

*

Gondolom, még 1872-ben volt, hogy fennjártam Bécsben, Dóczy látogatására. Hivatali szobájában ültem, amíg ő valamit referálni ment volt Andrássy Gyula

külgyminiszternek. Az asztalon egy könyv hevert. Kezembe veszem: Vajda János egy verskötete volt. Amint lapozgatni kezdem, egy versre bukkanok, amely egy kegyetlen szívű hercegnőről szól, akit hiába ostromoltak a szerelmes lovagok. Végre a daloló apród találta meg a szép hölgy szívéhez a kulcsot. Elgondolkoztam a versen s mire hazakerültem Pestre, benépesedett az elmém a *Szerelem iskolája* című darabom személyeivel. Hőse természetesen egy fölmelegíthetetlen, tudós királykisasszony volt, akit meg kell tanítani a szerelemre. Természetesen ki kell vinni az életbe, meg kell tanulnia, mit jelent éhezni, mit jelent a mindennapi élet munkája, mit jelent közönséges embernek lenni, akinek jussa és jutalma az, hogy szeret és azé lesz, akit szeret. És a darab megkomponálásában eljutottam addig, ahol a királykisasszonyt elkergeti az atya s odaadja egy szénégetőnek, hogy járja, ki az élet iskoláját. Mert az élet jutalma a szerelem, az élet iskolája tehát egyszersmind a szerelem iskolája is. Innen azonban nem tudtam tovább menni. Semmiféle bonyolítást nem voltam képes kitalálni, mely természetes úton gördült volna a céljához. Egy délután, nem tudom miért, mert sohasem volt szokásom, vas-utcai egy szobás lakásomban a díványomon heverészttem s hömpölygettem ide-oda a témámat, míg egyszerre átvillant a fejemen a gondolat, hogy hiszen az egész kompozíció olyan meseszerű; menjünk egy lépéssel tovább, s bonyolítsuk le az előzményeket — álomban. Hiszen az egész színpad a konvenciók és az illúziók világa. Miért ne szöhetne az em-

her az álmodat szerves résznek bele az életbe. Ha eltalálja az ember, akkor a közönség az álmodat is életnek nézi. Ha elhibázom, akkor álom nélkül, az élettel is buknom kell. A gondolat annyira felvillanyozott, hogy minden aggodalmam eloszlott s még az éjjel vígan hozzá fogtam a darab megírásához.

Abban az esztendőben egy kis kolera volt ismét Pesten s Berczik Árpád, nehogy otthon magányában éjjel rohanhassa meg esetleg a baj, abban az időben háltni eljárt hozzám s míg ő nyugodtan aludt a díványon, amely nappal engem inspirált meg oly szerencsésen, én a korai hajnal órájáig írtam új darabomat, amit ő ropantul irigyelt. Az igazat megvallva, abban látom legjobban, hogy megöregedtem, hogy most nagy élvezettel bújok az ágyba minden este, azaz hogy most is későn éjjel, de mondom, kéjjel. Míg fiatal voltam, minden este elkeseredéssel és szinte gyűlölettel néztem az ágyamra abban a gondolatban, hogy mennyi drága időt veszteget el az ember haszontalan alvással, mialatt mindig írni s dolgozni lehetne. Nem is feküdtem le akármi későn, a nélkül, hogy könyvet ne vettem volna a kezembe, hogy legalább még olvassak valamit. És gyakran megtörtént rajtam, hogy a könyv kiesett a kezemből, elaludtam és a lámpásomat reggel oltottam el, amikor felkeltem.

A darabbal hamar elkészültem. Mert csak a megkomponálása a nehéz és hosszabb, néha évekig tartó munka. Én addig hozzá nem fogtam soha darab írásához, amíg úgyszólván jelenetről-jelenetre le nem volt írva a kom-

pozíciója, összes motívumaival, néha dialogrészekkel, fordulatokkal és jellemző szavakkal vagy egész mondatokkal. Innen túl azután úgyszólván csak ki kellett írnom az egészet a fejemből. Az első, ami kialakult bennem, a katasztrófa, úgy, hogy úgy látszik, mintha én a drámát, nem úgy, mint a házat szokás, alulról építettem volna fölfelé, hanem megfordítva a tetőtől lefelé. De ez csak látszat. Mert minden drámának a tartalma, a lényege s a fundamentuma a katasztrófája. A *Tágra királyné* (eredeti címe a *Halálfejű királyfi*), vagy hét esztendeig üldözött (vagy én üldöztem őt?), amíg el tudtam fogni. Egy jelenet élt a fejemben, (amely pedig színdarabomban benne sincsen, csak elbeszélődik), ahhoz kellett történetet és motívumokat találni. Két jóbarát esete, akik testvérként szeretik egymást, akik közül az egyik halálosan szeret egy leányt, aki azonban a másikat szereti. Ez utóbbi vállalkozik arra, hogy elveszi a leányt, de a nászéjjelen barátját csempészi hozzá. Ezen a nászéjjelen azonban megtántorodik, mert időközben ő is beleszeretett a leányba. Vita támad a két barát közt s az egyik a másik gyilkosa lesz. Ennyi a katasztrófa. De ennek szilárd, logikus alépitmény kell történetből és motívumokból. Csak egy, szerencsés pillanat, esetleg egy inspirált diván kell hozzá, hogy az ember megtalálja a téma nyelét, elkapja a rakoncátlan bika szarvát, hogy meg tudjon birkózni szerencsésen. Én bizony éveken át birkóztam, míg megtaláltam az utat, amelyen célhoz lehet jutni.

Mikor a *Szerelem iskolája* készen volt, szépen leirat-

tarn, elvittem az Akadémiára, beadtam a Karácsonyi-féle vígjátéki pályázatra. Magam vittem el, mert — s ezt is különösnek fogja az olvasó találni — már több mint hét éve voltam ismert nevű író, eléggé emlegetett újságíró, sőt ekkor már szerkesztő és a Kisfaludy-Társaságnak tagja és még egyszer sem beszéltem Arany Jánossal, sohase voltam nála, személyesen nem is ismertük egymást. Elvittem hát magam neki a darabomat, hogy lássam közelről, otthonában, kezet foghassak és szót válthassak vele. Mindez sikerült, természetesen a nélkül, hogy ő tudta volna, ki vagyok. Most is megvan az a kis cédulám, amelyre az ő szép gyöngyírásával ráírta, hogy átvette pályázatra a Szerelem iskolája című darabot. De már a pályázat nem sikerült ilyen szépen. Arany László írta róla a jelentést, mely eléggé dicsérte a munkát, de az Akadémia bírálói nem fogadták el — vígjátéknak. A Nemzeti Színház bírálói ellenben elfogadták s Szigligeti Ede igazgató ki is tűzte előadásra 1874 tavaszára. Azonban a dolognak váratlan akadálya keletkezett. Én tudniillik annak az esztendőnek derekán készültem megházasodni s természetesen nem lehettem volna itt a darab első előadásán. El is mentem Szigligetihez azzal a kéréssel, hogy halassa őszre az előadást. De ennek nagy nehézségei voltak. Először is már tanulták a darabot, már díszleteket készítettek, a repertoár felfordul, ha kiesik a tervbe vett újdonság. És ami a fő, Felekinének, akié a főszerep, erre az időre szabadsága volt, ezt megváltották és most mégis elhalasszák? Lehetetlen. Én azonban így szóltam:

— Nézze, igazgató úr, én megígérem, hogy két héten belül rendelkezésére adok egy új darabot, hogy újdonság nélkül ne maradjanak. Ez a darab a színháznak többet fog érni, mint a Szerelem iskolája.

— Miféle darabot? — kérdezte ő.

— Egy népszínművet.

És megegyeztünk. Nekem ugyanis volt egy népszínművem első felvonása a fiókomban. Ahhoz csinállok hirtelen még kettőt s meglesz az újdonság.

A dolog úgy esett, hogy mióta Blaháné és Tamásy ismét divatba hozták a népszínművet, fősorakozott az egész régi népszínmű-repertoár a Nemzeti Színház deszkáin. Én sokat voltam ott s mindig bosszantott, hogy ezek a népszínműi hősök és hősnők, mihelyest a darab hőfoka a rendesnél föllebb emelkedik, azonnal kiesnek paraszti lelkiségükből és rögtön az Ofeliák nyelvébe csapnak át. Meg kellene próbálni, nem lehet-e az indulatok egész skáláján a magok egyszerűbb paraszti níveljén megtartani a népszínmű személyeit is. Egyszer azután fogtam a legközelebb fekvő témát: a gazdag paraszt gőgjét, a fia szerelmét a házba fogadott árvalányhoz, mely természetesen a családot megdúlja — és megírtam róla sikeresen egy felvonást. Ezt vettem elő s két hét alatt átnyújtottam Szigligetinek a *Ripacsos Pista dolmánya* című három felvonásos népszínművet, amelyet sikeresen elő is adtak — persze nálam nélkül s a Szerelem iskolája az öszre maradt.

1875-ben már a Népszínház átvételével foglalkoztam s arra az évre esett a Reformnak beolvasztása a Pesti

Naplóba, én tehát innen túl egészen, míg a népszínházi hat évre szóló bérletem le nem járt, sem újságot, sem színdarabot nem írtam. Ellenben tömegesen fordítottam operetteket mindenféle nyelvből. Még a régi operetteket is, ha bevettük a játékrendünkbe, újra kellett fordítani. Végül már iskolát tartottam az operettfordítás művészetéről. Mert minden nemzet jókedve, tréfája, bolondozása más és más. A régi operetteket mind németből fordították magyarra s mind tele volt bécsi úgynevezett humorral. De a bécsi jókedvnek kétharmadrészben a bécsi német dialektus adja meg a színét, a savát, meg a borsát. Enélkül fád, színtelen és esetlen. És ilyen bécsi sütetben jött el hozzánk a francia jókedv is, amíg nekem nem sikerült közvetlen összeköttetést létesítenem a párizsi drámai és zeneszerzők egyesületével. Mikor Ewa Lajos vette át tőlem a Népszínház vezetését, ő szerezte meg az angol eredetű *Mikado* című operettet. Engemet kért meg, hogy fordítsam le s átadta erre a célra egy német fordítását ennek a bájos zenéjű műnek. De az oly szellemtelen, jókedv nélkül való, lapos munka volt, hogy én visszaadtam azzal, hogy ezt nem érdemes előadni. Ekkor megszerezték az eredeti angol szöveget. Ebből fordítottam le én s megértük azt, hogy Bécs számára újra lefordították, még pedig az én magyar fordításomból. A mi operettjeink sikerének, azt hiszem, egyik titka volt, hogy magyarok számára magyarul voltak fordítva, különben Szinnyei bácsi a maga irodalmi lexikona számára összeszedte, amennyire hozzáfért, az én irodalmi munkásságomnak ezt a részét, amely jó néhány kötetet meg tudna tölteni.

1881-ben tértem vissza az újságíráshoz és a dráma-irodalomhoz, mikor megindítottuk a Budapesti Hírlapot. Elég gyors egymásutánban írtam a Népszínház számára bohóságokat, népszínműveket, operettszövegeket, a Nemzeti Színház számára vígjátékokat, történeti színműveket, tragédiákat. Ez elég tarka program volt, melyet abszolváltam. Hozták is hírül, hogy komoly irodalmi körök erősen kifogásolják a dolgot. Egyszer az Akadémiában, ahova, tudom, a jó Greguss Ágost ajánlott (t. i. előbb megkérdezett, nincs-e kifogásom ellene), egy előkelő akadémikus azzal a kijelentéssel segítette elő bukásomat, hogy az az ember, aki operett-szöveget ír és fordít, nem való az Akadémiába. Nekem pedig erre, amikor szóba került egy társaságban, a következő volt a válaszom: Egy szerény háztartásban a háziasszony egyszer a nagyságos asszony, egyszer szobaleány, egyszer szakácsné, sokszor varróné, szóval mindenre vállalkozik, amihez ért, hogy háza és tűzhelye rendben legyen. A mi országos litteraturánk is ilyen kisebb háztartás. Mindenre kell vállalkoznunk, amihez értünk. Magyar zenénk teljességéhez tartozik, hogy operettet is komponáljanak muzsikusaink, akiknek erre van tehetségök. Ki írjon nekik szöveget, ha mi magunk nem. Én hát írtam Puks Ferencnek, aki karmestere volt a Népszínháznak. Írtam a másik karmester, a geniális Erkel Elek számára is. És írtam Serly Lajosnak és ismételve Szabados Bélának. Bizony egyikét korábbi sikertelen kísérleten kívül a budai népszínházban ez volt a magyar operett kezdete, mely az-

óta Kacsóh Pongráccal hihetetlen fényre emelkedett s újabban a színházi világpiacon keresett cikke.

A *Budapesti Hírlap* számára írtam *A legnagyobb bolond* című regényt. És egymást követték darabjaim a Népszínházban: A szélháziak, Budavár megvétele, A fekete hajó, Világszépasszony Marcia, Tempefői, A négy király, Magdolna, A bolond. Feld színháza számára: Éjjel az erdőn. A Nemzeti Színház számára: Ida, A báróné levelei, Az Ezredév, Endre és Johanna, István vezér (a Királynék harca címen), Tágma királyné. És két Aizkulosz-darab. És egy csomó Shakespeare-fordítás. Shakespeare-t és a nagy görögöt a magam kedvtelésére, de csak a fiókom számára fordítottam. Csak utóbb és véletlen került mind a kettő a nyilvánosság elé. A görög fordításoknak egy messze a múltba nyúló kis története van s érdekes a dolog az ember izlésének a fejlődésére nézve is. Fiatalságom éveiben a három nagy görög tragikus közül csak Euripidész tetszett. Már emberré lettem, amikor Euripidész halaványulni kezdett előttem Szofoklesz mellett. Mikor pedig az ötvenesek felé indultam, egy véletlen kezembe játszotta Aizkuloszt, jó német fordításban. Ez oly hatalommal ragadott meg, hogy először végigolvastam mind, ami fennmaradt tőle, azután elővettem a görög nyelvet, hogy kiegészítsem és fölélesszem magamban iskolai görög tudásom maradványait, azután szereztem még vagy kétféle fordítást és hosszú időig az volt magánélvezetem, hogy próbálgattam színpadi használat számára lefordítani, így jött létre a *Heten Téba ellen* és a *Perzsák for-*

dítása. Belefogtam az Agamemnon-trilógiába is, de abból még az első rész derekán kizavartak a viszonyok és azután többé vissza se tértem hozzá. Azt hiszem, mindenki, aki foglalkozott a görög tragikusokkal, ugyanezen a megfordított sorrenden ment végig. A történelemben Aiszkülosz megelőzte Szofokleszt, ez ismét Euripidészt, aki elődeivel szemben a modernizálódást jelenti és a dekadens drámaíró. Ezért közelebb áll a mi dekadens korunkhoz és különösen fogékonyabb iránta a fiatalság-Erő, hatalom, nagyság és mélység dolgában azonban felülmúlja őt előde, Szofokleszt, ezt pedig ismét előde, Aiszkülosz. És az ember, amint ízlése tisztább és fejlettebb, gondolkozása mélyebb, lényé komolyabb lesz az időben, azonképpen emelkedik fel Euripidészen és Szofokleszen keresztül föl Aiszküloszig.

Tűnődöm, tudok-e még valamit darabjaim keletkezéséről vagy sorsáról mondani, ami esetleg érdekelheti az olvasót. Az én gondolatom szerint a színdarab is úgy keletkezik, mint a vegetáció; a fű, a fa, a bokor. A madár keresztül repül egy vidéken s véletlenül kiejt a szájából valamely magot, vagy a szél kap szárnyára ilyen magot s elsodorja s elejti valahol. A mag, ha földbe hull, kicsírázik, kikel és fű-fa, vagy bokor lesz belőle. A költő ilyen föld, amely a magot várja. Egy véletlenül tudomására jutott eset, egy elejtett szó, valamely olvasmány az a mag, amely, ha fogékony elméjébe hull, ott megfog, a fantázia dédelgeti s lassan színdarab, regény vagy más költemény lesz belőle. Én egyszer este a belvárosi Kalap-utcában levő szerkesztőségéből ballagtam

a Kerepesi-úton hazafelé. A Népszínház mellett vitt el az utam. Eszembe jutott, hogy a Betyár kendőjét hirdették mai előadásul és hogy Hegyi Aranka próbálkozik meg benne a csárdásleány szerepében. Nézem az órát s ahogy az óra mutatja, most kell a híres csárdajelenetnek következni. Meggyorsítom a lépteimet s bemegyek a földszinti állóhelyre. Csakugyan, éppen folyt a csárdajelenet. Hegyi Aranka oly szilajsággal, oly megkapó akcentusokkal játszta szerepét, hogy mikor kimentem a színházból, azt mondtam magamban: ennek érdemes volna egy drámai szerepet írni. A gondolat nem is hagyott el, amíg ki nem alakult fejemben *Magdolna* paraszt-tragédiája. Igaz, hogy Hegyi Aranka nem merte eljátszani, féltette tőle törekeny éneklő hangját. Blaháné azt mondta rá, nem tudja eljátszani, mert belehal. De egyszer, gondolom, karácsony ünnepén elkérte egyik monológját, hogy írjam le neki. Pálmai Ilka, a legvállalkozóbb primadonna, akit ismertem, akire nézve nem volt akadály és nehézség, fanatikus passzióval játszta és megfelelő sikerrel.

Feld Zsigmond, a városligeti arena örökös ura, akinek ha színházat akart nyitni, ha dicsőséget és tapsot akart aratni, ha szubvenciót kellett kijárni, soha semmi fáradtság nem volt sok, mikor nyári színházából kőszínházat csinált, Beniczkyné Bajza Lenkét, a népszerű regényírórt kérte fel, hogy írjon neki megnyitó-előadására népszínművet. Beniczkyné egy *Hármas határ* című elbeszélését alakította át színdarabbá, de elhozta nekem, hogy mit szólok hozzá. Én bizony semmi jót nem tudtam

neki róla mondani, csak azt, hogy tárgya jó, érdemes volna átdolgozni, ő azt mondta, vállalkozik mindenre, csak mondjam meg, mit csináljon. Erre én megkomponáltam és leírtam neki a darab szerkezetét olyan részletesen, ahogy magamnak szoktam. Sajnos, ezt se végezte jól. Regényt elcsevegni nagyon jól tudott s a legolvasottabb elbeszélők közé tartozott, bár irodalmi jelentősége nem volt munkáinak, de az ú. n. irodalmi napiforgalmat kitűnően szolgálta ez a különben is nagyon szeretetreméltó asszony. Egyszer a vasúti kalauzok deputációja járt nálam s arra kért, adjam önekik kedvezményes áron a Budapesti Hírlapot, mert ők azt szeretik olvasni. Kíváncsi voltam, mi az, ami őket éppen a Budapesti Hírlaphoz vonja s megkérdeztem tőlük: «Hát kérem, tetszik tudni, — volt a felelet, — a Budapesti Hírlap szokta kiadni Beniczkyné regényeit s mi azt mind, de különösen asszonyaink nagyon szeretjük olvasni».

Nagy érdem az, ha valakinek megvan az a tehetsége, hogy egész néprétegeket, vagy osztályokat rákapat az olvasásra. Ez az irodalom virágzásának és az irodalmi műveltségnek alapvető munkája. De hát nem mindnyájan tudunk mindent. Regényt tudott írni Bajza Lenke, drámát nem tudott s a dolog vége az lett, hogy rámbízta, írjam meg én a népszínművet Feld bácsi színháza számára. Így keletkezett az *Éjjel az erdőn*, mely a Városligetből indult útjára s repertoár-darabja lett a Népszínháznak.

Nápolyi Johanna mindig nagyon érdekelte különösen a drámaírókat. Írtak is róla hazai és külföldi írók tragé-

diákat, mint egy feslett, vérszomjas szörnyetegről. Az én álmaimba is bele-beleszövődött ennek a különös asszony-
nak az alakja. Mikor azt olvastam róla a krónikákban, hogy a végzetes éjjel után, mely férje, Endre erőszakos halálával terhelte a fiatal teremtés lelkiismeretét, Johanna még ötven évig volt jó és bölcs uralkodója Nápoly-
nak s hogy alattvalói a nép anyjának nevezték el: egész izgató voltában feltámadt előttem ez asszony problémája. Feladatom volt, ezt a kétségtelenül nemes anyagból gyúrt asszonyt beleilleszteni az averzai kastély borzalmas éjszakájába.

Én a drámaírásnak egész nagy regiszterét végigjártam. A szimpla jelenetektől, prologusoktól, fordításoktól kezdve énekszövegen, bohózaton keresztül a nagy tragédiáig — mint ahogy a hírlapírásban nincsen az újságnak az a rovata, melybe ne dolgoztam volna. Hogy mit ér ez a munkásságom: ez a gondolat persze sokszor fölbukkant az agyamban, de mióta fiatalságommal illúzióim megfogyatkoztak, álmaim a halhatatlanságról józanabbak lettek, elég hidegen fogadom e gondolat vizitjeit és nyugodtan bocsájtom el a kíváncsi látogatót.. Már régen dereng bennem az az érzés, hogy egészben nem vagyok több, mint egy tűrhető újságíró. Hiszen a drámaírás és a zsurnalizmus nagyon rokondolgok. Shakespeare arra inti az embert, hogy a színészt ne bántsa meg, mert az a kor tükre s jaj neked, ha rosszul bánsh vele. A nagy színműíró, aki csak közepes színész volt, ezt nyilván nem annyira azokra értette, akik a darabokat játsszák, hanem azokra,

akik írják. Azokra, akik olyan korban éltek, amely nem ismerte a későbbi sajtót, olyan korban, melynek zsurnalisztái a színészek és íróik voltak. Hiszen Shakespeare darabjai tele vannak célzásokkal magánszemélyekre, közéleti emberekre, egész az uralkodóig. Hát félni kellett a színpadtól, mint ahogy ma félnek az emberek az újságtól, ami nem mindig az újságíró hibája.

Hogy mi a halhatatlanság, az is olyan kérdés, mely néha megrohanja az embert — természetesen itt csak az írói halhatatlanságról van szó. Az, hogy az ember neve valahogy belekerült az irodalomtörténetbe, az csak az a halhatatlanság, amelyről már diákkorunkban ábrándozunk. Én kis diák voltam, mikor minden nap mise után külön imádkoztam el egy *Miatyánkot* azért, hogy valamikor olyan költő legyek, minő akkor Thaly Kálmán volt. A halhatatlanságnak egy szép, tán a legszebb neme az, ha az ember valamely munkája belekerül az iskolakönyvek olvasó-könyvébe. Vagy fönnmarad a színpadon, vagy nemzedékről-nemzedékre új kiadásban forog közkézen.

Bolyai Farkas elnyerte drámáival a pályadíjat Katona József elől. És Bolyai halhatatlan, mint matematikus és halott, mint drámaíró. Katona ellenben halhatatlan a Bolyai ellen megbukott drámájától. Én vagy hatvanöt éve nézem és ügyelem az irodalmat és közel három nemzedék küzdelmét láttam. Mennyi név, amely fénylett, tündökölt és kialudt! Elfűtta az idő, mint ahogy este elfűjják a gyertyát. De láttam olyat is, aki egy fellobbanással halhatatlan tüzet fogott.

Mikor a trianoni éjszaka ránk borult, pályázat útján kerestünk valami vigasztaló vagy reményt adó imádságot. És miközben a sok naiv, műkedvelő és frázisos pályaművek tömegében vergődünk, egyszerre csak felcsendül a dal:

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában.

Megtaláltuk, amit kerestünk, amire az időnek szüksége van s a jeligés levélből előkerült egy név, amelyet a bírálók közül csak én ismertem. Nem mint író vagy költőt, hanem magánbarátságból, mert sok kedves atyámfiaival egy városból való volt. A kedves és szép Sziklay Szeréna, Papp Váry Elemérné volt a *Hiszekegy* szerzője, egy derék katonának a felesége, Gömör vármegye szülöttje, akiről tudtam, hogy ügyesen műkedvelősködik Apolló szolgálatában és hogy az ideális gondolkozású és érzelmű magyar asszonyok közé tartozik, de hogy ő tudjon egy pályakérdést úgy megoldani, hogy ezzel fejére szálljon egyszerre a halhatatlanság babérja, arra ki lehetett elkészülve? Egy perc ihlete és egy nemzeti szerencsétlenség sötétsége kellett hozzá.

Ma már szegény Szeréna bevonult végkép a halhatatlanságba. Meghalt, síremléke is van és verseit mondják és éneklik országszerte és mondani és énekelni fogják, amíg valóban be nem teljesedik hite s Magyarország föl nem támad! És azontúl e rettenetes idők történetének része lesz az ő verse. Ez az ő halhatatlansága, melyet elnyert egyetlen ihletett perctől. Meghalt utána hamarosan derék, tiszteletreméltó férje is. Az utolsó években gyakran kerestek fel mind a ketten. Álruk

volt, hogy egy megfelelő vitézi telket nyerjenek, ahol békében és nyugodtan élhettek volna gyermekeiknek. Megpróbáltunk a cikkírástól a folyamodványokig mindent. Nem lehetett elérni. Voltak szabályok, amelyek nem engedték. De nem volt ember, aki megértette volna, hogy nincsen olyan szabály, amely alól kivételt nem lehetne csinálni. Ellenben adtak nekik mozit, melyen szerencsésen épp úgy végkép tönkrementek, mint mások, akik ez ominózus jótéteményben részesültek. Most persze már minden mindegy. Mind a kettő, férj és feleség nyugszik a temetőben, Szerénáé a halhatatlanság, miénk az a pár inspirált sor, amelyen a nemzet föltámasztását hirdetjük.

*

Elmondottam, hogy barátaim közül kinek melyik darabom tetszik. Magamhoz gyakran intézték a kérdést, hogy nekem melyik a kedves darabjaim közül. Én erre nem igen tudtam s ma se igen tudok felelni. Azt jobban meg tudnám mondani, hogy melyik tetszik a legkevésbé. De az is csak azt jelentené, hogy melyiket tartom leghibásabbnak. Azonban úgy gondolom, az anya, ha van egy sánta vagy púpos fia, jól tudja ugyan, hogy a gyerek púpos vagy sánta, de azért nem szereti kevésbé, sőt nem ritkán csak annál jobban szereti. Én előttem természetesen legkedvesebb az *Ezópus*, nem mintha legjobb volna, de az vágta nekem az utat, amelyen el lehetett indulnom, hogy oda jussak, ahová eljutottam. *Ezópus* nekem egy nagyon szerencsés esemény volt fiatal koromban, az ábrándok, álmok, ambi-

ciók aranykődös korában. *Ezópus* nekem azt jelenti, mint a tömlőben levőnek az, ha megnyílik börtöne ajtaja. *Ezópus* volt nekem az a varázsvessző, amely kiidézett a homályból a ragyogó napvilágba. Nem annyira a szeretet, mint a hála szemével nézek rá. Mert nem lassú munkával, apró sikerekkel, éveken át, lépésről-lépésre emelkedtem ki az ismeretlenségből, hanem egy csapással, máról-holnapra országos nevem lett *Ezópus* által. A senkiből *Ezópus* által lettem valaki egy csapásra. A többi darabom a gyermekeim. *Ezópus* úgyszólván az apám s az anyám.

Különösebb érzelmekkel gondolok egy másik darabomra. *Ezópus* kinyitotta előttem az élet kapuját, *Tágma királyné* ellenben ezt a kaput betette utánam. Amaz a fiatal romantikus lélek hetyke merészsége, emez a beállt öreg kor filozofáló, higgadt hangja. Nem tárgyánál fogva, mely elég romantikus, hanem a tárgy kezelésénél fogva. Amaz görög tárgyú volt, emez görög stílusú kívánt lenni. Mikor a Nemzeti Színházban az olvasópróbát tartottuk belőle, a szereplők kezökben a szerep az asztal körül ültek, én középen — életemben először s nyilván utolszor is, magam olvastam fel nekik a darabot. A felolvasáson igen nagy hatása volt a műnek. Mikor elvégeztük, Gabányi, ez a nagyon érdekes és sajátos tehetségű művész ezt mondotta: Szép pályafutás, mely fényesen nyílt meg Ezópussal és dicsőségesen zárul Tágma királynéval.

Meghatottságában mondotta ezt, nem kritikát mondott, de részben próféciát, Csakugyan, azóta nem írtam

nagyobb munkát és most már minden prófétai tehetőség nélkül is el lehet mondani, hogy alkalmasint el is szalasztottam azt az időt, amikor még írhattam volna. Ami a dicsőséget illeti, legalább a színpadit, abban Gabányi nem volt jó próféta. A közönség kedvét az én boldogtalan királyném nem tudta megnyerni. Ellenben ennek a darabnak is vannak rajongói. Így ahány előadást ért, a valamikor nagyon nevezetes politikus, többszörös miniszter és miniszterelnök, Szápáry Gyula gróf, minden előadáson ott ült az első sorban, a kaszinói bérelt székek egyikén és oly áhítattal függött figyelme a színpadon, hogy egy-két előadáson én magam már nem a színpadot néztem, hanem őt figyeltem, sőt mondhatom, gyönyörködtem benne. El is hozták nekem híret, hogy milyen áradó elismeréssel beszélt a darabról. Én azt hiszem, irodalmi szempontból ez a legkülönb dolog, amit írnom sikerült.

Egyben azonban azt hiszem, különbözöm talán minden más írótól. Nagy izgalmak, nagy gyönyörök közt megírok egy-egy munkát, de ha elvégeztem, mintha nem érdekelne többé, nem tudom a kezembe venni, hogy újra elolvassam. Csak ha valaki nagyon dicséri vagy nagyon leszólja, akkor csábulok rá, hogy megnézzem, mi volt benne, mit annyira dicsért vagy annyira gáncsolt. Horaciusz nem az én számomra találta a *nonum prematur in annum* szabályát (azt hiszem, a maga számára sem). Ha vezércikk, ha tárcacikk, ha színdarab, ha akármilyen volt: amint megírtam, vége volt érdeklődésemnek. Később is, évek múlva is ritkán jut eszembe, bele-

nézni valamely munkába. És ha bármi oknál fogva elfog a gondolat, hogy megnézzem egy-egy ily régi arcképet (mert az ember komoly munkája az ő igazi arcképe, minden művében újra, csak más-más pózban, más beállításban, más színekben és más világításban), akkor mindig a könnyebb fajtához nyúlok: a bohóságokhoz s legszívesebben az operettszövegekhez. Mert az is igaz, hogy ezt is azzal az odaadással, azzal a komolysággal és lelkességgel írtam, mint a legvéresebb tragédiát, így, ha egyszer-egyszer leveszem a könyves-polcomról valamelyik munkámat, rendszeren az kerül a kezembe, amelyiknek a hőse a jókedv és mosoly s nem az, amelyiké a könny és a vér.

Mikor pedig a munkáimról mesélek, úgy érzem, illik megemlékezni cikkeimről is, melyekből pár kötetre való kerül bele a jelen gyűjteménybe is. Hiába játszánám ebben a dologban a szerény embert, nem tagadhatnám el, hogy cikkeim igen nagy figyelemben részesülnek a legszélesebb körökben. Hallom beszédekben, magánbeszélgetésekben és olvasom szinte mindennap érkező levelekben, hogy milyen hatással vannak az olvasókra. Vidéken jártomban is ismételve előfordult, hogy derék földműves emberek, megtudván, ki vagyok, odajöttek hozzám, hogy szemembe nézzenek és kezet szorítsanak velem, mert «olvassák a cikkeimet». Egy pár kötet már közkézen is forog belőlük külön kiadásban és készülnek újabb kötetek is, ami azt mutatja, hogy az emberek naphozkötött értékükön fölül is becsülik. A Nemzeti Múzeum érdemes tisztviselője, Sikabonyi barátom,

maga is iskolázott és eredeti gondolkozású esztétikus, vette magára a fáradságot, hogy a Budapesti Hírlapnak több mint negyven évi példányaiból kijegyzi ezeket a cikkeket. Mondhatom, hogy már a tömegükkel is agyonnyomják az embert ezek a cikkek. Aki bármi oknál fogva érdemesnek tart arra, hogy velem foglalkozzék: ezekből ismerhet meg teljesen. Bennök van irodalmi, esztétikai, politikai és társadalmi hitvallásom. Bennük van négy évtized politikai és irodalmi légköre. Művekről, emberekről, eseményekről, irányokról számolnak be újszólván napról-napra. Tükörképei e cikkek negyven év benyomásainak, majdnem történetének úgy, ahogy egy ember szemének szemhártyájára rávetődtek. Ezeket a sorokat, melyeket mint emlékeket rovak itt papirosra, kiegészítik, magyarázzák, újszólván dokumentumai az én ide írt vallomásaimnak. Sok háború és hadakozás van bennök s nem egyszer fog az olvasó szeme megakadni azon, hogy egy-egy alakját a közéletnek igen élesen támadok valamely esetben, akit más esetben lelkesen tudtam ünnepelni. Előfordult, hogy a közvéleménnyel is szembeszálltam, ha úgy éreztem, hogy méltatlanság ért és ha diadalszekéren hordoztak is meg valakit és egetverő lármával töltötték is meg az utcát, az én szavam mindig belesüvített a zajba, ha ellenkező volt a véleményem. Egy szóval a legtarthatóbb változatosság és független egyéni meggyőződés könyve mindig a könyv, mely cikkeimet tartalmazza. Ügy magamba szállva, el is fog néha a félelem, hogy nem kerekedik-e munkásságomnak az a része, melyet a napi

forgalom számára írtam, azok fölé, amelyekről azt hittem, hogy a halhatatlanság számára készültek.

Ha munkáim közé nem is, de munkásságomba bele kell számítanom ama szolgálatot, melyet irodalmi társaságokban, társadalmi, kulturális és jótékonyági egyesületekben teljesítettem. Ezeknek részben elnöke, részben csak tagja voltam, temérdek ülésben részt vettem és szónokoltam, gyűléseikkel bejártam az ország városait és járnám tán még most is, ha a háború, a forradalmak, pénzünk elértéktelenedése tehetetlenné nem tette volna a máskor szépen virágzott egyesületekéi. Ezek közül érdemes tán kitérnem az *Otthon*-ra az írók és újságírók körére. Ezt a kört, melynek alapításától kezdve elnöke voltam egész a háború végéig, az 1890-es évek elején alakítottuk meg legkivált egy szerény kollégánk, a korán elhunyt Solder Hugó buzgólkodása folytán. Az *Otthon* korán népszerű lett, középpontja a bohém világnak. Szerény multságain gyakran láttam a legérdekesebb mágnások egyikét, a párbajban elesett Keglevich István grófot, aki akkor a Nemzeti Színház intendánsa volt, kedvelt színésznőivel járni a régimódi keringőt. Nagyobb jelentőségre tett szert a kör a millennium esztendejében, amikor rendezte a nemzetközi sajtókongresszust, melyről már előbb beszámoltam s melyen megalakult a sajtó-egyesületek nemzetközi szövetsége. Nevezetes napja volt az *Otthon*nak, amikor a Vörösmarty emlékére tervezett szobormű-mozgalmat megindítottuk. Az eszmét Erős Gyula kollégánk, egy lelkes kis újságíró vitte a kör igazgatósága elé s mikor ott

hozzájárultak, előkészítettünk egy nagy gyűlést, amely az Otthon házának dísztermébe gyűjtött mindent, ami Budapesten hatalom, tekintély és dísz volt. A továbbit azután a Budapesti Hírlap vette át és oly sikeresen folytatta a megkezdett munkát, hogy rövid pár év alatt már lelepleztük az emlékművet, melynek figurális részét Teles és Kallós szobrászművészek, építészeti részét a korán elhunyt Márkus Géza építőművész készítették, aki, mikor az Otthon házat vett a Dohány-utcában, a házat is a klubb céljaira átalakította. A gyűjtés és a szobor kivitelének adminisztrációját nagy lelkesedéssel és pontossággal Sajó Aladár kollegánk vitte, aki az egész akciót egy szép könyvben meg is örökítette.

Másik nagy esete volt az Otthonnak — s ezt Molnár Ferenc, az európai névre szert tett színműíró indítványozta, hogy a háború idejére klubbháza nagyrészt kórházzá alakította át a háború sebesültjei részére s ezt fenntartotta mintegy 1917-ig. Nagyszerűen volt orvosi szobája felszerelve, kitűnő orvosok kezelték a betegeket, akik nemcsak betegségükben, nemcsak testi ellátásuk dolgában, hanem egyébként, szellemileg is úgy ki voltak szolgálva, mint alig valamely más kórház betegei. Ének, szavalat, vetített képek szórakoztatták őket és Csernoch János primás, mikor meglátogatott bennünket s a szegény betegeket három-négy nyelven (mindeniket a magáén) vigasztalgatta, minket, léha és könnyelmű újságírókat nagyon megdicsért, hogy Krisztus parancsa szerint a betegeket ilyen kitűnő ápolásban részesítjük. A siker érdeme ebben különösen két embert

illetett, néhai Gelléri Mórt, aki sok éven át gazdája és alelnöke volt az Otthonnak és Keszthelyi Ernőt, aki mint pénztáros nagyszerű rendben tartotta az egész vállalatot és ezer módját találta ki annak, hogy hogyan lehet mentül jobban ellátni a szegény sebesülteket.

A háború vége felé feltűnt, hogy az Otthon kezd népszerű lenni olyan körökben is, melyek eddig nem igen jöttek a tájékára. Sűrűn jelentkeztek fölvetelre újságírók, akikről eddig alig tudtunk többet, mint hogy vannak. Az elnökség tagjai figyelmeztettek is arra, hogy ezek nem jó szándékkal látszanak közeledni, jó lenne a tagfelvételeknél óvatosabban eljárni.

— Ha más kifogás nincsen ellenök, mint hogy látszólag rossz szándékkal jönnek, akkor csak hadd jöjjenek. Elvégre az Otthon az újságírók köre, az enyém is csak annyiban, amennyiben újságíró vagyok!

Amint a háború válságos végéhez közeledett, a jövevényeink bátrabbak lettek, kellemetlenkedni iparkodtak, ami sikerült is nekik, míg végre én kijelentettem, hogy itt a körben nincsen politika. De ha van, akkor viszont én nem vagyok. És hamarosan le is mondtam az elnökségről. Utódom Molnár Ferenc lett, az ő utódja pedig Göndör Ferenc és az Otthon forradalmi tanya. De túlélt forradalmat és kommünt is és ma Hoitsy Pál vezet mint elnök régi tradíciói tisztos ösvényein.

*

Elbeszélésben, mert hiszen ez is csak elbeszélés, habár minden valóság benne és semmi sem mese elbeszé-

lésemben, most egy kényes stációra érek. Sokat hallottam arról és sok hozzám írt levélben történt hivatkozás arra, hogy én a kezdő emberek pártfogója, sőt a tehetségek felfedezője vagyok. Ebből annyi igaz, hogy mint újságírónak és legfőképpen mint szerkesztőnek módomban volt sok embernek alkalmat adni arra, hogy munkájával, ha arravalónak látszott, a nyilvánosság elé lépjen. Én magam sohasem felejtettem el, milyen szerencse és boldogság volt nekem ismeretlen fiatalembernek, mikor Vadnay Károly, a Fővárosi Lapok szerkesztője, mint a, Nemzeti Színház drámbíró-bizottságának tagja, magához hivatott s lehetővé tette, hogy Ezópusommal a világ elé kerülhessek. Akinek tehát én, hosszú életemen át szolgálatot tehettem ilyen irányban, arra mindig készen találtak azok, akiket a bennök lap-pangó tűz a világosság felé űzött, mint ahogy az éjjeli lepkék és vacsoravesztők az égő lámpás felé repülnek. Persze itt a lámpás alatt magamat értem, de a kóbor irodalmi tehetségeket nem a lámpás vonzza, hanem a benne égő láng, a dicsőség, az alkotás, a halhatatlanság lidércfénye. Természetesen, nem csupa zseni volt, aki hozzám vetődött. Volt közte ígéret, amely sohasem váltódott be és volt látszólagos jelentéktelenség, amelyet az idő értékévé növelt. Nekem valamennyiük számára egy feleletem volt: «Fiam, az íróember nem más, mint a felnőttek oktatója. Aki erre a dicsőségre vágyik, annak többet kell tudnia, mint általában a művelt emberek tudnak. Tehát első dolog: tanulni akármit, de tanulni. Még az újságírónak is nem újság-

írói akadémia kell, hanem az a tudás és műveltség, amelyet minden egyetemen meg lehet szerezni. Az egyetemen legalább szerez az ember magának diplomát, melynek hasznát veheti, ha ideális álmaiból kizavarja az élet. Az a diploma, amelyet az újságíró akadémián adnak, semmit sem ér, mert attól nem lesz újságíró az, akinek az Isten talentumot nem adott hozzá. Tehát csak tanulni, tanulni, tanulni tessenék. Mert a tehetség az csak egy meztelen katona, Az iskolákban kapja a monddurt, a puskát, a kardot és a municiót, mellyel háborúba mehet.»

Azt hiszem, az, amit ezen a téren tettem, szintén olyan munkának tekinthető, mint akármi más, amit írtam vagy cselekedtem. Természetes, itt nem mindig fiatalemberekről van a szó, akiknek szóval vagy tettel a hónuk alá nyúltam, hanem olyanokról is, akiknek pályáján lendítenem sikerült, akik már voltak is valakik, vagy akik nálam nélkül is elérték volna céljukat.

Gondolom, említettem már Bánóczit és Alexander Bernátot, akik még egyetemi diákkorukban jelentkeztek nálam egy-egy figyelemreméltó cikkel, melyet még a *Reform*-ban kiadtam. Ez volt első irodalmi kerestetük s ez létesített olyan kapcsolatot közöttünk, mely lehetővé tette, hogy külföldre mehessenek egyetemi tanulásuk kiegészítésére. Mindketten kiváló munkásai lettek a magyar kultúra ügyének. Sajnos, hogy olyan viszonyoknak kellett ránk jönniök, melyek nem szállíthatták ugyan le az ő értéküket, de melyeknek súlya ránehezedt öreg napjaira, amikor az embernek nagyobb szük-

sége van egy kis napfényre, mint fiatalabb korában. Elbeszéltem Csepreghy Ferenc esetét is, akit írói erejének javakorában ragadott el a halál és én tudom, hogy jönnie kell annak a kiváló férfiúnak, aki az ő hátrahagyott négy kötete palettájáról megfesti a magyar kultúra számára az ő vonzó, szeretetreméltó, jókedvű és nagy lelki komolyságú irodalmi arcképét.

Ide sorolom azt is, amikor Herman Ottó, a kiváló és kiválóan magyar természettudós északi útjára készült a boreális madárvilág tanulmányozására, ez expedícióra elégtelen költségét a Budapesti Hírlapból mi egészítettük ki, hogy útjára indulhasson. Ennek volt azután egy kései epizódja, melyet tán érdemes elmondani.

Ibsen, a nagy norvég drámaíró ellátogatott Budapestre abban az időben, amikor, ha szabad ezt a szót olyan emberre használnom, aki alkalmasint sohasem megy ki a divatból — legnagyobb divatjában volt. Az Otthon nemcsak az író nagy hírnevére való tekintettel, de mert valamikor egy versében is ünnepelt minket, magyarokat, lakomát rendezett a tiszteletére. Én mint elnök ültem az asztalfőn, tőlem balra Herman Ottó, jobb kéztől Ibsen. Nekem kellett a vendégünket felköszöntennem és én körülbelül a következő tósztot mondtam:

— Tisztelt uraim, nekem jutott a tisztség, hogy kitűnő vendégünket ünnepeljem. Íme, itt ül balfelelen a kitűnő, Európaszerte is elismert magyar tudós, Herman Ottó és itt jobbfelelen a világszerte ünnepelt

író, Ibsen. Mind a kettő süket és nem hallja, amit én beszélek, de azért nyugodtan ülnek, mert tudják, hogy rosszat nem mondok róluk, ellenben elmondom mindazt a jót, ami tőlem csak kitelik. Herman Ottó barátunk tudvalevőleg bejárta Norvégiát az északi madárvilág tanulmányozása végett és útjáról a Budapesti Hírlapnak tudósításokat írt, melyek, az igazat megvallva, engemet módfelett elkésérítettek. Megírta, hogy madarak millióit látta a norvég-tenger sziklaszigetein, de olyan madarat, amelyet mi itthon *jómadárnak* nevezünk, egész norvégiai útján nem talált. Mert az az országa hihetetlen becsületesség országa. Ott nincsen lakat az ajtókon, de még a wertheimosokon sincsen. Sőt talán wertheimos sincsen. Mert ott se tolvaj, se sikkasztó, se gyilkos, ami nálunk hemzseg, nincsen. Ott nem kell arra vigyázni, hogy az ember zsebéből ki ne lopjanak valamit, de még jól jársz, ha zsebedbe bele nem lopnak egy töltött tárcát. Hogy ott egy szóval olyan jók, erényesek, erkölcsösek az emberek, amilyen mértékéről e nemes tulajdonságoknak nekünk a mi köz- és magánéletünk veszedelmei és kellemetlen bonyodalmai között fogalmunk sincsen. Én az ő tárcaközleményei hatása alatt kétségbe kezdtem már esni a mi sorsunk felett, akár e földi világ tekintetében, akár mennyei jussunkra nézve. De most lám, itt ül a másik süket európai nagyság jobboldalamon, akinek azóta megismerkedtem remek drámai alkotásaival. És én szívem szerint, lelkemből üdvözlöm őt. Mert ő lett az én megvigasztalom, ő állította helyre az én megbillent lelki egyensúlyomat. Mert

drámáiból meggyőződtem arról, hogy Norvégiában csak úgy lopnak és sikkasztanak, mint nálunk; csak úgy «házasságtörnek», mint mi, csak úgy hazudnak és rágalmaznak, sőt megesik, rabolnak és gyilkolnak is, mint mi, többiek. És mondhatom; ez becsületükre válik, mert ebből csak az derül ki, hogy ők is csak húsból és vérből valók, hogy ők is csak igazi, valódi, hamisítatlan fiai Ádámnak, mint Kain és Ábel és mint mi, többi bűnös és szeretetreméltó emberek, vagyis, hogy ők is *csak* emberek. Az Isten éltesse kedves vendégünket.

Herman Ottó és Ibsen el voltak érzékenyülve, mikor látták, hogy milyen zajos és derült hatása volt a felköszöntőmnnek, melyben őket *ünnepeltem*. De akkor derültek csak igazán jókedvre, amikor egy-egy kollégánk elmondta nekik az ünneplő tósztt tartalmát.

*

Dóczy Lajosról is volt már e visszaemlékezésekben szó. Övele, azt mondhatnám, egymást fedeztük fel kölcsönösen. Egyébiránt, mikor ő Budapestre került, úgy jött, mint egy nagy bécsi lapnak a levelezője. Nem volt már rászorulva, hogy felfedezzék. Én is már akkor ismert író voltam. Budapesten csak föléledt köztünk az ismeretség, melyet Sopronban kötöttünk és csakhamar a legbensőbb barátsággá fejlődött. Tudom, hogy fejlődésére igen nagy hatással volt barátságunk és magamról elmondhatom, hogy soha senki az életben viszont énám nagyobb hatással nem volt, mint ő. A közvetlen kölcsönös hatás megszűnt, mikor őt Andrassy Gyula gróf

magával vitte Bécsbe, de sűrűn leveleztünk s én megőriztem leveleit, melyek majdnem kizárólag irodalmi természetűek s szólnak arról, amit abban az időben írtunk, ő is, meg én is. Ha az idő végképpen el nem mossa emlékünket, vagy be nem iszapol bennünket, akkor ezeket a leveleket valamikor egy kíváncsi bűvár elég érdekeseknek találhatja.

Körösi Józsefet én csábítottam el magánhivatalnoki állásából, az újságíráshoz, ahonnan csakhamar felhágott a fővárosi statisztikai hivatal igazgatósági székébe. Béla Henrik gyermek volt, amikor szárnyaim alá bújt s elsőrendű újságíró lett belőle, majdan országgyűlési képviselő és megbecsült tagja a pártnak, melyhez csatlakozott.

Egyszer pedig egy másik gyermek állított be hozzám. Vézna, sápadt, betegesnek látszó fiú. Lehetett tizenhárom-tizennégy éves. Hogy ő költő akar lenni.

— Költő! Hát hogyan készült erre a pályára? Micsoda iskolát végzett?

— Iskolát alig. Igen szegény sorsban van. Édesatyja nem nagyon tudja iskoláztatni.

— Az baj. Hogyan akar akkor költő lenni?

— Olyan költő akarok lenni, mint Heine volt.

— Olyan! Az szép, de nehéz dolog. Ahhoz is tanulni kell. Hogy jutott eszébe, hogy idejőjjön énhozzám?

— Kérem, én Gyulai Pálhoz mentem. De az azt mondta, hogy jöjjenek el önhöz, ön szokta pártfogolni a fiatal tehetségeket.

— Ez igazán szép Gyulai Páltól. De én megmaradok

a mellett, hogy tanulnia kell, a nélkül nem pártfogolhatom.

És adtam neki levelet a zsidó hitközséghez, azzal a kéréssel, tegyék lehetővé, hogy ez a lelkes fiú elvégezhesse a szükséges iskolákat. A fiú elment a levéllel s azután sokáig keveset hallottam róla. Aki pedig ma Palágyi Lajos kerek, jól táplált alakjával találkozik, az kételkedve fogja olvasni, hogy az a sápadt, betegesnek látszó fiú ő volt légyen. Pedig ő volt és őrá is rácsapott az ország balsorsának karvalya, hogy a húsába vágjon, pedig ő már akkor érdemes, akadémiai koszorúval is megkoszorúzott költő volt, nem Heine, de jeles magyar, aki eszményi irányával, hazafias tárgyú nagyobb kompozícióival szorosán kapcsolódik régi irodalmunkba és bástyája az ideális irodalomnak, az ellen a bomlott ízlés és erkölcs ellen, mely a forradalomban és költészetében ránk zúdult.

A mai sajtó idősebb jeleseinek nagy része mind a Budapesti Hírlap iskoláján keresztül s kapuján át ment fel az újságírói parnasszusra. Kádár Lehel, Szakács Andor, Milotay István, Nagy Samu, Cavallier József, Malonyay Dezső, Hegedűs Gyula, Komáromi János, Serényi Gusztáv, Szabó László, Eadisics Elemér, Sebestyén Károly, Kern Aurél, Ereky Károly, Szomaházy István, Haraszi Emil, Szöllősi Zsigmond, Villányi Andor, Kemechey László, Csetényi József, Albisi Katalin, Vándor Iván, Gellért Mária, Dobosi-Pécsi Mária: mind részben ott kezdte újságírói pályafutását, részben ott szerezte hírlapírói pozícióját.

Voltak tehetséges fiatal írók, akiket az irodalom macskul vonakodott észrevenni. Amint azonban nevük megjelent a *B. H.* hasábjain, nyomban elnyerték a honosítást. Egyszer egy fiatal leány küldött nekem egy tárcát, amely finom, gyöngéd és kedves volt. Rögtön kiadtam s mikor a szerzője feljött hozzám a szerkesztőségbe s elmondotta küzdelmeit az érvényesülésért, hamarosan közöltem még néhány munkáját s az addig zárt kapu felpattant előtte, a pálya megnyílt s a fiatal leány, ma persze már egy fiatal leány mamája, igen szép és elismert pályát futott meg azóta, mindig a Budapesti Hírlap kötetekében, mint tárca-, mint regényíró, mint színházi és könyvkritikus és egy pár színdarabja is elismerést aratott a Nemzeti Színház színpadán. Talán meg se kell mondanom, mert nyilván mindenki kitalálja, hogy ez Dánielné Lengyel Laura volt, ma is szívesen olvasott író.

Levente volt annak a regénynek a címe, amelyet postán kaptam. Nem volt alkalmas arra, hogy az újságban folytatásokban közöltessék, de annyi eredetiség, oly erős erkölcsi felfogás és oly különös történet volt benne, a tehetségnek annyi feltűnő tulajdonsága, hogy kiadtam könyvalakban a magam költségén. Azontúl írt egy csomó tárcát és más közleményeket. A mai olvasóközönség ámulva fogja hallani, hogy ez a kezdő, aki oly sokat ígért és oly keveset váltott be ígéreteinek komoly részéből — Zsirkay János, nemzetgyűlési képviselő volt.

A múlt század kilencvenes évei elején az akkori Pesti

Naplóban — gondolom, ifjú Ábrányi Kornél vagy már Vészi József szerkesztése alatt — Malonyay Dezső tollából egy tárcacikk jelent meg, mely azt mesélte olvasóinak, hogy Rákosi Jenő a saját rossz regényeit Kupa Árpád neve alatt adja ki a saját lapjában és Lajosfy Lajos neve alatt pénzért közli dilettáns mágnás-írók kísérleteit.

A milleniumi évet megelőző esztendőben télen künn-jártam Párizsban, Munkácsy Mihály látogatására. Ő akkor festette a *Honfoglalás*-t s ismételten sürgetett, hogy menjek ki, a képet megnézni. Ott künn találkoztam Malonyayval, aki állami stipendiumon családjával együtt pár évig künn volt Párizsban, mint tanárjelölt. Malonyay hozzám csatlakozott kalauznak és mind az időt, amelyben nem voltam Munkácsyval, vele töltöttem. Egyszer azután szóba került az a tárca, melyet én akkor, mikor megjelent, nem vettem tudomásul s nem is igazítottam helyre goromba gyanúsításait. Ezúttal így szóltam hozzá: most pedig, Malonyay, üljön le, mert félek, elesik arra, amit hallani fog.

Egy napon beállít hozzám egy fiatal 30-40 év közti barnaképű, alacsonytermetű, egyébként jól táplált férfiú. Egyenesen mondta, amit mondott, minden keresettség nélkül. Hogy ő asztalosember, sokáig a szocialistákkal tartott, de elfordult tőlük és most regényt írt, azt hozta el és kér, hogy olvassam el.

— Miféle regény lenne az?

— Történeti regény, — feleli ő s átnyújt egy jó vas-kos paksamétát.

— És hogy kerülök én ahhoz, hogy hozzám hozza a munkáját?

— Az igazat megvallva, — mondja ő, — Tóth Bélának akartam odaadni, hogy ő bírálja meg a dolgot, őt már régebben ismerem, ő azonban azt mondta, nem tehet semmit, de vigyem el Rákosi úrhoz, az segíthet rajtam.

No, mondok magamban, akit Gyulai küld hozzám, az már tizennégy éves korában Heine akar lenni. Akit Tóth Béla küld, — aki szerencsére, már több, mint kétszer tizennégy éves — az nyilván Jókai babérajaira pályázik. És nem is hibáztam nagyot, Jókai modorában, az Ő iskolája szerint való regény volt. Egy kissé patetikus, de tele szimpatikus alakokkal, jóízű elbeszélő hangon, meséjében és helyzeteiben sok találékonysággal, szóval egy regény, melyet ki is adtam a B. H.-ban, mely könyvalakban is megjelent s mely fényes bizonyítéka annak, hogy itt megint egy kecsegtető magyar tehetség maradt félbe, mert fiatal korában nem táplálkozhatott eléggé s később már nem tudta pótolni a mulasztást. Én néha ma is szívesen a kezembe veszem ezt a regényt, mely egy kiváló *magyar* tehetség repülése a dicsőség felé és sajnos, elégtelen felszereléssel, de hatalmas egyéni erővel és férfias elszántsággal. Írt ezenkívül is még pár regényt, melyet más lapok adtak ki. De az elsőnek gazdag invencióját, romantikus lendületét s alakjainak vonzó eredetiségét többé nem tudta elérni. Ez volt Kupa Árpád, aki mesterségétől utóbb elpártolt, lassan belefáradt az irodalmi dicsőségért való küzdelmébe is,

szülőmegyéjében útbiztos lett és végül öngyilkos halállal halt, szomorú halált.

Lajosfy Lajos esete más.

Kaas Ivor báró keresett fel egyszer azzal, hogy Urváry Lajos szerkesztőnek Lajos nevű fia hozzá fordult, hogy segítsen rajta. A fiú valami foglalkozást keres, mert elhagyta a szülői házat, de éppen még csak a nyolcadik gimnáziumi osztály előtt áll, ezt akarná elvégezni, de egyelőre nincsen miből megélnie.

— És miért hagyta el a szülői házat?

— Ez családi tragédia. Édesanyja öngyilkos lett, atyja most házasodott meg újra s ő nem bírja el ezt a helyzetet.

Elintéztük a dolgot, úgy, hogy ifj. Urváry Lajos az én tanuló gyermekeimnek lesz a korrepetitora, úgy, hogy ebből megélhessen és a gimnáziumot elvégezhesse.

Mikor a fiú túl volt az érettségin, elment Bécsújhelyre a katonai iskolába, melyet elvégezvén, beállt huszárnak s én pár évig nem hallottam róla. Egyszer azonban levelet kaptam tőle egy színdarab kíséretében. A levél arról panaszkodott, hogy szegény fiúnak igen keserves a huszárélet és elviselhetetlen az előkelő, gazdag tisztikarban. Elhatározta, hogy más pályára lép és pedig azt gondolta, az írói pályára. Ez a színdarabja ez iránt kísérlet lenne. Én elolvastam a darabot, megírtam neki, hogy igen szellemesnek találok a dialógusát, de témája nem alkalmas a drámai forma számára, színdarabnak nem is jó a munkája. Ellenben kecsegtető regénytárgy, próbálja meg, írjon belőle regényt. Ezt a fiatal huszár főhad-

nagy meg is tette s oly sikerrel, hogy a munkát közöltem a B. H. regényrovatában. Minthogy azonban neve alatt, amíg a katonaság kötelékében volt, nem lehetett közölni, én adtam rá — minthogy atyja is Lajos volt, a Lajosfy Lajos nevet. Sajnos, nem tudom miért, azt a tervét, hogy az írói pályára lép, Urváry elejtette. Megmaradt katonának s én sokáig semmit sem hallottam róla. Egyszer hozták hírül, hogy elvette egy budapesti dúsgazdag-polgár leányát. És hallottam, hogy a forradalomban is, bár emlegetett szerepet nem játszott, de vállalt valami katonai megbízást. Nemsokára rá viszont holt hírét kaptam.

Malonyay Dezső persze nagyon restelkedett, mikor a fentieket neki elmondtam, de én csak annyit mondtam neki, hogy ez az eset is mutatja, hogy mily szükséges nekünk újságíróknak komolyan vennünk szép hivatásunkat, az újságírást. Ott oly töméntelen alkalmunk van az emberekkel jól tenni, irántuk kedveseknek lennünk, hogy a kellemetlenkedéssel bízást szorítkozhatunk azokra az esetekre, amikor nem tehetünk másképp lelkiismeretünk parancsa szerint. Az időből azontúl is sokat töltöttünk együtt, míg Párizsban voltam, sőt Malonyayt akkor szorosabb kapcsolatba hoztam a Budapesti Hírlappal is, amelynek hazatérte után haláláig rendes munkatársa lett.

A napvilágra segített tehetségek közül tán legérdekesebb — mindenesetre a legnevezetesebbek közé tartozik a *Bárd Miklós* esete.

Egy levélben, gondolom, ungvári postabélyeg volt

rajta, nem volt egyéb egy versnél, aláírva *Bárd Miklós*. A vers egy rutén parasztról szólt, aki egy útszéli fészület előtt imádkozott. Gyönyörű, megható vers, mely csakhamar kézről-kézre járt a szerkesztőségben. Kerestünk embert, aki ismerné a Bárd Miklós nevet vagy legalább hallott volna róla. Ilyen embert azonban nem találtunk sem a szerkesztőségben, sem másutt. Mit volt mit tenni, kiadtuk a B. H-ban a verset. Egy időre rá ugyanúgy jön egy másik pompás vers, melynek címe *A les* volt. Tárgya a gója, mely a baromfi-udvar fölött kering s melyet a gazda lelő. Kedves humor, plasztikus előadás. Ismét el voltunk bájolva s természetesen kiadjuk ezt is. A közönség is figyelmes lett a versekre, de embert, aki tudott volna Bárd Miklósról valamit, nem tudtunk találni. Egyszer aztán egy nagy csomagot kaptam, csupa Bárd-vers és levelet is hozzá, hogy a véleményemet egy ungvári ügyvédnek írjam meg, akit, úgy rémlik, Keresztesnek hívtak. Nekem úgy tetszett, hogy ez nem egy csomag, nem egy paksaméta, hanem egy kincses-láda. Lappang valahol a felvidéken, úgy látszik, egy magyar ember, aki nagy költőink méltó utóda. Én fogtam a vers-csomót és kiadtam kötetben és Bárd Miklós neve száj-ról-szájra járt az irodalom berkeiben, de még mindig nem tudta senki, hogy ki ő, honnan került ki, mi a neve és mi a foglalkozása. Mert azt már láttuk, hogy a vers-írás nem foglalkozása, hanem hivatása. És a Kisfaludy-Társaság sietett őt tagjai sorába felvenni, de, bár végre is kitudódott kiléte, ő nem vetette le az álarcát, máig is Bárd Miklós maradt. Bárd Miklósról egyébként lehet

vele is beszélni, de vele mint Bárd Miklóssal nem lehet. Vallom róla, hogy ő korunkban a legeredetibb, leghatalmasabb, érzelemben a legmélyebb, gondolatokban a legmagasabban járó költője a magyarnak. És mindezek felett a legmagyarabb. Ez utolsó azt jelenti, hogy gondolkozása tipikusan magyar, mondhatnám: históriailag magyar és lelki élete elszakaszthatatlanul oda van láncolva a magyar haza vérző testéhez. A nemzeteket egyegy korban előnti a vízözön. De az árból mint megannyi Ararát kimagaslanak a nemzeti kultúra sziklacsúcsai, mint örök út- és iránymutatók. A vízözönből, melyet a forradalmi idők a mi irodalmunkra is rázúdítottak, kiemelkedik Bárd Miklós költészete, hogy kapocs legyen a régi csúcsok és a jövő idők visszatérése számára. Bárd Miklós költészete nagy a jelenkorban is, de ő nem a jelenkor ízlése számára való költő. Ha majd a magyar ismét magtalálja önmagát, ha ismét rá fog lépni ezer éves útja és fejlődése országútjára, ott meg fogja találni Bárd Miklóst is. És el fogják róla mondani, hogy egy költő, aki nem rendült meg a Csokonaiak, Vörösmartyak, Petőfik és Arany Jánosok hitében akkor sem, amikor más költőket az európai civilizációnak önmagában való kételkedése, régi istenei iránt való hitehagyása, erkölcsi világrendjének meghasonlása és eredeti magasztos hivatásuktól eltántorított múltó jelenségek, kétes hangulatok, groteszk divatok szolgálatában, A modern költészet nem örök igazságokon nyugvó szikla, amely áll szélvészt, vihart és állja a záporok és jégesők csapkodását, hanem a tornyok tetejére tűzött szélkakas, amely lenge áram-

latok szerint forog és a bódult közönség, az egyensúlyából kivetett kor dalnak hallja a csikorgását. Meghasonlás, hitevesztettség, pesszimizmus haláltáncát járja a világ, ez inspirálja költőit. De a pesszimizmus, a kishitűség nem alkotóképes. Csak jajgatni, szidni, szidalmazni és kételkedni tud. Bárd Miklós hisz, a sötétségben is, a csillagokon és nem a sötétségen függ a szeme, tehát alkot. Ellenlábasai elpazarolják a multat, ő gyűjti a jövőt.

S amit Bárd Miklósról beszélve mondok, az nemcsak az irodalomra nézve, hanem áll minden viszonylatra: a gazdasági, a társadalmi, a politikai életre nézve is. És áll nemcsak Magyarországra, hanem a nyugati civilizációban élő összes nemzetekre nézve is. A kényelmetlenség, az átmenetiség érzése ül a lelkeken. Keresnek is kivezető utat, de az emberi természethez híven, utópiákat kergetnek. A dolgokban keresik a hibát és nem az emberben. Akik a világháborút csinálták, keresik az európai, sőt a világ- és az örökbéke föltételeit. Népszövetséget csinálnak és a Népszövetség háta mögött külön hatalmi szövetségeket kötnek. Páneurópáról dikcióznak s akik saját országukat nem tudták kormányozni, azok az országok összeségének kormányzására akarnak vállalkozni. A demokratikus egyenlőséget nem tudják megcsinálni országos keretekben és a kis és nagy nemzetek egy akolba terelésével a nemzetek egyenjogúságával kecsgetnek bennünket. Ezer és kétezer éves alakulásokat fiatal alakulások alapjaira akarják áthelyezni, a fát gyökereitől elválasztva akarják elültetni.

Pedig az átültetett, gyökértelen fa elszárad, ellenben a gyökér, ha ép volt, újra kihajt ősi eredetiségében. Nem jut a mai embernek eszébe, hogy nem az intézmények csinálták az embert, hanem megfordítva, az ember teremtetette a maga lelki képére az intézményeket. A mai embernek kell kitombolnia magát, ki kell józanodnia az italból, az áramlatból, mely megrészegítette, hogy ismét alkotóképes legyen, hogy megtalálja újra hónát a hazában és ne fusson páneurópai álmok után. A béke széttépett a térképre rajzolt vonalakkal történeti alakulatokat s ezzel tektonikus lökések sorozatainak tette ki Európát. A menekülés az ingatag alapról nem az, hogy egy legújabbán kiköltött idea szerint most országba akarja erőszakolni a népeket, hanem, hogy helyrehozza, amit elhibázott és jogaiba iktassa vissza azt, ami a természet és az emberi lélek törvényei szerint századok folyamán létesült, termett és egységbe forrott. E nélkül nincsen menekvés a válságokból, melyek a nemzeteket gyötrik s a modern költészet is nem egyéb mint e rothadt viszonyok kigőzölgőse.

Úgynevezett felfedezéseim sorát befejezem egy ismeretlen, Erdélyi László nevű fiatal poéta nevével. Ha még mindig lapszerkesztő volnék, ez a jázsági fiú — ki egyaránt fiatal orvos — nem volna már ismeretlen. Versei, melyekből egyszer közöltem egy bokkrétát a Budapesti Hírlapban, oly nemes veretűek, hogy nem kételkedem, hogy most már tán lassabban, de mégis feljut a Parnasszus oly magasságára, ahol a nemzet s az irodalmi körök meglátják. Ha nem, nos, akkor egy szép tehetség

enyészik el, akár azért, mert mostoha időben született, akár azért, mert költői ere idő előtt kiapadt.

Voltak még, nem is tudom, hányan, hiszen a nevékre is alig emlékezem, akik nálam kopogtattak dobogó szívvel s kik számára én nyitottam ki az ajtót a világosságba. Ha visszatévedtek a sötétségbe, csak az emberiség közös útját járták meg. Hiszen az időben országok, népek, királyok, költők és művészek enyésztek áthatatlan feledésbe. Eomokat, értelmetlen szavakat talá-lunk néha utánuk, de mi az, amit históriaképen is tanu-lunk ahhoz képest, ami az emberismeret történetét és nyomát megelőzte! Az ember is csak anyaga az élet körforgásának s az ítélet meg van rólunk írva abban a pár szóban, melyet a pap mond el ránk, mikor ham-vazószerdán hamuból keresztet rajzol a homlokunkra: *Porból lettél, porrá léssz.* A *Tiszavirág* is, mely huszon-négy óra alatt kiél egy egész életet és Matuzsálem is, akinek a biblia szerint kilencszáz esztendő adatott. Mi maradt meg a csodás görög világból, amely pedig fény-korát alig háromezer esztendővel ezelőtt érte? Néhány kötet költészet, irodalom, összedúlt épületek és egy csomó csonka szobor. És ha az egyiptomi fáraók nem lettek volna oly hiúk, önhittek és embertelen zsarnokok, semmit sem tudnánk róluk, mert nem építettek volna rabszolga népeikkel magoknak sírhelyül gúlákat, melye-ket öt-hat ezer év óta ostromol a sivatag s már győze-delmeskednék rajtok is, ha a mi kíváncsi korunk bele nem avatkozik a nagy párviadalba a természet tör-vénye s az ember fennhézása közt.

De megállok e meddő tünődésemben s még elmondom Zsögöd Benő esetét. (Nem tudom megérteni, sőt megbocsájtani sem, hogy miért ment vissza ez a nevezetes tudós böcsületesen szerzett magyar nevéől öröklött német nevére. Elvégre a magyar jogrendszernek nálánál geniálisabb megértője nincsen. Ő tudja apróra, a magyar, mikor Európában megtelepedett, mit vett át akár a germán, akár más nemzetől és tudja azt is, hogy *mit csinált belőle* a maga magyar lelkisége munkájából. Mit szólna hozzá Zsögöd, a magyar jogász, ha egy különös pillanatában ezt a magyar jogrendszert visszafordítaná a német jogrendszerre? Zsögödöt Grosschmidre? A polgárt burgerre, a káptalant capitulumra, a püspököt episcopusra és Szent István koronáját a Carolingok koronájára?)

A nagyérdemű professzor egy napon beállít hozzám a szerkesztőségbe s fölkinál egy cikket közlésre. Én átveszem a cikket s kételkedve nézek rá. Óriási terjedelmű volt, már ennélfogva nem alkalmas arra, hogy egy napilapban megjelenhessen. De igen érdekes és igen értékes cikk volt és én így szóltam a kiváló tudóshoz:

— Kérem, tanár úr, a cikket terjedelménél fogva nem tudom kiadni, de teszek egy ajánlatot. Tessék kinyomatni a munkát röpiratnak, de mielőtt megjelentetné, adjon nekem egy levonatot s én arra a napra, amikor forgalomba bocsájtják, írok róla cikket a Budapesti Hírlapban.

A professzor belement és a dolog így is történt. És másnap vagy harmadnap ismét feljött hozzám a professzor és ilyet mondott:

— Uram, nekem eddig arról fogalmam sem volt, hogy mit jelent egy hírlap publicitása. Én — nem tudom, hány évet mondott, — ennyi év óta vagyok tanár és nevelek a jogtudományra nemzedékeket; de mintha csak azóta volnék egyáltalán valaki, amióta a B. H. cikke megjelent. Ahogy az utcán megyek, ha valamely boltba belépek, látom, hogy az emberek mutogatnak rám és hallom, mint egymásnak mondják: *Ez az, ez az a Zsögöd.*

Persze, az én cikkemtől Zsögöd nem lett se nagyobb, se értékebb, mint amilyen volt az én cikkem előtt. De az újságcikk volt az a kéz, amely belenyúlt a nemzet kincses-ládájába és kivette onnan egyik legértékesebb drágakövet és a napfényben megcsillogtatta és a közönség szeme káprázott tőle és tudomásul vette, hogy milyen kincsel bír és büszke volt rá és gyönyörködött benne.

Szép és nagy dolog újságírónak lenni. Tele van csábító alkalmakkal és az emberi tulajdonságokra nézve veszedelmekkel. Az újságírók pedig egészben apró, szürke, szegény emberek. Azért, ha egyet-egyet botlunk, óvakodjatok hirtelen ítélni rólunk. Jusson eszetekbe, hogy nap-nap után százszor cselekszünk jól, kedveset, hasznosat, amiről tudomást nem vesztek, míg ha egyszer hibán kaptok bennünket, mindenitek első akar lenni, aki követ dob reánk. Nem. vagyunk rosszabbak közönségünknel. Sőt annyival jobbak vagyunk, hogy foglalkozásunk természeténél fogva százszor annyi kísértéssel kell megküzdenünk, mint másoknak.

Munkáimról mesélve, tán megemlékezhetem fordításaimról is. A fordítás nekem mindig különösen vonzó problémám volt. Ha vasúton utaztam, természetesen nagyobb útra, egyik kedves szórakozásom volt egy-egy idegen versen, mely éppen eszembe ötlött, kipróbálni a fordítás titkait. Tudom, hogy Goethének Wilhelm Meisterjében a hárfás dala (Wer nie sein Brot mit Thränen ass) valósággal üldözött. Nem tudom, hány-szor fogtam hozzá, hogy lefordítom. Sohasem tudtam vele megbirkózni és ma már azt hiszem, azok számára, akik az eredetit ismerik, nem lehet e pár sorról csak némileg is kielégítő magyar fordítást csinálni. Egyszer már annyira elkeseredtem vele, hogy mérgemben angolra fordítottam, ami viszont igen könnyen ment. De nemcsak útközben, otthon is gyakran megszállt a vágy ily kísérletezésre. Még jó fiatal koromban elkezdtem fordítani Lessing *Bölcs Nathanját*. Később kísérletet tettem Reinecke Fuchssal, Goethe remek állateposzával, melyet azóta, tudom, Balogh Pál kollégám és barátom lefordított. A klasszikus költők, görögök és latinok, sok töprenkedésembe kerültek, hogy miként kellene őket magyarul megszólaltatni. Az Akadémia formahű fordítást követel, amivel én nem tudok kibékülni. Fiatal Kisfaludy-társasági tag voltam még, amikor egy zárt ülésen az öreg Toldy Ferenc nagy, érzékenyült lelkesedéssel bemutatja egy latin auktor magyar fordítását az eredeti formában és javasolta, hogy a társaság adja ki. Az auktor, gondolom, Propertius volt, a fordító néhai való jó Pajor István nógrád-

megyei atyánkfia, aki *Csalomjai* néven irogatott. Én vakmerőn kikeltem a javaslat ellen. Hogy az ilyen *alakhű* fordításokat a magyar közönség nem olvassa. Kárba vesz a munkája is és a kiadás költsége. Az egész nem komoly és reális dolog. Az öreg Toldy végtelen szomorúsággal nézett rám, amíg ezeket és hasonlókat mondtam s végül szép kerek fejét ingatva elbúsult szelíd hangon így szólt: «Örvendek, hogy zárt ülésben mondattak el ezek és a nyilvánosság nem vehet rólok tudomást.»

Én pedig az elbizott és fennhéjázó fiatalság hangján ennyit mondtam: «Elmondom én ezt akár nyilvánosan és ha szégyen, hát viselem, még elég fiatal vagyok rá.»

A kiadásból azonban semmi sem lett. Én pedig mindig azon töprenkedve, hogy miként kellene a klasszikusok kincseit átmenteni a mi magyar világunkba, de úgy, hogy itt is kincsek maradjanak: próbát tettem Homérosz fordításával. Lefordítottam az Iliász pár száz versét, kiadtam a Budapesti Hírlapban és röviden megírtam hozzá az elméletemet. Ez röviden abból állt, hogy nem az olvasót kell elvinni az ógörög idegen világba, hanem Homéroszt kell elhozni ide a mi világunkba. Ez a próba adta meg Baksay Sándornak is az impulzust arra, hogy modern strófákban fordította le az Iliászt, melyet így nagy élvezettel lehet olvasni. Én nem strófákban, hanem folyamatos alexandrinusokban kíséreltem meg a dolgot s erről Baksayval, mikor egyszer Balatonföldváron nyaralt, sokat beszélgettem.

Shakespeare fordítása nekem külön szórakozásom volt. Hogy az elsőt lefordítottam, amelybe voltaképpen nyelvgyakorlatozás végett fogtam bele (azért választottam a leggyengébb munkái közül valót), azóta állandóan fordítottam. Néhányat felvett gyűjteményébe a Kisfaludy-Társaság; egy jó tucat azonban éveken át a fiókomban hevert. Azóta kiadta az Athenseum. Hihetetlen gyönyörűség Shakespeare-rel birkózni, alkudni, néha szinte verekedni, hogy az ember mentül többet hozzon át abból, ami egy-egy mondatában, néha egy-egy szavában van. Mert az ő mondatai olyanok, mint a nagy festőmesterek színkeveréke. Mi veszünk a palettánkon heverő színekből kéket, pirosat, zöldet, sárgát, amire csak szükségünk van: ott hever készen a számmunkra. Egyszer hazajövet, Munkácsy Honfoglalása egy nagyobb vázлата előtt állva s elmerülve találom lakásomon Feszty Árpádot. Amint vállon érintetem, mintegy felébredve a vázlatra mutat s azt mondja: «Micsoda szín-szimfónia!»

És csodálatos, egyszer hasonló helyzetben találtam a párizsi Louvre-ben Munkácsyt egy Rubens-kép előtt. Mikor hozzálépek, azt mondja: «Honnan vette ez ezt a sárga színt? Évek óta nézem és keresem és nem tudom megtalálni!»

Ezt a színt nem látta meg, csak Rubens, meglátta, mielőtt még palettájáról, nem tudom hány színből összeszedte és Munkácsy keresi és nem találja. Ilyen misztikus színkeverékek Shakespeare nagy mondatai, néha egy-egy szava. Néha nagyobb gyönyörűsége és

diadala a fordítónak egy-egy sikerült sor, mint legszebb eredeti sora, melynek a szerzője.

Nagy kedvteléssel fordítottam le Mark Twain gyermekregényét, Huckleberry Finn történetét. Nem tudok kedvesebb, gazdagabb, változatosabb munkát ennél. Addig olvasgattam, míg bele nem szédültem s el nem kezdtem a fordítását. Magának a hősnek az alakja oly klasszikus megalkotása egy jó eszű, nemesszívű, tanulatlan gyermeknek, hogy gyönyörködni kell tökéletességében nagynak és kicsinek. Mellette van egy öreg, bolondos, hűlelkű szerecsen vonzó, naiv együgyűségével és tiszta emberi szívével. Ez az amerikai négerek dialektusát beszélte és én végig az elég hosszú munkán át azzal kísérleteztem, hogy magyarul milyen jargonban kell az öreget beszéltetni. Talál ott az olvasó tótot, talál németes magyarságot és talál eredeti dialektusokat. Ha úgy ráérnék, lefordítanám mégegyszer és a nyelvjárási próbálkozások közül kiválasztanék egyet a hóbortos öreg számára.

Tervbe vettük egyszer, hogy az Otthon javára valami nagy előadást rendezünk. Előbb az volt a gondolatunk, hogy a Margitszigeten előadunk a puszta ég alatt valamely görög tragédiát, végül elkaptuk egyik társunknak azt az ötletét, hogy Wagner operái valamelyikét visszük színre drámai előadásban. És pedig a Szigfried-tetralogiából valamit. Én nyomban összeszedtem az Operaház játékrendjén levő szövegekönyveket és azt találtam, hogy a mi célunknak leginkább a Walkürök felelnének meg. De a fordítások, melyeket

az Operaházban énekelnek, Wagner költői magasságából csúfosan le vannak szállítva a közönséges operai szövegekönyvek nivójára, bár elég neves íróktól kerültek ki a fordítások. Ezt a szöveget drámai előadásokra nem lehet használni. Meg kell, mondok, próbálkozni s birokra menni a nagy német költővel. Vesztemre engedtem a császnak. Csakhamar annyira hatalmába kerített ez a mesebeli német óriás, Wagner, hogy el sem eresztett, amíg végig nem fordítottam Brünhilda tragédiáját. Hasonlóképpen jártam Wilde Oszkár Readingi fegyházbeli balladájával, melynek könnyű, természetes és mégis virtuóz verselése és a belőle ránk fuvalló kálváriahegyi szellő vonzott és kényszerített a munkára. Hogy milyen gyönyörűség az, ha az ember valamely irodalmi remek fordításába ereszkedik, azt magamon is tapasztaltam, de senkin sem észleltem annyira, mint Dóczy Lajoson, amikor Faust fordításával foglalkozott. Dóczy, ahol járt, ahol kelt, mindig Fausttal sugdolózott. Mindig a zsebében volt a könyv, a fejében egy-egy részlet, amellyel éppen birkózott. Szavalta, néha magában, néha suttogva, néha hangosan az eredetit és próbálta hozzá a magyart. Nemcsak a szót kereste, nemcsak a gondolatot iparkodott megfogalmazni: kereste a mondat melódiáját is, kereste a gondolat érzéki részét, kereste a sorok hangnemét és nevezetesen Faustja egyik kiadásához írt előszavában az a fejtegetés, melyben azt magyarázza, hogy az volt az ideálja, hogy *goetheül* fordítsa Faustot. Azért merem állítani, hogy egy remek munka fordítása soha sincsen

készen. És ha Horáciusból nem is veszem komolyan a nonum prematur-féle utasítást, azt mégis gondolom, hogy egy nevezetes mű fordításán legalább kilenc évig kellene az embernek ülni és újra ülni, hogy a munkája valahogyan jó legyen.

Nekem egyébiránt a legtökéletesebb fordítás a világon az Arany János Shakespeare-fordítása. Nem Hamlet s nem János király. Az epikus természetű Aranynak, még a nyelvének is, nem voltak meg ama velőt hasító akcentusai, melyekben Shakespeare oly gazdag. Arany a Szentivánéji álom fordításában remekelt. Sem német, sem semmiféle fordítás nem emelkedik az övé mellé. Az ő fordítása ebben a tündér játékban olyan, mintha eredeti magyar munka volna s nem idegenből való fordítás. Vörösmarty Csongor és Tündéje nem eredetibb alkotás, mint Arany Szentivánéji álma. Én ezt a darabot sohasem olvasom eredetiben, mindig csak ebben a magyar átköltésében. Arisztofanesze nagyszerű munka, de nyelvének minden magyarossága mellett is idegen maradt. És nekem idegen és jókedv nélkül való minden szabatossága mellett is Csiky Gergely Plautusza, és Csengery János nagyon gondos és avatott Szofoklesze merev és nehézkes, amiben bűnös az eredeti formához való ragaszkodás is.

XVIII. A SZÍNHÁZ.

A színház, a színészet valamely delejes erővel vonzott magához szinte gyermekkorom óta, aminek e könyvben több helyen van nyoma. Komoly, hogy ne mondjam, igazi színház belső életével már akkor jutottam érintkezésbe. Mint színműíró is, mint újságíró is, szinte bensőbb viszonyban éltem a színészettel, mi egyébiránt eleintén csak a Nemzeti Színházat jelentette, nem lévén Budapesten más magyar színház. Hamar kibővült azonban érdeklődésem e tere Molnár György budai Népszínházával, amelyet a Kávéforrás különösebben is kultivált. Következett csakhamar a Népszínház, amelyet hat éven át igazgattam. Mikor ez 1881-ben véget ért s én visszatértem az újságíráshoz, nem tudom, miért, a Nemzeti Színház a fejébe vette, hogy én aspirálok e műintézet igazgatására. Ennek a színháznak akkor Paulay Ede volt az igazgatója, Podmaniczky Frigyes báró az intendánsa. Ezt a korszakot a Nemzeti Színház fénykoraként szeretik emlegetni g. Paulay Ede e kornak koszorús hőse. Nekem ebben, sajnos, külön véleményem van. Paulay művelt ember volt, közepes színész és eredetiség nélkül való ember. A Kisfaludy-Társaság is tagjai közé választotta, egyszerűen azért, mert az

akkori akadémikus írói csoportnak szorgalmas tanítványa volt, bár sem semminő írói tehetséggel nem bírt, sem érdemes művészi egyéniség nem volt. Ízlése az iskolai sablon volt, az irodalmi kiskaté dogmáit tudta, egyéni véleménye az iskolával szemben nem volt. Inkább példák és tekintélyek után indult, mint saját ítélete után, ügyesen másolt, magának nem volt invenciója. Egyszóval becsületes, eléggé művelt tucatember volt. Higgadt, óvatos, sima, ami mellett azonban még rendezőkorában megesett rajta, hogy nyilván egy jó ebéd után, lelkes állapotban a sűgóra támadt botjával, ami oly botrányt okozott, hogy egy időre skartba került. Márkus Emilia, akkor fényes pályáján ragyogón emelkedő csillag, járt nálam puhatolózni, nem fordulnék-e ellene, ha Paulayt rehabilitálva megtennék igazgatónak. Tudtommal Kaas Ivort is megkörnyékezték, hogy támogassa a tervet. Nekünk bizony semmi kifogásunk nem volt és Paulay csakhamar igazgatója lett a Nemzetinek.

Ha azonban Paulay egyéniségének értékéről nincsen is valami nagy véleményem, azt el kell ismernem, hogy igazgatósága alatt a Nemzeti Színház igen népszerű lett és anyagilag fényes időt élt át, habár művészileg — bár még volt néhány elsőrendű művésze — igen egyetlen értékeket produkált. A virágzást természetesen Paulaynak tulajdonították barátai és a nagyközönség. Az igazi oka a sikereknek az volt, hogy akkoriban éppen nagyon termékeny volt a párizsi színházi piac, Augier, Labiche, Sardou, Pailleron és a bohózatírók

ontották a nagyhatású darabokat, itthon pedig káprázatos rövid pályája zenitjére hágott Csiky Gergely. Művészei voltak a színháznak a régi nagyok közül még a páratlan Szigeti József, egy kis darabig még a szeretetreméltó Szerdahelyi, az elegáns és találékony Náday, majd Újházi, végül Nagy Imre, Mihályfi, Halmi, Vízvári; a művésznők közül Prielle Kornélia, Szathmáryné, Jászai Mari, a bájos Momárné Kocsisovszky Borcsa, a szende Boér Emma (e kettő a budai Népszínházból átplántált virágszál) és a fiatalabbak közül Márkus Emilia, Helvey Laura, Csillag Terka, kiválóan Paulay Ede kreációi. Ott volt már, de igen a háttérben Bákosi Szidi is. Szerepelt Paulay Edéné Gvozdanovich Julia is, egy nagyon szép és érdekes, szinte fejedelmi fellépésű asszony, aki annak idején Jókainé utódjául volt kiszemelve. Jó színésznő volt, de mélysége és eredetibb tehetsége nem volt a feladathoz, melyet neki szántak.

Egészen igen jó társulat volt ez arra, hogy a közönség szimpátiáit magához láncolja s az akkori francia és magyar drámairodalom termékeit érvényre juttassa. Csiky darabjait különös kedvvel és sikerrel játszták. Maga Csiky igen jól ki tudta használni a színészek képességeit, Náday s Újházi humora, jókedve s alakító-képessége szinte orgiákat csaptak egy-egy szerepben.

Paulay körül az ő kedves színészeiből egy egész kis szövetség alakult, melynek újságírói expozitúrája Bartók Lajos volt, akinek két drámája is színre került ebben az időben. Bartók lírikus természet volt, ami

színdarabjaiban is érvényesült, de volt benne drámai ér is és ambíciója a nemesebb irányba vitte és hangja, nyelve és légköre darabjainak mindig az volt, amit költőinek szokás mondani. Megpróbálkozott egy görög tárgyú vígjátékkal is, romantikus stílusban, de természetesen egy kissé epés volt és se humora, se jókedve nem volt a vígjátéki gondolatához, pedig sok éven át élclapot is szerkesztett. Különös dolog az, hogy kisebb tehetséggel is lehet komoly drámai hatásokat elérni. Egy-egy helyzet, egy-egy lendületes tiráda megkapja a közönséget és a színész is könnyebben boldogul vele, mint a vígjátékkal. Az ember szívesebben nevet, mintsem sír, de könnyebben érzékenyedik el, semmint derül jó kedvre. Az Akadémia egyszer megkoszorúzta a nagy Karácsonyi-díjjal Csiky Gergelynek *Az ellenállhatatlan* című vígjátékát. Az akadémikus bírálók nem győzték dicsérni a darabot, mely versben volt írva. És valóság, hogy ez a darab nagyszerűen volt a moheréi vígjátékok sablonjára kigondolva és megszerkesztve. Minden megvolt benne, amit a költészet szabályai előírnak. Csak humor, csak jókedv, csak vígjátéki reális helyzet és eleven vígjátéki alakok nem voltak benne. Sorsa lett a legnagyobb bukás, melyhez hasonlót kettőt, hármát ha tudok a Nemzeti Színház történetében. Jóformán csak egyszer lehetett előadni. A második előadását megkísérlették némely szerepcserével, de nem lehetett a sikernek csak a látszatát is megmenteni. Az eset igen érdekes és tanulságos volt. A szabály szép és jó is. De a legtökéletesebb szabályosságból sem lehet a szín-

padon megélni. Élő alakok, eleven helyzetek, fantázia, humor és jókedv nélkül halott sablon a legkorrektebb szabály. A bukás terhe persze a szegény szerzőre szakadt, de énnekem ez az este az Akadémia bukása volt. Az Akadémiának nem lenne szabad a holt formát összetéveszteni az eleven lényeggel. Csikynek pedig annyi érdeme volt már a színház körül, oly fényes estét szerzett a közönségnek, hogy joga volt ahhoz is, hogy kísérletezzen és esetleg meg is bukják vele. Az Akadémia ellenben a legelső irodalmi areopág, amelynek féltve kellene őrizni tekintélyét ilyen súlyos tévedésektől.

Nem mondhatni, hogy nem lett volna az Akadémia óvatos az ilyen bíráló munkájában. De óvatossága inkább az ismeretlenekkel szemben érvényesült. Eet-tegni látszott a kezdőktől és kapva kapott a darabokon, melyek mögött próbált írók sejtett. Nem feltűnő-e, hogy Madách Imre tehetségét nem látta meg s nem tudta napvilágra hozni, aki pedig ismételve próbált szerencsét akadémiai drámai pályázatokon. Én, mikor akadémikus lettem, próbáltam más útra terelni a bíráló szellemet, de nem sokáig próbálhattam. Hamarosan kihagytak a bizottságokból s nem jelöltek a bírálók közé. Ismeretes az Akadémia úgynevezett szégyenparagrafus. A minden évben kiadásra kerülő Telekidíjat párszor kénytelenek voltak olyan daraboknak odaítélni, amelyek minden tekintetben gyengék voltak, de mint viszonylagosan legjobbaknak a rosszak közül, az alapítás szerint kijárt nekik a jutalom. Végül hatá-

rozatot hoztak, hogy csak úgy adják ki, ha az ismeretlen szerző fel akarja venni a díjat. E határozat alá került egyszer Csiky Gergelynek is egy darabja, mikor még kezdő volt. Én írtam akkor cikket e dologról, biztatva a szerzőt, hogy ne röstelje munkája díját felvenni. Az Akadémia sokkal szebben, nemesebben jár el, ha úgy határoz, hogy akadémiai jutalomra érdemes *darabot* nem talált, de legtöbb tehetséget mutat ennek vagy annak a darabnak a szerzője, tehát jutalmazza a munkát s a mutatkozó tehetséget. Én ilyen értelemben egy — gondolom — *A becsületbíró* című darab számára verekedtem ki a díjat. Az is elhibázott munka volt, de szerzőjében annyi erő, mély gondolkozás és költői lendület volt, hogy azt hittem, érdemes buzdítani s erkölcsét megerősíteni. Drámát ugyan nem alkotott a szerzője, Zivuska Jenő, épp oly kevéssé, mint Bolyai, aki nagy lett a matematikában; de a filozófia terén jelesen töltött be utóbb egy tanszéket és könyvet is írt a filozófia történetéről. De őt is idő előtt lekaszálta a halál.

Említettem már, hogy a Nemzeti Színházban Paulay körül, legfőképpen a fiatalabb nemzedék tagjaiból, egy kis társaság alakult, amely mintegy örködni látszott azon, hogy én valamiképp ott gyökeret ne verhessek. Az a babonás föltevés kínozza őket, hogy én a Nemzeti Színház igazgatója akarnék lenni, ami soha eszembe nem jutott. Kétszer történt, hogy effélével megkínáltak. Egyszer Zichy Géza gróf ajánlotta fel az Opera igazgatóságát (megterhelve a v. b. t. t.-i ranggal) s egyszer

Keglevich István gróf a Nemzeti Színházét. Én mind a kettőt köszönettel gondolkozás nélkül elhárítottam magamtól. De a kis összeesküvők hittek a veszedelemben s védekeztek ellene. Gyanúval néztek mindenkire, aki hozzám valamiképpen közel állott, rólam pedig állítólag *fekete könyvet* tartottak, amelybe minden pletykát vagy híresztelést, amit bárhol nevemmel kapcsolatba hoztak, feljegyeztek, hogy töltött batteriával jöhessenek, ha ütközetre kerülne a sor. Ezt azonban én csak hallomásból tudom, ami szintén csak pletyka lehetett. Mert én e könyvről soha hiteles tudomást nem szereztem, sem arra, hogy ha létezik, tartalmából puskázának, sor nem került, mert ismétlem, soha eszem ágába nem jutott, hogy a Nemzeti Színház élére kíváncsozzam. Csak Bartók Lajos lövöldözött *Bolond Istók* című előlapjában állandóan rám, atyafiságomra, sőt barátaimra is. Én azonban ezt is hallatlanná tettem, csak egyszer írtam róla, de azt sem közöltem. Csepreghy Ferenc *Saul király* című tragédiáját hozta színre, mikor egyszer ott jártam, Kolozsvárott E. Kovács Gyula, a kolozsvári Nemzeti Színház nevezetes művésze. Erről tudósítás jelent meg a Budapesti Hírlapban, ami az összeecsapásra adta volna az alkalmat, ha én nemcsak megírtam, de ki is adtam volna a Bartók Lajos támadása elleni védelmet. Ez a cikk, mely azóta fiókomban hevert, — óh Istenem, hány esztendő múlt el azóta! — azt hiszem, élénken adja vissza azt a léghőrt, melyben akkor éltem, azt a hangot, amelyen az ily irodalmi párbajok vívattak és egy kissé illusztrálja mindazt,

amit én itt mesélek a színházzal való viszonyaimról. Ezért tán szívesen veszi az olvasó, ha egész terjedelmében ideiktatom.

Mohamed és az ő prófétája.

Vasárnap az ember — kivált ha újságíró is hozzá — mindent elolvas az újságokból, még a szerkesztői üzeneteket is. És a dolog nem is rossz, mert nem egyszer akad olyanra, ami megérdemel egy-két szót. Ilyennek becsülöm azt a hosszú szerkesztői üzenetet, amelyet egy csak vasárnap járó újságban olvastam a múlt vasárnap s amely szól eképpen:

«*Bpest, Sz—i M.* Föltűnt nekünk is az a féktelen Csepreghy-kultusz, mint ön írja, és méltán szülnek visszahatást a szertelen magasztalások, amikkel a néhai író elhalmoztatik, s miknek az a refrainje: csak egy magyar drámaíró van, Cs., és R. J. az ő prófétája!» Hogy Cs. jeles népszínműíró és erős magyarságú (gyengéit, amivel klasszikusok is bírnak, nem feszegetvén), általán elismerik; annál helytelenebb mindenáron Tóth Ede rovására tolni föl. Az ön hosszú rekriminációja nagy igazságban végződik, hogy a hasonló kritikai s egyáltalán összes működést bizonyos mellétekintetek vezérlik. — A zsidó és indus tragédiák k—vári előadása után még kár kimondani, hogy a «Sárga csikó» írójánál a világirodalomban is talán csak Shakespeare nagyobb, talán még az sem, hogy újabb drámaíróink, maga Tóth Ede is, a «Falu rossza» írója — kosmopolita; s ha ezt ú. n. komoly lapjaink észrevétel nélkül hagyják, s hagyják hogy félretaszítva a nagyokat, helyökre a becézett kisebbek állíttassanak: az vizás irodalmi viszonyokra mutat. Minek ily személyes érdekű túl-reklámozás által egy írónak ellenszenvet kelteni még irodalmi működése jobb része ellen megvonatni az elismerést ott is,

ahol érdemelné, egyúttal a kegyelet dacára kifakadást kelteni s szembeszöktetni gyarlóságait a holta után fölöslégesen meg-reklámdobolt színműköltőnek, akinek e nélkül közönség és irodalom zavartalan gyönyörködne szépségeiben s osztatlanul áldozna emlékének? Elfogulatlan ítélet, érdektelenség rokon- vagy ellenszenv nélkül; csak ily tulajdonok mellett tartsa valaki az irodalmi bíró mérlegét, addig komoly kritikáról nem lehet szó. — Észrevételeit jövőre is szívesen vesszük.»

A t. olvasó nehezen találná ki, hogy e komoly, az erkölcsi fölháborodástól duzzadó sorok, mely támadni szokott a mérsékelt, objektív, higgadt és igazságszerető emberekben, nem egy komoly kritikai, még csak nem is szépirodalmi lapban láttak napvilágot, hanem a csörgő sapka jelvénye alatt, egy újságban, amely a címében viseli ezt a szót, hogy «*Bolond*». Magyarán mondva egy élclapban. Akad Budapesten egy komoly férfiú *Sz-i M.*, akinek komoly gondolatai vannak két néhai író állítólagos poszthumusz versenyéről és ez a komoly úr komoly aggodalmaival beállít a komoly Bolondhoz, aki egészen szentimentális lesz a dologtól, de ki nem adja a munkát, hanem megjutalmazza íróját azzal a kijelentéssel, hogy «Észrevételeit (ki nem adjuk ugyan, de) jövőre is szívesen vesszük».

Ez a bolondság csakugyan egy kissé komolyabb, mint amilyennek látszik. Kérem, mikor a csörgősapka elkezd pityeregni, mikor öldöklő fegyverét, a kacajt, elejti és tudós képeket vág, kifogy a vice és érzelegni kezd!

És hozzá mely élclap ez! Az, amely tisztán párt-szolgálatban áll, amely politikai és irodalmi, párt- és

személyes érdekből írja minden sorát, akire nézve csak kétféle ember létezik a világon: olyan, akit feltétlenül szidalmaznia és olyan, akit feltétlenül magasztalnia kell. *Kell*, ez a keserűség, mert ettől függ saját irodalmi pozíciója. Ez az élclap, amely többször téveszti össze az elmésséget a közönséges gorombasággal, mint ahányszor lélekzetet vesz, kiáll bolond-házának hátsó ajtajába, nyakába borul *Sz-i M.* úrnak a világ láttára és könnyeket hullat a «visszás irodalmi viszonyokra», melyeknek áldozatául esik — kicsoda? . . . Egy meghalt író, mert valaki egy másik meghalt írótnál különbnek tart. óh persze, ezek visszás irodalmi viszonyok! Egy képtelen helyzet az, hogy valaki három *elhalt* népszínműírótn egymáshoz hasonlítson és a három közül egyet legkülönbnek találjon. Ez hallatlan jelenség ott, ahol a közönség inkább ahhoz van szoktatva, hogy *élve* falják fel egymást az írók.

Ha én egy drámát írok, a «Bolond», akiről beszélek, kivégez; ha valaki egy drámát ír, amely nekem tetszik, a «Bolond», akiről beszélek, kivégzi az írótn velem együtt; ha ellenben a «Bolond» barátja ír egy drámát és a «Bolond», akiről beszélek, azt hiszi, hogy nekem e dráma nem tetszik feltétlenül (ami végre is megeshetik az emberen), ismét kivégez, valamint kivégzi mindazokat, akikről azt hiszi, hogy ez a dráma nem tetszik nekik. Hogy ebbe a tömeges kivégzésbe nem halunk bele, arról e «Bolond» nem tehet. De az elérzékenyülés, amelybe legújabbán esett, az ő egészsége iránt támaszt bennem méltó aggodalmakat. Egy ilyen ellenség el-

vesztése nem csekély csapás lenne az emberre nézve. Kérem, egy udvari bolond, aki odáig van, hogy veresre sírt orral nem a nevetőkre, hanem gyengéd, szánakozó szívekre appellálja ügyét! . . .

«Feltűnt nekünk is az a féktelen Csepreghy-kultusz, úgymond, s méltán szülnek visszahatást a szertelen magasztalások, amikkel a néhai író elhalmoztatik, s miknek a refrainje: csak egy magyar drámaíró van, Cs. és B. J. az ő prófétája.»

Ez az első tétel, természetesen egyszersmind az első nagy mondás is, amely egy csomó megbizonyíthatatlan föltevésre épült.

Csepreghy-kultusz! Mi az? Egy-egy kis újságcikk vagy tárca, ha Csepreghynek valamely műve először adatik vagy századszor. Ez nem több, mint ami mindenkivel megesik. Persze, nem mindenki olyanfajta író, hogy öt évvel halála után egy-egy műve századszor kerüljön színre lelkes, tüntető részvéte mellett a közönségnek és még mindig legyen egynél több műve olyan, amely *először* kerül valahol színre és az is a közönség, az előadó művészek és a sajtó kritikusai részéről rendkívüli lelkesedéssel ünnepeltessék, mint irodalmunk ritka dísze, előbbkelő műintézetek által méltatlanul mellőzött terméke.

Ilyen írója nem sok van Magyarországnak, az igaz. És ha az a sok frázis az irodalom érdekeiről, a dráma-irodalom emeléséről és fejlesztéséről, mellyel oly sok naiv lélek csap tudálékos parádét, nem volna üres szemforgatás és hiú képmutatás, akkor Csepreghy Ferenc

némely művének régen, még a kolozsvári előadások *előtt*, ott kellett volna lenni a Nemzeti Színház deszkáin. Nem gáncsolom a Filozófus, az Esküvés és későbbi, de ma már meghaladt termékek színrehozatalát mint «történeti ciklusét», de nem tekintem egyébnek kuriózumnál. Se haszna, se becse nincsen, csak némi furcsa érdekessége. És valahányszor alkalmam kínálkozik, mindannyiszor megmondom élőszóval és írásban, hogy amíg a múltnak ilyen kétes becsű kedveskedéssel hódolnak, addig lerovatlan hagyják tartozásukat a jelennek. Mert ha nem is «csak egy magyar drámaíró van», hála istennek, de oly széles tehetségű és tehetségének mélységét, alkotásainak belső és maradandó becsét, eszközeinek igazságát, természetességét és egyszerűségét tekintve: tehát oly *teljes* tehetségű nincsen különb néhai Csepreghy Ferencnél. Színpadi siker, költői becs és nagy termékenység: ezeken áll az ő irodalmi alakja. Egyben egy, másban más érhetne el vagy haladhatta meg őt, *mind a háromban senki* magyar se el nem érte, se meg nem haladta őt.

Ezt állítom én. Ha ezért megérdemlem a próféta nevet, szívesen elfogadom. Valóban, az a meggyőződésem, hogy azt a csekély írói talentumot, amely osztályrészül énnekem jutott és a szerény hatáskört, melyet írói céljaimra élvezek, nem fordíthatom jobb, gáncsolhatatlanabb és az irodalomra s a nemzeti művelődésre nézve hasznosabb feladatokra, mint ha érdemes tehetségű írókat segítek abban, hogy tehetségük jogaihoz és jutalmához jussanak. E célt passzióval és minden

megfélemlítés ellen vértelve szolgálom. Szolgálom a személyek válogatása nélkül. Szolgálom makacsabban oly esetekben, midőn bármely oknál fogva valaki jobban rá van szorulva szolgálataimra. Szolgálom élők és nem élők érdekében. És szolgálom igen kecsegtető sikerrel, ami rám nézve megnyugtató, mert azt mutatja, hogy nem méltatlanokért kockáztatom magamat, sohasem rossz és értéktelen ügy az, amelyet felkarolok. Ha tehát próféta vagyok, — oly értelemben, hogy hirdetem igéit azoknak, akiknek jövőjében hiszek — nemcsak a Csepreghy Ferencé vagyok. Sőt akiket én hirdetek, azok száma aránylag igenis nagy a nem csekély esztendők óta, hogy újságírással foglalatoskodom. És legkevésbé tartoztam valaha azok közé, akik minden dicsőséget egy-egy ember számára szeretnek lefoglalni. Ellenkezőleg leghevesebb csatáimat azok ellen kellett vívnom, akik mindig újabb tehetségtől a régiebbnek vagy egy-egy idősbnek a dicsőségét féltették. Mikor az akadémikus kritika majdnem a dehonestációig bánt el Csiky Gergely fellépő munkájával, én voltam a szerencsés, aki egész kis hadjáratot küzdöttem végig Csiky mellett. A jövő megmutatta, hogy nem hiába bíztam Csikyben. Az már nem az én hibám, hogy ma Csiky Gergelyt is egy ízléstelen és ügyefogyott klikk veszi körül, amely abból indul ki, hogy minden siker, minden eredmény, ami netán Csiky Gergely sikerem kívül eléretik, Csiky Gergely rovására éretik el; amely nem éri be azzal, hogy Csiky a maga kultuszával körüveszi (amit nem gáncsolna senki, mert Csiky sikerei

alkalmasok arra, hogy «multos amigos»-okat csalogassanak a körébe), hanem amely épp azokat tartja a Csiky Gergely érdekében tett legbecsesebb szolgálatainak-, ha valamely más ember sikerét meggátolhatja, megcsorbíthatja vagy elhazudhatja.

Tóth Ede fellépéséről is van ilyen epizód. Amikor fellépő darabjára készültek s a mű ellen próbáltak hangulatot csinálni: hogy a pályázaton csak szótöbbséggel győzött; hogy olyan ízléstelen, hogy egy elsőrendű művész, aki egyébként jeles színműíró is, a nyílt próbán tette le szerepét, melynek eljátszásában a maga és művészete megalázását látná, akkor a Falu rosszáért is sikra szálltam egy cikkben, úgyhogy akkor meg ez lett az írástudók közt a baj. Azt mondták (sőt ki is írták újságban), előleges magasztalással iparkodom a várakozásokat felcsigázni, hogy megbuktassam.

Megeshetett, hogy valamikor valakit túlbecsültem, megeshetett, hogy többet vártam tőle, mint amennyit beváltani tudott, de hogy érdemeiből fosztottam volna ki valakit: arra nem volt eddigelé esetem. Most illettelem a váddal, hogy «Tóth Ede rovására», rovására a «nagynak» feltolom a «kicsit», Csepreghy Ferencet.

Mi alapja van ez épp oly együgyű, mint szívtelen vádnak?

A napokban (a népszínházi jubiláris előadások alkalmából) írtam egy tárcát, ahol röviden próbáltam csak pár szóval jellemezni Szigligetit, Tóth Edét és Csepreghy Ferencet, mint népszínműírókat és arra az eredményre jutottam, hogy abban a sorrendben, ahogy

egymásra következtek, képviselik a népszínmű emelkedő fejlődését s mind a háromnak van oly becses műve, hogy vele e műfajt beleiktatta irodalmunkba, műve, mely nemcsak színházi műsori, hanem irodalmi beccsel bír. Legkülönbnek a három közül Csepreghyt tartom, meg is magyaráztam röviden, hogy miért. Erre jött létre, állítólag Tóth Ede védelmére az a szerkesztői üzenet, amelyet fentebb idéztem.

Megengedem, hogy *Sz-i M.* úr cikke, melyről az üzenet szól, Tóth Ede védelmére íratott. Hiszen akárki-nek a világon a lélekzetéhez sincsen több joga, mint ahhoz, hogy a Falu rosszát tartsa a legjobb magyar népszínműnek, egy másiknak meg, hogy mást tartson annak. Én azonban kétlem, hogy a szerkesztői üzenet Tóth Ede érdekében látott volna napvilágot. Szegény Tóth Ede agyonvédelmezett árnya itt csak spanyolfalul szolgált. Akik minden más ember szerencséjében a magok megrövidítését látják: a féltékenyek, szűkeblűek, azok védik itt magokat — Csepreghy ellen, akinek sikerei nem rnerítették ki úgy, mint szegény Tóth Edééi, amíg élt. Csepreghy még halála után is küzd a pálmáért, a veszedelem állandó, sőt közeledik arra nézve, hogy kikiáltassék nemzedéke legelső drámaírójának.

Azok a bolondos, de lelkes kolozsvári színészek lázas ambícióval hozzák színre és csodálatos lelkesedéssel az elhunyt író hátrahagyott előkelőbb műfaj béli műveit s aki eddig szerencsés népszínműírói hírt élvezett (a sírban), útján van annak, hogy a legnemesebb műfajban

elsőrendű magyar írónak ismertessék el. Ez baj — nem ugyan a magyar irodalomra s épp oly kevésbé Tóth Edére nézve, — hanem azokra, akik országos dicsőségben senkivel sem akarnak osztozni. Még eszébe talál jutni a Nemzeti Színháznak, hogy a «zsidó (bibliai) és indus tragédiákkal» szintén megpróbálkozzék. Mi lesz akkor azokkal a kasírozott eredeti tragédiákkal, amelyekkel a kísérlet érdemesnek tartatott? Ez az eleven aggodalom sír ki a szerkesztői üzenetből.

Nem kell mondanom, hogy az aggodalom nevetséges, mint minden ijedt ember kapkodása.

Csepreghy követeli és múlhatatlanul meg is kapja a maga halhatatlanságát. De ezzel nem lesz senki sem szegényebb, csak az irodalom és az értékes olvasmányt kedvelők sokasága lesz gazdagabb. Nincsen romlatlan szív, amely, ha egyszer megismerte, Csepreghy szeretetreméltó, mosolygó műzsája elől elzárkóznék. Csak az irigység, szűkkeblűség, csak a rossz lelkiismeret fázik tőle. Csak az vetemedik rossz ügye védelmében oly hóbortos híresztelésekre, mintha én azt mondtam volna (vagy akárki más is), hogy «a *Sárga csikó* írójánál a világirodalomban is *talán* csak Shakespeare nagyobb». Hogy ilyet mondjak, arra se nekem, se a *Sárga csikó* írójának nincsen szükségünk; annál nagyobb szüksége van az én «Bolondom»-nak arra, hogy ilyeneket rám fogjon. Csak akad egy-egy másik, aki el is hiszi neki.

Azok közül, akik az itt közölt cikkben nevök szerint előfordulnak s érdekelve lennének, már talán csak ketten élünk: én és az irodalom. Én is a többiek után fogok menni (et quidem celeriter), az Irodalom és nagy érdeke itt marad. De ítélni nem a mi kiseded polémiámk és torzsalkodásaink szerint fog rólunk, hanem a munkánkból, amely itt marad utánunk, tanúságot tenni rólunk. Ezen nem segít, ezen nem változtathat semmi. Hogy hogyan éltünk, hogy vergődtünk, hogy hadakoztunk egymással: az is már csak azokat fogja érdekelni, akik szívesen olvassák munkáinkat, amelyek utánunk maradtak. Ilyen meggondolások engemet életem derekától fogva mindig kísérték és ez az oka, hogy ha meg is írtam, közre nem mindig adtam az ilyen vitatkozó iratokat. Nekem egy utolsó fegyverem volt: akinek kénytelen voltam jóhiszeműségében *nem* hinni, azt magamra nézve kitörültem a létezők sorából. Azt nem ismertem, azt nem láttam meg, annak szavát nem hallottam, az rám nézve, mint mondani szokták, levegő lett. Ezek tán ketten, hárman voltak az életben, de végül valamennyi eljött, fölkeresett, hogy megengeszteljen.

Bartók ezek közé tartozott. Nem adtam ki, amit ellene írtam, de kitörültem őt az életemből, ami jó néhány évig eltartott. Egyszer, nem tudom már, miért, betértem a Népszínházba előadás közben s beálltam a földszinti állóhelyre. (Azt hiszem, akkor lehetett, amikor Hegyi Aranka nagy jelenetét akartam látni a Betyár kendőjében.) Egyszerre valaki hátulról átkarol

és felső testével rám simul. Hátra nézek: Bartók Lajos volt. Néhány szót suttogott a fülembe ott az állóhely félhomályában s ezzel kezet szorítva vele, annyit mondtam: «Jó estét, örülök, hogy ismét láthatom.»

Paulay Ede fiatal gárdájából mint művészek csak kevesen éltek túl fiatalságukat. Szépek, frissek voltak, a színészmesterséget jól megtanulták az iskolában, de művészetük együtt hervadt el fiatalos bájukkal. Azontúl már csak ifjúságuk diadalainak emlékéből tartották fenn kétesértékű pozíciójukat. Csak ketten voltak, akik művészetök varázsából végig fiatalok voltak: Márkus Emilia és Rákosi Szidi, aki lélekben ma — gondolom, hetvenötéves korában — is olyan fiatal, mint húsz éves korában volt. A karrierje ennek a különös asszonynak elég érdekes.

A színi iskolát végezve, fölvétetett a Nemzeti Színház tagjai közé. De igen hamar férjhez ment Beöthy Zsolt-hoz, aki a színpadról levette. Talán három-négy évig volt a színpadtól távol s akkor viszonyai úgy fordultak, hogy újra visszatért a művészet szolgálatába. Podmaniczky Frigyes báró volt az intendáns és én bejelenttem egy alkalommal neki, hogy visszakaphat egy tehetséges fiatal színésznőt. A báró, a legelőzékenyebb s legszeretreméltóbb intendáns, akitől származik az a híres mondás, hogy «Shakespeare-t vagy jól kell játszani vagy sehogy, de játszani muszáj», hamarosan azt a választ adta nekem, hogy a Nemzeti Színház nem reflektál Rákosi Szidire. Mit volt mit tennem, felvettem — mert akkor még igazgatója voltam — a Népszínház kötelékébe, ahol igen sokféle szerepben igen jó szolgálata-

tokat tett. Később — már akkor ismét újságíró voltam — sikerült őt felléptetni a Nemzeti Színházban s oly sikerrel, hogy nem lehetett nem szerződtetni. Szerződtették, de igen kevés köszönet volt benne. Csak elvértve jutott alárendelt szerepekhez s lassan oly szörnyen elkeseredett, hogy felkeresett s arra kért, lépjek közbe, mert neki már tűrhetetlen a helyzete, ő nem bírja tovább a dolgot.

Ebben az időben már Beniczky Ferenc államtitkár volt az intendáns. Nekem pedig Beniczkynével egy kis kellemetlenségem volt, amit természetesen én okoztam.

Volt itt Budapesten egy Neugebauer László nevű magánhivatalnok. Egy különben igen szerény modorú, kellemes külsejű fiatalember. Egy rajongó, idealista irodalombarát, aki Petőfit fordította s más költőket is átültetett németre, amiért később a Kisfaludy-Társaság külső tagjává is választotta. Lefordította Beniczkyné több regényét is. Egy napon a Hivatalos Lap azt a meglepő hírt közölte, hogy a király Neugebauer Lászlónak az irodalom körül szerzett érdemeiért — nem tudom, milyen érdemkeresztet adott. Bizony nem sajnáltam tőle, de azt gondoltam megbotránkozva, hogy ha a király valakit az irodalom körüli érdemeiért ki akar tüntetni, az mégis csak nem éppen Neugebauer László lehet. S mert gyanítottam, — s ebben nem is tévedtem — hogy ezt a kitüntetést az államtitkár feleségének köszönheti, egy meglehetősen kíméletlen cikket írtam a B. H.-ban Beniczkynéről, írói értékéről és Neugebauer irodalom körüli érdemeiről.

A cikk hatása különös volt. Beniczkyné hamarosan rám üzent, hogy látogassam meg, szeretne velem megismerkedni. Én sokáig kitértem e nekem akkor kellemtelen szerencse elül. De Neugebauer ismét és ismét felkeresett a dologgal. Most, Rákosi Szidi kétségbeesésén eszembe jutott a dolog. Azt gondoltam, na ez a szép és kedves asszony a fordítójának tud érdemkeresztet szerezni, talán tud az én húgom baján is segíteni. Bár magamban beláttam, hogy könnyebb a király kitüntetését megnyerni, mint Paulayt barátságosra hangolni valaki iránt, akit Rákosinak hívnak. De elmentem, Beniczkyné nagyon kedvesen fogadott, megígérte, hogy megpróbálja a dolgot. Meg is tette, a helyzet valamelyest javult is és én Beniczkynével olyan kedves barátságot kötöttem, amelyet azontúl nem zavart meg semmi, még az sem, hogy Neugebauer László barátom és mindhaláláig jó emberem, a keresztjéhez utóbb még magyar nemességet is kapott. Meghalt most néhány éve. Utolszor Berczik Árpád temetésén beszéltem vele. A kommün-uralom nyomorúságai őt is nagyon megviselték. Szomorúan mutatta kabátja foszladozó bélését. A mindig jó módban élt embert az ország nyomorú sorsa anyagilag is megrontotta.

A Népszínház Evva Lajos utódom kezén nagy virágzásban volt s tán ennek is a hatása alatt Keglevich István gróf mozgalmat indított egy új színház alapítása végett. Ahol színházról van szó, ott persze én nem hiányozhattam. Üléseztünk, gyűléseztünk, tehetségünk szerint részvényeket jegyeztünk és megszületett a *Víg-*

színház, melyhez Keglevich még igazgatónak is beállt, amihez természetesen nem értett. Intendánsnak lenni, az csak megy. De magánszínházát igazgatni, ahhoz nem elég az úri passzió, a színpad szeretete, műveltség és jóízlés. Ahhoz különös talentum kell. Nem is sokáig győzte a gróf és egyszerre — Széll Kálmán miniszterelnöksége idején — ismét csak intendáns lett.

Az új színházak sorába pedig hamarosan belépett a Magyar Színház is. Ezt voltaképpen Evva Lajos, akkor még a Népszínház igazgatója, csinálta. Egyszer azzal jött el hozzám, hogy a népszínházi bérlet megújítása körül nehézségei lesznek. Még boldogult Steiger Gyula mondotta azt, hogy a Népszínház aranybánya, ott a földön hever a pénz, csak össze kell söpörni. Úgy lát-szik, ez a vélemény utat talált magának szélesebb körökben is és a népszínházi bizottság körül jelentkeztek új vállalkozók.

Milyen különbség! Mikor én vállalkoztam az új intézet igazgatására, Wenckheim Béla belügyminiszter azt mondta: «Dugja el a pénzét, ha van, nehogy befektesse». Kaas Ivor báró szinte rimánkodva kért, hogy visszatartson a kétes színházi vállalkozástól. Most íme már, az első húsz esztendeje után, versengenek érte az emberek. Evva azt mondta nekem, hogy kalkulust csinált s annak alapján megállapította a bérnek, melyet ajánlhat reálisan, a maximumát. Valószínűnek tartja, hogy rá fognak licitálni, de ő többet nem mer ígérni. Ellenben talált egy színházra alkalmas telket, mit szólok hozzá, ne vegye-e meg.

Persze, hogy az volt a véleményem, hogy meg kell venni, sőt a színházat is meg kell építeni, akármilyen lesz a Népszínház bérletével. És így is történt s így jött létre a Magyar Színház. Viszont így fogyott el a Népszínház mint önálló vállalat. Mert Evva Lajos csakugyan kivonult belőle, utódai pedig pár esztendő alatt végkép lejáraták. A pénz nyilván most is ott hevert a földön, de a balkezű utódoknak nem volt meg a hozzávaló — söprűjök, amivel össze lehetne söpörni. Most a Nemzeti Színház játszik benne már jó hosszú évek óta. Ebbe a nem az ő felsőbbrendű művészete számára épült házba a Nemzeti Színház Apponyi Albert gróf kultuszminisztersége alatt vonult be, ami a következő módon történt meg.

Apponyi Albert gróf, aki igen nagy zenebarát, ellenben a drámai színházakba csak kiváló alkalmakkor jut el, minisztersége idején megrémült az átalakított Nemzeti Színház zeges-zugos, tűzveszedelmes voltán s vonakodott a felelősséget ezért viselni. Elhatározta, hogy lebontatja az épületet, új színházat épít s foglalkozott azzal, hogy hova telepítse addig is a Nemzeti Színház társaságát. Mert a lebontással addig sem akart várni, amíg az új színházat felépítik. Hozzá még ehhez az úgynevezett Grassalkovich-telekhez hozzá is van kötve a Nemzeti Színház, mivel a család csak erre a célra ajánlotta fel a nemzetnek ezt a telket. Apponyi Albert, mikor e kérdéssel foglalkozott, magához kéretett. Hogy hol lehetne addig is játszani a Nemzeti Színházat.

Én a miniszternek a Döbrentei-tért ajánlottam.

A budaiak már harminc-negyven, ha nem több év óta fáradnak hiába azon, hogy magoknak téli színházat építsenek. Építsen nekik az állam a Döbrentei-térre egy megfelelő színházat. Az jóformán a pesti belváros derekára esik, az Erzsébet-híd budai hídféjének tözsomszédtségában. Oda át lehet telepíteni a Nemzeti Színházat s ott játszhatik, amíg az új színház elkészül s a budaiak pedig kapnak egy szép kőszínházat ingyen. A terv tetszett Apponyi grófnak, meg is hívta a vezető budai embereket, akik azonban kereken kijelentették, hogy ők a Döbrentei-tért ilyen célra nem adják. Ellenben építsen nekik a miniszter színházat a Krisztinavárosban, a Horváth-kertben. A jó budaiak még én-hozzám is eljöttek, hogy pártoljam én is (persze már szintén budai, sőt a Krisztina tözsomszédtségában lakó ember) az ő Horváth-kertjüket.

A Horváth-kert jó nyári színháznak. De egy színház, mely voltaképpen a pestieknek is épül, egy hidat még elbír. De hidat is, alagutat is és lecsúszva a Lipótváros irányába: ezt nem lehet a pestiektől kívánni.

Így maradt el Buda ismét állandó színház nélkül s mert akkor már a Népszínház jóformán kézről-kézre járván, szinte agonizált: a miniszter megkötötte vele a szerződést s azóta ott játszanak a felsőbbrendű színpadi művészetnek szemmellátható romlásával.

Még jóval ezek előtt a dolgok előtt, Széli Kálmán miniszterelnöksége alatt történt, tehát a darabontkormány és a koalíciós minisztérium előtt, hogy Keglevich István gróf intendáns felkeresett a redakciónk-

ban. Azzal a különös kijelentéssel foglalt nálam helyet, hogy a Nemzeti Színház számára igazgatót kér tőlem. Egy kis kertelés után azonban hamar kiszült, hogy az érdekes gróf énértem jött el. Azt hitte, engemet fog elvinni igazgatónak.

— Nagyon sajnálom, — mondtam én neki — nekem most más dolgom van. Az igazat megvallva tudom, hogy mások mindig félték tőle, hogy oda töreksem, de nekem sohasem volt az eszemben. Nem mondom, ha húsz-huszonöt évvel ezelőtt jött volna valaki hozzám ezzel a kívánsággal, akkor tán komolyan foglalkoztam volna a kérdéssel. Ma már csak megfontolás tárgyává sem tehetem. De azért igazgatót tudok ajánlani. Van egy öcsém, akit igen arravalónak tartok. Aki próbáját is adta már rátermettségének. Most itt van nálunk a szerkesztőségben, mert újságírónak is elsőrendű.

Az intendáns kérdőleg rám néz, mire én csak a nevet mondom ki:

— Beöthy László, az unokaöcsém.

Keglevich István gróf egy kis fontolgtatás után azt mondja:

— Jó, hiszen én tudom, hogy fényesen bevált a Magyar Színház igazgatói székében. Tudja az operetteket, a bohóságokat. De hogy vagyunk Shakespeare-rel, hogy Molière-rel?

— Egészen nyugodt lehet a gróf úr. Az is a kisujjában van mind a kettő. Nem az a baj. A baj az, hogy a fiú arra az állásra mégis csak fiatal még. De én azt

gondolom, ha a gróf úr mellette áll tekintélyével s atyai gondjával, a fiatalsága is nem hibája lesz, hanem erénye lehet.

— De van még egy nehézség — folytatta Keglevich István gróf. — Van itt egy előkelő újságíró, kiváló kritikus. Az ambicionálja, hogy a Nemzeti Színház igazgatója legyen. Neki nem is igazgatói ambíciói vannak, neki elvi fontossággal bír a dolog. Azt mondja, hacsak rövid időre is. Egy évre, pár hónapra.

— Azt hiszem, gróf úr, nem ilyen célokra való az igazgatói állás a közintézményeknél. De mi lesz akkor, ha az illető beválik? Akkor is elbocsájtja, mert most mi másban állapodunk meg? De mi lesz akkor, ha nem is válik be, ellenben mégis minden áron maradni akar, mert beleízlelt az igazgatói pozícióba? Ez a nehézség nekem nem látszik komolynak s azt hiszem, inkább frivol hiúság, mint komoly ambíció.

Ez okoskodást az intendáns elfogadta s így lett Beöthy László a Nemzeti Színház igazgatója. Sajnos, rövidebb időre, mint ahogy akár az ő érdekének, akár a Nemzeti Színházénak megfelelt volna. Természetes dolog, hogy neki is része volt abban, hogy ott kellett hagynia az igazgatói állást, de azt hiszem, az eset hátterében erős részt vett ez igazgatói válság földülésénél az az ambíció, mely az ő kinevezése miatt esett el céljától.

A Népszínház, a Vígszínház, a Magyar Színház alapítása után következett a Királyszínház. Ezt a színházat jóformán Kákosi Szidi hallatlan energiája terem-

tette meg. Sarkalta őt ebbeli munkájában egyfelől az ő színészi fanatizmusa, másfelől az a vágy, hogy fia, Beöthy László tehetsége számára új tért nyisson. Beöthy László természetesen vele osztozott a munkában; a gondban és költségben osztozott velük a feleségnek, munkásnak és testvérnek a legkiválóbb asszonyok egyike, akit az életben ismertem: Csepreghy Ferenc özvegye, az én Ida húgom. Beleépítették, ami pénzük és hitelük volt s a ház felépült, a színtársulatukat megszervezték, a szükséges darabokat beszerezték s vágókét hónappal a tervezett megnyitás előtt lecsapott közéjük a riasztó bomba. A várostól, mely az építést megengedte, fölterjesztés ment a kormányhoz az iránt, hogy tagadja meg a színháztól a játszási engedélyt, mert a színház veszedelmes tűzfészek. A sajtóban is megindult az izgatás ellene s Tóth Béla elnevezte egy újságcikkében *Halálszínháznak* a Király színházat.

Nyár derekán volt, hogy Rákosi Szidi a kétségbeesés minden külső jelével egy napon megjelent nálam Balatonföldváron, ahol én szabadságomat töltöttem családommal s elmondta nekem ezt a rémtörténetet s arra kért, menjek be Budapestre s vessem magamat közbe a kormánynál a színház érdekében. Én természetesen be is utaztam s másnap a déli órák felé már fönnt voltam Khuen-Héderváry Károly grófnál, a miniszterelnöknél.

A miniszterelnök barátságos természete mintha kihűlt volna, mikor megtudta, mi járatban vagyok. Én természetesen azon kezdtem, hogy lehetetlen a ját-

szásra való engedelmet ki nem adni egy színháznak, mely hatósági engedelemmel épült és a hatóság által helybenhagyott tervek szerint. A vállalkozók belekötötték vagyonukat és hitelüket, készen arra, hogy megnyissák a színházukat, őket most ettől elütni annyi, mint anyagilag és erkölcsileg tönkretenni.

A miniszterelnök próbált célzást tenni arra, hogy az építési engedély kiadása nem egészen korrekt úton ment. Erre én megjegyeztem, hogy annak az osztálynak az élén, mely az építési engedélyt kiadta, Kun Gyula tanácsnok áll, akit mindenki a legpuritánabb és leghozzáférhetetlenebb embernek ismer a városházán és az egész városban. Én inkább azt hiszem, hogy az inkorreptséget abban a felterjesztésben kell keresni, mely a kormányt arra kéri, hogy tagadja meg a játszási engedélyt.

Ő, azt mondta Héderváry, nem csinálna nehézséget, ha a fölterjesztés nem a fővárosi hatóság legelőbbskelő emberétől jött volna. Egyébiránt, tette hozzá, én ezt az ügyet kiadtam Gullner Gyula államtitkárnak, hogy intézze el a saját hatáskörében. Erre én megkérdeztem a grófot, nincsen-e ellenére, ha átmegegyek Gullner Gyulához, hogy beszéljek vele.

Sőt, mondja ő, csak menjek és intézzem el vele a dolgot. Én hát nyomban felkerestem Gullnert. Ő már nagyon fanyarul fogadott, sőt majdnem gorombán. De én nem tágítottam. Ugyanazt a gyanúsítást, melyet Kun Gyulára vonatkozólag már a miniszterelnöktől is hallottam, Gullner meztelenebb formában megismételte, mire én minden kímélet nélkül azt mondtam:

Nos, ha valahol van ebben a dologban disznóság, akkor azt csak a fölterjesztés körül lehet keresni és én ki is fogom keresni.

A vitát az államtitkár ezzel a cinikus kijelentéssel vágta ketté: Kérlek, én végre is nem tehetek semmit, mert ennek az ügynek az elintézését fenntartotta magának a — miniszterelnök.

Erre én természetesen sóbálvánnyá váltam, de csak egy pillanatra. Azután felálltam azzal, hogy köszönöm a felvilágosítást s e szerint megyek vissza a miniszterelnökhöz. És mentem és elmondottam a dolgot. Héderváry mosolyogva fogadta előadásomat s annyit mondott: Nos, ha fenntartottam magamnak az ügyet, akkor el is fogom intézni *magam*.

És csakugyan, már másnap megállt az új színház előtt egy bérkocsi, amelyből a miniszterelnök szállt ki. A színházon még mindenféle mesterember végezte az «utolsó ecset vonásokat». (Egy új színház t. i. mindig a megnyitó előadás után egy héttel készül el teljesen.) Előhívták Beöthy igazgatót, aki végigkalauzolta a miniszterelnököt minden zegén-zugán a színháznak, Khuen-Héderváry gróf megnézett mindent, színpadot, sülyesztőt, zsinórpadrást, öltözőket, kijárót, bejárót és komoran, egy szó véleményyt sem szólva hallgatta az igazgató felvilágosításait. Beöthyt mind nagyobb izgalmomba kergette ez a komor hallgatagság s mire kiértek ismét az utcára, már azt hitte, vége van mindennek. Ekkor, mielőtt kocsijába szállt volna, ezt mondta az eddig hallgatag miniszterelnök:

— Kérem, ide a kapuk elé, a gyalogjáró szélére korlátot kell csinálni, hogy a közönség a kocsik alá ne kerüljön.

És Héderváry kocsiba ült s elhajtattott. Beöthy László szívéről pedig abban a pillanatban nagyobb kő esett le, mint mekkora az egész színház volt. Mert hiszen ha ide korlát kell a közönség védelmére, akkor közönségnek is kell itt lenni. Az pedig csak akkor van, ha a színházban játszanak!

És csakugyan, Héderváry kijelentette, hogy a Királyszínház emberi számítás szerint a legbiztosabb színház tűz ellen és elutasította a városházáról felment beadványt és kiadatta a játszásra az engedélyt.

Ez volt az utolsó színház, amelynek építésében résztvettünk. Sem én nem építettem többet, sem Szidi húgom, sem Evva, sem senki, aki hozzánk tartozott. Ellenben igaz, hogy ezek a többé-kevésbé a mi munkánkból vagy részvételünkkel létrejött színházak a szilárd alapja annak a nagy fejlődésnek, melyet azóta a színügy Budapesten megfutott, annak a valóságnak, hogy színészetünk és színházi életünk elsőrangú Európában és messze földön híre és becsülete van.

XIX. KITÜNTETÉSEIM.

Elbeszéltem e könyvben sok mindenfélét, amin egy életen át keresztülmentem vagy ami énrajtam ment keresztül, talán nem hivalkodás, ha kitüntetésemnek is szentelek egy fejezetet, mielőtt az utolsó pontot illeszteném elbeszélésemhez. Nem is hiúság hajt erre, bár azt tartom, tévedés azt hinni, hogy az asszonynevet illeti meg elsősorban a hiúság vádja. Minden asszonynál hiúbb az író s a művész. Mert az asszony hivatása, hogy tessék a férfiúnak. A hiúság pedig nem egyéb, mint tetszeni-akarás. Az író és művész beéri a szertelen dicsérettel. Mégél abból is, ha csak dicsérik. Mert munkája haszna ritkán az övé, jusson hát mentül több neki a dicséretből. Ami pedig a kitüntetéseket illeti, azok kétfélék. Egyfajta, ami az ember önértetét és önbecsülését növeli és egyfajta, mely a hiúságát legyezi, mert mások irigységét kelti fel. Ez utóbbiak, amelyeket az ember mindig a mellére tűz, hogy lássák és irigyeljék, akiknek nincs.

Nem tudom már, melyik miniszterelnök nagy és fényes estéjén volt, hogy meglehetősen feltűnést keltettem. Észrevettem, hogyha valakivel szót váltottam, azt rögtön karon fogta valaki és láthatólag rólam be-

szélt vele. Végre megkérdeztem egy ismerős urat, nagy a baj? Mért érdeklődnek úgy irántam?

— Kérlek, — feleli emberem — roppant feltűnik ebben a társaságban a te pusztá frakkod. Nézz körül, hogy csillog-villog minden kabát a rendjelek fényétől és sokaságától. Te pedig ide jársz e ragyogásban minden rendjel és kitüntetés nélkül. Azt kérdik, ki ez a különös, rendjeltelen ember.

Hogy kinek milyen csodás rendjelek csörögtek a mellén és nyakán s milyen szalag simult a vállától a csípőjéig: ez ott senkit sem érdekelt. De egy ember, akinek semmi rendjele nincsen és közójök megy: az szenzáció. Éppen olyan szenzáció, mint volna egy külvárosi mulatságon, ahol senkinek sincsen rendjele, ha valaki oda belépne, akinek a melle tele volna csillaggal, keresztrel és egyéb fényességekkel.

Azonban vannak nekem ilyen kitüntetésem is, de csak a külföldről. De se a nyakamon, se a mellemen nem voltak ezek sem. Kegyelettel és tisztelettel őrzöm őket a fiókomban. Van egy szép olasz rendjelem, sőt egy érdempénzem is. Akkor küldte, gondolom, Umberto király, mikor nagy földrengés rázta meg déli Olaszországot s Magyarországon is gyűjtést rendezett a kormány (gondolom, Kossuth Ferenc akkori kereskedelmi miniszter kezdesére). Engem szemeltek ki arra, hogy egy szívreható felhívást írjak a nemzethez a gyűjtés érdekében. Ezért kaptam az olasz kitüntetést.

Hogy mért díszítettem fel a szerb Szent Szávarrenddel, melyet a nyakába akasztva visel az ember,

azt ma sem tudom. Egyszer néhai Bolgár Ferenc tisztelt meg látogatásával s azt a kérdést intézte hozzám, nem lenne-e ellenemre, ha a szerb király rendjellel tüntetne ki. Azt mondtam, nincs ellenemre, ha a szerb királynak jól esik a dolog. Így került Szent Száva a ládafiába.

Miklós Ödön kedves és igen jó emberem emlékéhez kapcsolódik a legion d'honneur, a francia becsületrend, melyet akkor kaptam, amikor Miklós Ödön volt a párizsi kiállításon a magyar kiállítás kormánybiztosa. Akkor ott Párizsban többet voltunk együtt, banketteztünk is a kiállítás területén, francia lendülettel dagadó pohárköszöntőket is mondtunk s a vége mindez elmúlt dicsőségnek a legion d'honneur lett, melyet a többi rendjellel együtt kegyelettel őrzök.

A német császár is járt itt Budapesten, úgy tetszik, a millenáris kiállítás idején. Vele jött egy egész raj német újságíró, kiket mi az Otthonban megvendégtünk, tósztokat mondva a német császárra. Ez pedig a magyar királyi várpalotában bankettezett a mi királyunkkal s ott mondta azt a híres pohárköszöntőt, amely mámorossá tett bennünket s melynek egy nyomtatott példányát most is őrzök szépen berámázva. Ugyanaznap elküldte hozzám szárnysegédét, aki egy kis dobozt nyújtott át nekem. Ebben is rendjel volt. Valami fehér csillag, kék szalaggal. A császár aznap még el is utazott és nekem másnap a német konzulhoz kellett elmennem, hogy megkérjem, juttassa el ő felségehez köszönetemet a kitüntetésért. A konzult azonban

nem találtam hivatalában, csak a helyettesét, aki átvette kérésemet s aztán leült velem egy kissé beszélgetni. Persze, kiről beszélgettünk volna másról, mint Vilmos császárról. Azt mondta ez a derék német úr végül:

— Tudja, azt hiszem, ez magoknak való császár lenne. Magoknak magyaroknak. Hiszen most délután, hogy elutazott, majd leszedték a kocsijáról. Nekünk németeknek egy kissé, hogy is mondjam, egy kissé lármás és hirtelen.

Ez a német rendjelem története. Más rendjelem nincsen is. Most következnek azonban azok a kitüntetések, melyeket az ember nem a kabátján, hanem a kabátja alatt, a szívében hordoz. Ezek mind más-más természetűek, de soha még álmaimban sem fordultak meg, nemhogy ébren és józanul valaha mertem volna rajok gondolni. Mert a halhatatlanságról, arról, hogy marandó értékű munkákat fogok írni, arról igen is álmodoztam. Melyik fiatalember, akinek a Gondviselés számul tollat adott a kezébe, melyik olyan gyáva, hogy nem azt hiszi, hogy a halhatatlanság kapuit be fogja rúgni és bemegey abba a dicsőségbe, amely megilleti. De hogy a király, hogy tiszteletreméltó városok, hogy a nagyközönség, hogy kora fonjon a számára koszorút: ez elérhetetlenebbnek látszik.

Az első ilyen koszorút — ha hálátlanul meg nem felejtkezem az irodalmi társaságokról, élükön a Kisfaludy-Társaságról s az Akadémiáról, melyek tagjukká választottak — a király nyújtotta felém, s ennek története is van.

A milleniumi kiállításon meglehetősen sokat szerepeltem. A sajtóbizottságnak voltam tagja s szerveztem az első nemzetközi sajtókongresszust. Mikor a kiállításnak vége volt, jelentkezett nálam kedves öreg barátom, Gelléri Mór, az Iparegyesület igazgatója s az Otthon alelnöke. Azzal jött, hogy a kereskedelmi minisztériumban most állítják össze a kiállítási kitüntetéseket és én a listában — nem tudom már — a Lipót-renddel vagy a Vaskorona-renddel szerepelek. Gelléri barátom nagy meglepetésére azt mondtam neki, hogy nagyon sajnálom, én a nekem szánt rendjeleket nem vagyok hajlandó elfogadni. Hogy miért? Mert ez mind osztrák rendjel, én pedig az osztrák császártól osztrák rendjelet nem fogadok el. Sőt azt a rendjelet sem, amelyet magyarnak mondanak, minő a Szent István-rend, mert az udvarnagyi hivatal számára arról is német nyugtát kell aláírni. Barátom búsan távozott, de pár nap múlva ismét megjelent. Hogy ez lehetetlen. Hogy nekem el kell fogadnom a rendjelet.

— Mért kell elfogadnom?

— Mert, tudja, ott roppant tülekedés folyik. És témerdek ember van, akiről az ember nem tudja, mért kap rendjelet. Ezért nem lehet a listából hiányozni azoknak, akikről azután azt kérdezik az emberek, hogy mért nincsenek benne a listában.

— Nagyon sajnálom, ez még nem ok arra, hogy én rendjelet kapjak.

Azonban ez meg Gellérinek nem volt elég. Néhány nap múlva ismét megjelent.

— Hát ha rendjelet semmiképpen el nem fogad, mondja, tán van más valami kitüntetés, ami ellen nem lenne kifogása.

És beszélgettünk és rájöttünk, hogy van. A magyar nemesség. A magyar történeti osztály tagjainak a sorába belépni. Ez érzéseimnek, gondolkozásomnak, sőt vágyaimnak is megfelel. Eddig ez nem jutott még eszembe, de ha rászolgáltam csakugyan arra, hogy a király megkülönböztessen figyelmével: az az egyetlen mód rá, amit tudok.

És úgy rajta maradtam a listán. De nem kis meglepetésemre egy napon megszólal a telefonom és benne Berczik Árpád kedves barátom, az akkori miniszterelnöki sajtófőnök ijedt hangja: «Hogy a miniszterelnök — Bánffy Dezső báró — konsternálva van. Nem tudja, mit csináljon. A király az én nevemet kitörülte a kitüntetendők listájából.»

— Ha kitörülte, hát kitörülte. A királlyal nem lehet vitatkozni. Az nem is érdekel engemet, hogy kitörülte, de ha lehet, szeretném tudni, hogy miért törülte ki.

A választ erre a kérdésemre Berczik Árpád hamar meghozta. A király az íróasztalán egy újságszeletet talált. Egy kis kivágott részt a Budapesti Hírlapból, amelyen valami sértő vagy tiszteletlen dolog volt a Habsburgokról. Én persze kikerestetem azt a közleményt és konstatáltam kettőt. Az első dolog volt, hogy a Budapesti Hírlap azt a közleményt egy délszláv lapból vette át, de csak azért, hogy néhány hozzáfűzött sorban kitanítsa a dolgról azt a délszláv lapot. Ellen-

ben a király asztalára az egész közleménynek csak a sértő része jutott; amit a B. H. írt hozzá, az le volt vágva róla. Az illető lappéldányt felküldöttem Berczik Árpádnak, aki nyomban megmutatta Bánffyknak, aki ahogy olvasta, hóna alá vágta az újságot s nagy dühösen rohant át a királyi palotába, a király elé tette a lapot. A király természetesen így ismét visszahúzta nevemet a listába. Így lettem én magyar nemes ember. De így tanultam meg azt is, hogy a király környezetében mindig vannak gazemberek, akik kellemetlen dolgokat raknak a király asztalára, beleköpnek a legtisztább tálba és anélkül, hogy valaki sejténé, ezek a halak osonó, titkon dolgozó, nyilvánosan pedig nyilvánbájosan mosolygó udvaroncok intézik a király, intézik az ország, intézik egyesek dolgát. Képzeljük el ezt a ronda munkát: mire képesek ezek a nyomorult settenkedők nagy, országos dolgokban, ha még az ilyen csekélység sem kerüli el a figyelmüket mint egy közönséges halandó kitüntetési ügye! Ezek a B. H.-nak azt az újdonságát alkalmasint még megjelenésekor kivágták, gondosan eltették és várták a jó alkalmat arra, hogy felhasználják. Az alkalom megjött, ők a közleményt csonkítással meghamisították és idejekorán odacsempeszték, ahol ízetlenséget, galibát vagy legalább bosszúságot okoz. Mert az ilyen csúszó-mászó udvaroncoknak az a mestersége: uralkodójuk előtt hajlongani, ahol valamije viszket, ott gyöngéden megvakarni, de el nem engedni semmit abból is, ami neki kellemetlenséget vagy éppen kárt okoz. Most képzeljünk el ilyen titkos

befolyásoknak kitett gyengébb kaliberű fejedelmet. Erről írta Scribe az *Egy pohár víz* című vígjátékát. Kis okok, nagy következmények. Mikor komornak, lakájok játszanak szerepet a világhistóriában a nélkül, hogy tudnák. Mert hiszen csak arra kérték fel, hogy egy kis cédulát felejtessen ott ő felsége dolgozó asztalán. Ne tudjon róla semmit, ha kérdik, csak felejtse ott. Nincs mit irigyelni királyokon, minisztereken, udvaroncok fényén. Az öreg Horáciusznak, a vén hízelgőnek volt igaza, mikor azt énekelte: «Beatus ille qui procul negotiis. Boldog, aki távol minden hivataltól szánt-vet az ősi telken.»

Széli Kálmán kormánya idejében lettem főrend. A király kinevezett főrendiházi taggá. Ez simán ment, igaz, hogy olyan csendben, hogy magam sem tudtam róla, amíg meg nem történt. Nem is zavartam sok vizet a főrendiházban s ennyiben beleiltem ebbe az előkelő társaságba, melyet mostanában detronizál a nemzetgyűlés, amennyiben helyébe felsőházat csinál. Én ezt nagyon sajnálom két okból. Elsőben mert a mi alkotmányunk szerint egyáltalán nem fontos, hogy milyen legyen a felsőtábla, minthogy magában a törvényhozás munkájában lényeges része nincsen. Minek tehát oda az ország minden szellemi előkelőségét beültetni, kevesebb joggal, mint az alsőházé. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb kvalifikációjú, válogatottabb testület alája rendeltetik a kisebb kvalifikációjúnak, amelyet a választás véletlenségei alkotnak össze. A második okom, még pedig a fontosabb, az, hogy a főrendiházban

úgy ahogy most van, együtt van az egész Magyarország, képviselve a történelmi családokban. Az egyetlen integer terület, amely túlélte a forradalmakat és a csonkítást. Bízást lehetne a reformmal addig várni, míg a régi Magyarország is együtt lesz. Az új felsőház csak Csonkaországunkat fogja képviselni.

Felszólalni tán mindössze kétszer szólaltam fel a főrendek nyílt ülésén. Egyszer egy nekem igen fontosnak látszó dologban. Mikor a képviselőházban mind szilajabb lett az obstrukció, mikor a nemzeti szempontok kezdtek mindjobban háttérbe szorulni s forradalmi eszmék és bontó szenvedélyek kitöréseitől volt hangos a szép tanácskozó terem, felszólítottam egy rövid beszédben a főrendeket, hogy ők tárják ki tanácstermük kapuit, hadd idemeneküljön a nemzeti irány. Hiszen ők itt a történelmi Magyarország, itt kínálkozik a főrendek számára egy dicső téren hálás szereplés. Meghallgattak, de mozdulatlanok maradtak. Hasonló szellemben beszéltem egy értekezleten is a főrendeknek, ahol már az új reformról tanácskoztunk. Itt már meg is tapsoltak, de minden eredménye felszólalásomnak egy pár sor volt, melyet Zselénszky Eóbert gróf Meránból küldött, ahol üdülni volt s melyben megdicsért a beszédemért. Ennél többet nem beszéltem ebben a csodálatosan szép házban, csak amikor az országgyűlés készült bevonulni. Apponyi Albert gróf volt akkor a házelnök s ő meghívta a sajtót, hogy bemutassa neki a palota belsejét. Én, mint az újságírók elnöke néhány szóval üdvözöltem Apponyit s azzal kezdtem beszéde-

met: «Én vagyok az a szerencsés, aki először szólal fel ebben a palotában, de azt hiszem, ez egyszersmind utolsó beszédem is itt.» Ez nem vált be egészen, mert ime, beszéltem mint főrend és azután éveken keresztül mint az országgyűlési tudósítók szindikátusának elnöke minden új házelnök előtt, a tudósítók deputációjának élén én köszöntöttem az új elnököt.

Fenyegetett egy nagy kitüntetés az Otthon Kör huszonötéves jubileuma alkalmából. Tisza István gróf volt akkor a miniszterelnök s jó embereim hírül hozták, hogy ez alkalmából a Szent István-renddel készülnek feldíszíteni. Én siettem megtudni, hogy csakugyan így van-e s mikor hitelesen megtudtam a dolgot, egy hosszú levélben kértem meg Tisza Istvánt, hogy ezt a tervét ejtse el. Én elvből nem fogadok el rendjelet, melyről német nyugtát kell írni a kabinetiroda számára. Én nagyon kitüntetettnek fogom magamat érezni, ha a miniszterelnök úr egy barátságos levelet ír nekem s ezzel részt vesz a jubileumunkban. Ellenben igen nagyon kérem, terjessze ki jóakarátát az Otthon kitűnő pénztárosára, aki meghálálhatatlan érdemeket szerzett magának az Otthon hadikórháza szervezésével és szerencsés adminisztrációjával, valamint az Otthon anyagi ügyeinek lekötelező rendbentartásával. Kérek számára ez alkalmából magyar nemességet. Tisza István megírta nekem a levelet és megszerezte néhai Keszthelyi Ernő régi és kedves barátom számára a nemességet rákosi előnévvel.

De az igazi, a nagy kitüntetések fényes sora csak

ezután következett. Ezek adták csak meg azt a fenséges háttért, melyből az eddigiek fokozott fénnel kiemelkedtek. Egész életem a magyarságért való rajongásban és harcban telt el. Mindenkinél jobban értékeltem tehát a király kitüntetését, mikor a magyar nemesi rend tagjai közé iktatott. És nekem nem hiúság kérdése volt, hanem lelki felemelkedés, amikor magyar főrenddé avatott a király. Azt hittem, ez életem koronája, mert dicsőbb dolgot magamra nézve gondolni sem tudtam annál, hogy tagjává lettem a történeti magyar nemzetnek.

Ellenben 1920-ban sikerült barátaimnak a hátam mögött titkon előkészíteni, amit mindaddig viszont nekem sikerült magamról elhárítani, a nagy, az ötvenéves jubileumot. Az én írói pályafutásom akkor már meghaladta az ötven esztendőt. De ki lehetett sütni, hogy akkor volt ötven esztendeje annak, hogy a Kisfaludy-Társaság felvett a tagjai közé. Így ez az érdekes, legszimpatikusabb szép irodalmi társaság csatlakozott az Otthonhoz és megünnepeletett ülésekben, bankettekben és színházi előadások által az a nagy idő, amelyen keresztül én az Úr szőllejében napszámoskodtam. Igen szép, nekem megható és lélekemelő ünnep volt. Az ország első emberei, első tekintélyei, legkiválóbb szellemei beszéltek *rólam*, beszéltek előkelő közönség előtt, beszéltek életemről, munkásságomról, egyes munkáimról, bizonyosan sok jóakarattal és barátsággal. De világos, hogy homokra palotát építeni nem lehet. Kell ott szilárd, teherbíró alapnak lenni. Azért a szívemnek

hallatlan ünnep volt az. Mert én igen szerény körből indultam útnak. Még csak az iskoláimat sem tudtam a rendes módon, éppen mostoha viszonyaim miatt befejezni. Születésem semmit sem adott, se tekintélyt, se összeköttetést, se vagyont ahhoz, amire egy nem közön-séges életnek vagy pályafutásnak külsőleg szüksége van. Nem hoztam magammal semmit, csak szívemet és agyamat. Csak idealizmusomat és rajongásomat. Csak hazaszeretetemet és lelkesedésemet a magyarságért. És eljutottam oda, ahol az ország színe előtt Apponyi Albert gróf mond rólam ünnepi beszédet, ahol nagy országos és irodalmi intézmények üdvözlő szónoklatokat intéz- nek hozzám, ahol egy egész ország figyel arra, amit beszélnek és amit cselekesznek az emberek. És míg én magam hallgattam a beszédeket, ismét és ismét egy gondolat suhant át a fejemben, ez: Látom a temetésemet. És hálát adok az Istennek sorsomért. Sohasem volt a fantáziám oly merész, hogy ezt a képet elejbém festette volna valaha. Álmodtam halhatatlanságról, különben nem bírtam volna el fiatal korom küzdelmeit, amikor mosolyogva koplaltam és írtam rossz verset arról, hogy fáznom kell. De hogy miképpen fest a halhatatlanság a valóságban, arról nem volt gondolatom. Most láttam. Most éreztem affélét, mintha csakugyan a halhatatlan- ság küszöbére tettem volna lábamat. És ezt az illúziót mohón szívtam be. Mert éreztem azt is, hogy a halhatat- lanság, ha érzéseivel és gondolatával el vagyunk telve, csak egy mámoros ugrás (fejest) a végtelenségbe, mely- ben ember, nemzet, világrész, földgolyó minden eltűnik,

csak a végtelenség maga marad meg, hogy új világokat szüljön. A halhatatlanság csak része, csak földi fogalma a végtelenségnek, a relatív képzet az abszolút valósággal szemben. Ez a jubileumi ünnep oly szép és hatalmas volt, hogy nem fért meg az Akadémia dísztermében és az Otthon Kör helyiségeiben és a színházak tág csarnokaiban, ahol darabjaimat adták elő és tanulmányokat olvastak fel működéséről, hanem kiáradt és ország-szerte megostromolta a szíveket. Ez ünneplések hatásának köszönöm azt a ritka kitüntetést is, hogy egy évre rá, mikor Apponyi Albert gróf 75-ik születésnapjának ünneplésére készült a nemzet, én szemeittem ki arra, hogy ez ünneplést mint elnök vezessem. Így lett alkalmam arra, hogy némileg hálásnak tudjak mutatkozni azért, hogy korunk e kiváló fia két alkalomnak is szónoka volt, hogy engemet ünnepeljen. Mert az én ötven éves jubileumomnak csak folytatása volt, amikor Budapestről és a Dunántúlról nagy és előkelő vendégsereg gyűlt össze Acsádon, szülőhelyemen, ahol a házat, melyben világra jöttem, emléktáblával jelölték meg. Az ünnepi szónok ott is Apponyi Albert gróf volt.

Acsád egy közepes nagyságú, de jómódú falu Vasvármegyében, közel Szombathelyhez, a Szegedyek birtoka. Én a falut, mióta még gyermekkoromban lekerültünk Zalába, csak akkor láttam viszont, mikor vakációra és azután iskolára, Kőszegre, Sopronba vagy hazautazván, keresztül mentünk rajta. Szüleim ugyanis, ha véget ért az iskolai év, értünk küldöttek a kocsit s ha véget ért a vakáció, kocsira raktak bennünket gyereke-

ket s felküldtek a tanárok elé. Én tehát, mióta gimnázialis iskolázásom véget ért, nem láttam Acsádot. Csak egy gyermekkori játszópajtásom, Keszei Kálmán tartotta velem az összeköttetést, egy jómódú gazdaember, aki néha-néha levelet írt nekem, s egyszer megküldte szülőházamnak az acsádi bíró által hitelesített fotográfiáját is.

Egyszer azonban, lehet ennek vagy húsz éve, látogatót jelentenek a lakásomon, a József-körúton. Belép egy szép, vonzó külsejű úr, s odalép elém.

— Szegedy Béla, országos.képviselő vagyok, — így szólt, — s minthogy úgymint atyafiak vagyunk, eljöttem, hogy meglátogassalak.

Énnekem hirtelen könnybe lábadt a szemem. Tudtam, hogy képviselő, tudtam, hogy kicsoda. Az acsádi Szegedyek daliás tagja. Neki az, hogy atyám gazdatisztje volt a családjának s én most itt vagyok, elég ok arra, hogy atyafiságot állapítson meg közöttünk. Meghatódva öleltem meg s azután még pár évig együtt dolgoztunk a Dunántúli Közművelődési Egyesületben, ő pedig, a legkedvesebb emberek egyike, nem sokára rá meghalt, nőtlenül, maradék nélkül. Testvére volt Szegedy György, aki bár idősebb, pár évvel túlélte őt. Kiváló műveltségű, igazi úr, szeretetreméltó leereszkedés nélkül, nyájas és mégis tartózkodó. György özvegyet hagyott hátra, született Gerliczy bárónőt. Györgyben meghalt a Szegedy-család ez ágának utolsó férfitagja. Az ő boldog házasságából több gyermek született, kik közül ma él két leány; az egyik Pethő Ernőné drné, a másik Széchenyi

Pál gróf özvegye; egyik ma Acsád ura, a másik ötvöse, a két helyé, melyhez engem a boldog gyermekkor emlékei kötnek.

Azt nem próbálom meg leírni, mily hálás érzelmekkel töltött el engemet az az ünnep, amellyel a Szegedy-család tetézte kitüntetéseimet, amikor szülőházamat emléktáblával jelöltette meg. Ott volt Vasmegeye előkelőségének sok méltó képviselője, fiatalkori barátok soproni diákidőmből. Budapesti vendégek, az Akadémia képviselője. Két fiam és két unokám. Ott szónokolt gyermekkori játszótársam, a pár héttel azelőtt elhunyt Keszei Kálmán derék és kedves fia. Ott álltunk csoportban az emléktábla előtt a Szegedy-családnak mintegy szeretettel takaró szárnyai alatt és társaságában, a szerény sárga ház előtt, amelyben apám és anyám, még alig pár éves házások, engemet, mint harmadik fiú-gyermeküket, az életnek adtak, mely most mint fehérhajú öregembert, hosszú, kanyargós utakon ide visszahozott, egy megragadó, kedves ünnep középpontjába. Gondolataim abban a pillanatban végig száguldottak az életemben, amelyen — nagyobb részt — gyalog ballagtam idáig. A Szegedyek szép kastélyának nagy korában is bájos asszonya, aki előző napon palotája küszöbén virággal, megható szavakkal fogadott, itt állt közöttünk és én áldottam tiszta nemes szívét, megcsókoltam kezét és idéztem gondolatban anyámat, apámat, akik e házban éltek le fiatalságuk boldogságát, s most a váci temető egy kisdud kriptájában laknak, egy küzdelmes élet sok gondját, megpróbáltatását pihenve ki örök nyugalomban.

Természetesen beszédet is kellett az emléktábla leleplezésére mondanom. Úgy emlékszem, arról beszéltem, hogy íme, ennek a háznak egy szobája volt kezdetben az én egész világom. Azután világom lett az egész ház. Majd az udvar (melynek egyik oldalán fal választotta el a mi udvarunkat a kisedd acsádi templom udvarától. E fal mellett állt egy diófa s az én képzeletemben ez a mesgyén álló diófa éledt fel mindig, ha Arany János versét olvastam a fülemüle-perről.) Később már az utca, majd az egész falu lett a világom; egyszerre a vármegye, végül az ország, amelyet boldog vagyok hogy e házból indulva, szívvel-lélekkel szolgálhattam.

Egy ilyen jubileum, aminőt én átéltem, olyan képet fest az ember agyába, minő a vihar tombolása. Tele van fantasztikus, gomolygó, alakot változtató felhőséggel, tele van viharzó villámokkal, tele van dörgésekkel és a szél hajtja-keveri az érzelmek felhőalakulatait ide-oda. Minden nemesebb érzés megmozdul az emberben, a világ megszépül szemei előtt, s pirosra festi, mint a kalendáriumos az ünnepnapokat, azt is, a mi jó, azt is, ami fekete napja volt az életben. Az embert el-elragadja a gondolat, hogy nem hiába élt s ha le is fölőzi a szónoklatokról, az újságcikkekről, a lelkesedés kitöréseiről azt, amivel az ünnepi alkalom tetézi meg, amivel az emberek ünneplő kedve szerzi meg a reális valót: mégis azt hiszi az ünnepelet, hogy van joga büszkének lenni, mert ünnepelni sem lehet bizonyos reális alap nélkül, amit a római költő olyan szépen és szerényen fejez ki ezzel a három szóval: non omnis moriar. Valami meg fog ma-

radni abból, amit írtam, vagy mondtam, vagy cselekedtem. Nem minden omlik össze, amit elmém, vagy képzeletem épített. Az acsádi ünnep kitüntetéseim közül a legérzelmesebb, a legmelegebb volt kétségen kívül, amennyiben az én benyomásaim jönnek szóba. A kis templomban misét hallgattunk a Szegedy-családdal s ott gondoltam Szegedy Béla tréfás mondatára, hogy «*úgyis atyafiak lévén*». Igen, mindvégig úgy éreztem, mintha Acsádra «*haza*» mentem, mintha a nagy kastélyban «*otthon*» lettem volna.

Kitüntetéseim közé kell sorolnom egy kőszegi látogatásomat és a sopronit. Kőszegről Jambrics polgármester jött el értem Acsádra, honnan két városi csészán utaztunk fel a kies fekvésű határvárosba. Határváros volt már Kőszeg Nyugatmagyarország elcsatolása előtt is, amelynek lábánál fekszik: a szép hegységen vonul el a stájer határ és a kőszegiek szeretnek kirándulást tenni a *steierekhez*. Három dolog vonzott oda engemet. Kis diákkoromnak kedves tanyája volt, ez egy. A sír, melyben anyai nagyatyám pihen a bencés papok temetkező helye szomszédságában a köztemetőben. Harmadik Fügh Károly diákkori barátom, aki ott élt régi családi házukban, mint velem egykorú öregember.

Fügh a legérdekesebb emberek egyike volt, akit ismertem. Puritán gondolkozású ember, az igazságnak fanatikus híve, nagy műveltségű, poétás kedvű idealista. Budapesten mint jogászok lakótársak is voltunk. Otthon a közigazgatás szolgálatába lépett s mint szolgabíró igazságosságával, becsületos jó szívével, lelkiismeretes-

ségével annyira magához hódította a népet, hogy hamarosan megválasztották országgyűlési képviselőnek. Ez azonban nem neki való mesterség volt. Hamar belefáradt s örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy szabadulhasson tőle, amikor szülővárosa (a régi slendrián gazdálkodástól) bajba jutott s meghívta polgármesternek, hogy, mint ma mondanák, szanálja a várost, ő tényleg szanálta is, föl is díszítette promenádokkal, hidakkal, s ott élte le azután öregségét egész halála napjáig.

Kőszegen a bencés atyák vendégei voltunk, akik minden testi és lelki jóval elláttak bennünket.

Sopronban is a bencés atyák vendégei voltunk. Ott a gimnázium új épületét látták el egy táblával, mely hírül adja a váltakozó nemzedékeknek, hogy ott járt Rákosi Jenő iskolába. Thurner polgármester, a pompás szónok, aki igen jól adminisztrálja ezt a szép és kedves, az új idők, a trianoni béke-ítélet martir városát, igen bensőségesen rendezte jubileumunk soproni részét. Az ünnep magva a gimnázium egyik tantermében folyt le, ahol az ifjúsághoz kellett beszélnem. Ahol én régen ültem, ott ültek most a diákok, tanáraikkal, ahol régen a tanárok ültek: a katedrán most én ültem. Mellettem volt Kugler Mihály, diákkori pajtásom, aki fanatikus szeretettel vett részt az ünnep rendezésében; a másik oldalamon ült Nádosity Imre országos főkapitány, egykor szintén soproni diák az evangélikus líceumban, most a soproni kör elnöke Budapesten, aki lelkesen szónokolt most a katolikus gimnáziumban. Oh dehogy gondol-

hattunk akkor arra, hogy micsoda tragikus fordulat leselkedik rá mint egy fenevad a trianoni barlangban, már a közel jövőben . . .

Meglátogattam Sopronban az én kedves öreg kertész-barátom, a jó Lipkovics bácsi ivadékait, két egészséges derék férfiembert, akik munkáskézzel művelik azt a kertet és lakják azt a házat, ahol én annak idején az érettségi vizsgára készülve laktam. És bejártam a híres soproni Lővereket, az én időmben néhány, palánkerítésbe szorított gesztenyést, most gyönyörűen kiépített nyaraló-telepet, pompás utakkal, nagyszerű erdőkkel, fürdővel és felséges levegőjével. Sajnos, ha módját nem ejtjük egy kívánatos változásnak, ez a nagy fejlődésre hivatott város alakított, sőt el is vágott élet-ereivel méltatlan sorvadásnak indulhat.

Kihagyhatnám-e kitüntetéseim e gazdag és nekem fényes sorából a *Bákosi-serleget*, amelyet az *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület* alapított azzal a szándékkal, hogy minden esztendőben egy bizonyos napon — az én születésem évfordulóján nyilvános lakomán, kiürítessék. Azt hiszem, az én jó emberemnek és kedves barátomnak, Sándor Pálnak az ötlete volt ez a serleg. Én csak ürügynek tartom benne magamat. A cél, amelyért ez az évi libáció történik, a magyar kereskedelem és a kereskedelem magyarsága. Mind a kettőnek Sándor Pál tipikus képviselője, és az eddigi lakomák bizonyága szerint az Országos Kereskedelmi Egyesület oly lelkes akadémiája mind a kettőnek, a magyar kereskedelemnek és a kereskedelem magyarságának, hogy

mindenkor büszkeségem lesz, hogy ez a serleg-intézmény az én nevemhez fűződik.

Kitüntetésem közé kell nyilván sorolnom azt is, hogy a kormány megfestette arcképemet a történeti arcképcsarnok számára, a Hírlapkiadótisztviselők Egyesülete, melynek első elnöke voltam, szintén díszterme falára akasztotta képmásomat s egy díszes lakoma keretében leplezte le a képet. És ezzel elérkeztem egy sorozatához a kitüntetéseknek, amelyet, ha illik és nem szerénytelenség ezt a dolgot egy díszépülethez hasonlítani, az épület négyes kupolájának szeretnék nevezni. Ez az a négy magyar város, amely azzal tisztelt meg, hogy felvett díszpolgárai sorába. Éégen nagy tisztesség és kitüntetés volt, ha valamely törvényhatóság egy érdemesnek tartott hazafit azzal tüntetett ki, hogy megválasztotta táblabírájává. A modern életben ezt a szép és kedves hagyományt abban a formában vették át és őrizik kegyelettel, hogy díszpolgárrá választják, akinek elismerésük koszorúját kívánják odanyújtani. Nekem négy ilyen városom van. Veszprém városa, szülőmgyém székvárosa: Szombathely, Makó és Debrecen. Minden kitüntetések közt ezt tartom a legkülönbnek, a legértékesebbnek, a legfelemelőbbnek. Mert elvégre, hogy a király kitüntesse az embert, ahhoz fontosabb dolog, hogy ez embernek a miniszterelnök jó barátja legyen, mint az, hogy érdemei legyenek. Hiszen elmondottam itt, hogy min múlt, hogy az én nemességem ki ne múljon, mielőtt megszületett volna. Elmondhatom itt azt is, hogy Viktor öcsém, alias Sipulusz, igen szerette volna fiai számára

ugyanazt a nemességet megkapni. Wekerle Sándor miniszterelnök fel is vitte az előterjesztést Bécsbe, de nem tudta megnyerni a király hozzájárulását. Ebből látszik, hogy néha a miniszterelnök jóakarata sem elég ahhoz, hogy kitüntetést kapjunk. Az én Viktor öcsémnek pedig volt annyi irodalmi érdeme, ami egy fejedelmi ajándékot megér. Ha nem nézem komolyabb alkotásait: a Korhadt Fakereszteket, az Elnémult Harangokat, amelyek a magyar hazafiság és irodalmi ízlés legbővebb és legnemesebb táplálékai közé tartoznak: maga az a tény, hogy vidám szellemével, jóízű elmésségeivel, kedves tréfáival mint elbeszélő és tárcaíró két nemzedéket jó kedvben tartott, — olyan érdem, amely kitüntetve épp úgy rásugározik arra, aki a kitüntetést kapja, mint arra, aki adja. De Rákosi Viktor szeretetreméltó és kivált-ságos írói talentuma mellett szélső baloldali Kossuthpárti képviselő is volt s egy pár nyilatkozatával — hogy az ő stílusában fejezzem ki magamat — egy kicsit elrontotta a dolgát Ferencz Józseffel, ő a fiaira gondolva kérte a nemesi kitüntetést, a király pedig császári sértődöttségében tagadta meg. Mindenik csak emberi motívumból cselekedett. De azt gondolom, a szebbik emberi szempont nem a királyé volt ebben az esetben. Ha már most megmaradok hasonlatom mellett, hogy kitüntetésem összege nekem egy monumentális épület, mondjuk, egy felséges dóm képét jelenti, akkor a dolog úgy áll: E dóm alapja és fala, oszlopai és boltívei a — nagyközönség, a nép, a nemzet, vagy aminek mondani akarjuk, aki egy életen át mint lelki gazdám figyelt,

inspirált, serkentett, megnevelt és a nagy jubileumra mozgósította magát, hogy jutalmazzon. E dóm közepéből felszökken az égre két torony: a kitüntetés, mellyel koronás királyom ütötte nagy pecsétjét a nemzet ítéletére. Mert különbet, szebbet, önzetlenebbet és lelkileg tartalmasabbat nekem nem adhatott, mint hogy nevem szerint beiktatott a magyar nemzet két történelmi rendjébe. Azok sorába, akik cselekvő fenntartói voltak az ezeréves nemzetnek, melynek élni és halni az én életem vezérszavára, minden munkámat irányító, gondolkozásomat szabályozó, elhatározásaimban rendelkező eszményem volt. És ettől oly drága és becses nekem a dóm négy sarkára boruló négy kupola, négy város elismerése. Ezek törvényhatóságok, az ország életében nevezetes szervek, történelmi intézmények, a nemzet értelmi életének is elsőrendű orgánumai. Ezek az én négy városaim négy tartóoszlopa annak, ami vagyok, amit jelent az én nevem. Ezek hajlékot, otthont adtak nekem a hazában; mely mindnyájunké s melyé mindnyájan vagyunk. Ezek nekem az érdemes életet, a nyugodt halált, a dicsőséget, a halhatatlanságot jelentik, melyet egy életen át szomjúhoztam és kerestem. Kettő az imádott Dunántúlon van, kettő az országnak költők és nagy férfiak által sokat dicsőített részeiben. Nekem Debrecen, Makó, Veszprém és Szombathely díszpolgársága sokkal több, mint másnak — mert hiszen e kiváló kitüntetésben nem kevesen részesültünk, — mert én becsületes munkával iparkodtam és tudtam is az élet szükségait megkeresni, — de ez csak egyszerű köteles-

ség dolga volt, — vágyam, ábrándom, álmom, sóvár
gondolatom és nemesebb rugója munkámnak s életem-
nek az a nemesebb érzék és jutalom volt, amit nekem
négy városom: Szombathely, Veszprém, Makó és Deb-
recen adott. Isten minden áldása szálljon az én négy
szép és dicső városomra!

XX. A SZENT CSALÁD.

Nekem úgy tetszik, az ember csak akkor szűnik meg egészen gyermeknek lenni, amikor az édesanyja meghalt. Addig mindig érzi magában azt a függő érzést, mely serdületlen korában beléplántálódott. Addig, míg az anyja él, mindig olyan gyümölcs az ember, amely a fáján lóg. Nekünk részünk volt hálaisten bőven abban a szerencsében, hogy édesanyánk, ha együtt voltunk, így szólított bennünket: Gyerekek!

Egyszer, már jól túl hetvenedik esztendején, nagybeteg volt. Orvos bátyám minden gondjával és tudományával körülvette őt, úgyhogy kénytelen volt meggyógyulni, amit ebben a formában adott elő: Már úgy el voltam készülve a halálra. Mindent elrendeztem és ez a t... s Pódászos megint csak kihúzott. A t... s Pódászos az bátyám volt, rendőrorvos, maga is már nagyapa. A Pódászos név pedig gyermekkorából maradt rajta, mert nagyon szerette a kolbászt és pódásznak mondta.

Ida húgom, Csepreghy Ferenéné, egy reggelen üresen találta édes anyánk ágyát, magát pedig parádés fekete selyem ruhájába öltözve mély álomban a dívánon. Nem tudta természetesen mire vélni a dolgot s ijedten

költögeti. Anyánk felébred, csodálkozva néz körül, lassan magához tér s végül vall: «Oly borzasztó rosszul voltam az éjjel, azt hittem, meg kell halnom. Hát felkeltem, felöltöztem selyemruhámba, hogy ne legyen nektek velem semmi vesződés, s ide feküdtem a dívámra, hogy itt haljak meg s ne az ágyban. De úgy látszik, nem haltam meg.» De nemcsak nem halt meg akkor, hanem éppenséggel már semmi baja sem volt. Ilyen volt a mi édesanyánk. Okos, jó, szókimondó, praktikuseszű asszony. Tudott azonban nagyszerűen hallgatni is és roppantul beszédesen nézni. Gyermekével igen jól tudott játszani és nagy tekintélyt tudott tartani, ő volt mindig az utolsó fórum, ahonnan fellebbvinni már semmi pert nem lehetett. Tizenkét gyermeknek adott életet, abból kilencet felnevelt emberkorig. Élete nem volt éppen könnyű, mert hiszen tizenkét gyermeknek a gondja elég, a munkája sok. De kárpótlást is könnyen talált, ha bemenekülhetett egy jó könyvbe, vagy ha a közeli városkában vándorművészek ütöttek tanyát s ő vasárnap vagy ünnepnap megengedte magának a luxust, hogy befogatott s behajtatott egy-egy ilyen előadásra. Ez neki elég volt hetekre, hogy meséljen róla s emlékezetében újra élvezze, amit látott és hallott. Szóval munkás és praktikus volta mellett regényes és művészi hajlandóságú volt s gyermekkorában — ezt már e könyvben fel is említettem, — arról álmodozott, hogy cirkusz-művésznő vagy ballerina lesz. Ilyen volt a mi édesanyánk s többé-kevésbé valamennyiünkben volt valami, ami az ő «lelkéből lelked,zett», mint Arany János mondja.

A szent család nevet, azt bizony a sajtó adta ránk. És elég ügyes dolog volt, mert hamar elkapták és egy időben elég sűrűn lehetett olvasni. Aki először használta, nem tudom, ki volt, nyilván két forrásból itta hozzá az inspirációt. Egyik, hogy csakugyan elég sűrűn és summásan szerepeltünk a nyilvánosság előtt, ami azt a látzatot kelthette, mintha mi testvérek valamely klikkszerű szövetkezetbe sorakozva tolnók egymás szekerét s kötnők magunkat a világ nyakába, mert hiszen az elnevezés inkább gúnyos volt, semmint tréfás. Az én olvasóimnak talán ma már mondanom sem kell, hogy ez a föltevés teljesen hamis és méltatlan volt. Elvégre hárman: Jenő, Szidi, Viktor nem egészen ingyen kaptuk azt a tisztességet, melyet az életben elértünk.

A második forrás, amelyből kollégáim a *szent* jelzöt kihalászták, az a körülmény volt, melyet most a világ elég különösnek találhat, hogy az én irányításom szerint szerkesztett *Budapesti Hírlap* volt annak idején az egyetlen lap (a néppárti klerikális Alkotmányt nem számítva), amely a keresztény irányt és világnézetet vallotta, sőt hirdette is. Hiszen emlékezetes nekem az a nap, amikor az első hazai gyártmányú rotációs-gépet beállítottuk, a Budapesti Hírlapnak rajta nyomtatott első számába cikket írtam, amelyben az volt, hogy a *«Jézus nevében indulunk»*. Micsoda gúnyos záporoső zúdult rám tisztelt laptársaim hasábjából. Nem vagyok benne bizonyos, nem akkor kaptuk-e a Szent családrendet valamelyik jókedvű és elmés kollégámtól.

Ma, az más. Akkor bátorság és meggyőződés kellett

hozzá, hogy az ember vallást tegyen az Isten fiáról; ma meggyőződés és bátorság kell ismét ahhoz, hogy a politika maskarájába öltöztetett Jézust ne vallja istenének az ember.

Mikor szüleim kis gazdaságukkal Ukkon tönkrementek és minden értékük romjaival meghúzódtak Tűrjén, engem juttatott a Gondviselés abba a helyzetbe, hogy a szétzilált családot megpróbáljam összeszedni Budapesten. Szerény háztartást alapítottam és magamhoz vettem három leánytestvéremet: Idát, Szidit és Fannyt. Ida volt (16 éves korában) a házvezetőm, Szidit hamarosan a színésziskolába adtam, Fanny a kis — elemi — iskolába járt. Kijelentettem nekik, hogy mindeniknek kell valamit tanulnia, amivel utóbb a kenyerét megkeresi. De ez voltaképpen egyelőre csak Idára vonatkozott, aki a nőiszabóságot ment tanulni. Édesapám hol elsőszülött fiánál, Gyulánál volt Olaszországban. Bariban, hol nálam, hol Béla bátyámnál, aki akkor már Erdélyben volt, Gyergyószentmiklóson községi orvos. Nála tartózkodott édesanyánk is két legkisebb gyermekével: Viktorral és Mártával.

Nekem, mióta újságíró lettem, a módom erősen megjavult és a család lassan-lassan ide szivárgott hozzám. Szidi elvégezte a színi iskolát és szerződést kapott a Nemzeti Színháznál. Fanny húgom elvégezte az elemi iskolát, igen jelesen tanult, ellenben fizikuma olyan törékeny volt, hogy bajos volt őt valami állandó, kenyérkereső munkára befogni. Iskola pedig akkor leányok számára az elemin túl még nem volt. Hogy egészen tétlen ne

éljen, őt is a színi iskolába írtam be. Nem azzal a gondolattal, hogy színésznő legyen, hanem azzal, hogy tanulni elvégre ott is lehet egy s más hasznos dolgot s minthogy más iskola nincs, járja ki azt. A dolog vége az lett, hogy végre ő is a színészi pályán maradt. Nem mintha különösebb tehetsége vagy csak hajlama is lett volna hozzá, hanem mert igen szorgalmas volt, jelesen végezte a két évfolyamot, tanárai megszerették értelmességénél, megbízhatóságánál és szerénységénél fogva, ami mind olyan erény, amellyel valaki igen hasznos és használható tagja lehet egy színtársaságnak. És csakugyan, a vidéki színigazgatók nagyon megbecsülték. Két-három telet töltött vidéki színpadokon, nyáron mindig haza jött pihenni. Mikor a Népszínházat átvettem, ő is tagja lett a fiatal intézetnek és mondhatom róla, hogy öröm volt vele a színpadon dolgozni. Nem voltak nagyobb művészi kvalitásai, egy kissé flegmatikus természet is volt. De mindent meg lehetett vele értetni s páratlan lelkiismeretessége és buzgalma segítségével bele lehetett őt vinni nagy színpadi hatásokba is. Később, még a színpadról férjhez ment: elvette egy fiatal fővárosi tisztviselő, később anyakönyvvezető, majd tanácsnok, Herman Béla, aki, mikor mint tartalékos tisztnek be kellett vonulnia Boszniát okkupálni, fiatal feleségét levette a színpadról, ahova nem is tért többé vissza. Míg férje oda volt Boszniában, azt az időt húgom Boglárón töltötte egy baráti háznál. Bárány Antónia, a mocsoládi Bárány család tagja, akiről már volt ebben az elbeszélésben szó, férjhez ment Alpár

Jánoshoz. A házaspár Bogláron lakott. Alpárné csak Tóni nénije volt minden ismerősünknek, mi jóformán rokon kapcsolatot tartottunk fenn vele. Udvarukon, mint mondani szokás, nem volt kapu, házuk nyitva állt minden jó barátnak, aki Somogyból felvetődött Boglára. El is nevezte tréfásan maga a házasszonya a kék ibolyához címzett vendégfogadónak. Én, mikor még gyermekeim kisebbek voltak s a Balatonra hordoztam őket fürdőre, minden évben pár napot töltöttem velők Tóni néninél. Nála szálltunk meg, ha lementünk Pestről s ott vártuk be az alkalmas átkelés idejét dereglyén Boglarról-Szepezdre néhai Nagy Pál barátom kúriájába. Egyszer oly vihar tombolt a Balatonon, hogy már nem győztük végig várni s a negyedik napon, elhitetve magunkkal, hogy már alább hagyott s minden pillanatban végkép elülhet, unszolásomra Alpár Muki befogatott s mi ahányan voltunk, felrakodtunk a kocsira, hogy megyünk le a partra, ahol a révészek már vártak. A szobákban szépen elbúcsúztunk, aztán sietve elhelyezkedünk a nagy családi hintóban, amint kilép az ámbitusról Tóni néni és hallja a szél sívítását és messziről a Balaton zörögését és zúgását, összecsapja kezét és kifakad:

— Nézd ezeket a bolond férfiakat! Dehogy is mentek el ebben az időben. És oldalt löki, aki még nem volt a kocsiban, aki pedig benne volt, azt kiszedi és még talán két napig ott kellett maradnunk a kék ibolyához címzett fogadóban.

Szepezd egy igen kiesén fekvő falu a Balaton partján Tihany és Badacsony közt körülbelül középen. A víz

előtti partból kiemelkedik egy izmos sziklahát, azon épült fel, mint egy terraszon a falu, szépen meszelt házaival, mögötte friss erdővel, amely ott kezdődik, ahol a falu utolsó háza van. Van a kisdud falunak, mely a hagyományok szerint ősi magyar település, három temploma: egy református, egy evangélikus és egy katolikus. Ez utóbbi a kiszögellő part magaslatán messze ellátszik. Mögötte Nagy Pál barátom bolthajtásos kúriája, azután a falu házai kacskaringós szűk utcákkal, minden ház csak úgy szárazon, de igen ügyesen egymásba rakott kőfallal bekerítve. Én családommal egy pompás nyári hónapot töltöttem ott s az egész idő alatt rágtam Nagy Pál barátom fülét, hogy csináljon Szepezdből fürdőt. Neki vagy kétszáz holdja volt szántóföld és jó sommásan szőlleje. «Nézd, mondtam neki, közeledik már hozzátok a filloxera, mit csinálsz, ha megessi a szőlődet, ami jövedelmed főforrása? Ez a hely az Isten által is fürdőhelynek van teremtve. Szép tiszta falu, nagyszerű erdő, gyönyörű hegyhát, melyről a megyébe befelé és azután a vízre kifelé gyönyörű kilátás nyílik. Nem luxusfürdőt gondolok, hanem olcsót, a középosztály, bírák, hivatalnok számára» és így tovább.

Nagy Pál és felesége végre kötélnek állottak s a harmadik évben már annyi vendég jelentkezett, hogy Nagy Pál is, meg a falu is alig tudta befogadni. Mert a szepezdi parasztok is kipadlóztatták elülső szobájukat, nyári ágyneműt szereztek be és fürdővendéget fogadtak.

Egyik esztendőben egy jókedvű, barátságos képű, szép szál katonaember jelentkezett a fürdőn feleségéből

és két gyermekéből álló családjával. Elmondotta, hogy ő csehországi születésű ember, kapitány volt a közös hadseregben, de átkéredzkedett a magyar honvédséghez. A honvédség parancsnokságát arra kérte, hogy helyezze őt olyan helyre, ahol leghamarabban megtanulhat magyarul (mindezt persze németül adta elő) és katonai előjárósága őt el is kommandírozta — Zágrábba. Azért, mert tudott — csehül, aminek ott hasznát vehette. Most pár heti szabadsága van s gondolta, azt olyan helyen tölti el, ahol pénzért sem hall a magyar nyelven kívül mást. Így került a vitéz kapitány Szepezdre, ahol egy hónap alatt ő is, családja is nagy népszerűsége tett szert, különösen a kis fiát vette körül a fürdő vendégnép nagy kényeztetéssel. Ez a szegény, jókedvű, szeretetreméltó kapitány lett első szenzációs áldozata a nagy háborúnak, a kis fia pedig a békének szörnyű szenzációja. A Szabó-Frohreich család két férfi tagja, apa és fiú voltak ők, eljegyezve a legborzasztóbb sorsnak, mely a jövőjük barlangjában rajok leselkedett és várt, amíg ők együtt pihenő, kedves napokat töltöttek jókedvű, gondtalan emberek társaságában a kies Szepezden.

Egyébiránt Szepezd szépen indult, de dicsősége nem volt maradandó. Nagy Pál és derék, szorgalmas felesége hamar, mielőtt Szepezd mint fürdő kifejlődhetett s megszilárdulhatott volna, egymást követő két esztendőben meghaltak s ezzel kiszállt a lélek a fiatal gondolatból is.

A belvárosi Kalap-, illetőleg teljes neve szerint Vas-kalap-utcában — ahol később a *Budapesti Hírlap* sikere indult meg, volt egy másod, harmadrendű kávéház, ahova reggelizni szoktam járni 1866-ban. Ott olvastam el az újságot s ott néztem meg az olasz-osztrák háború reggeli híreit a bécsi öreg *Fremdenblatt*-ban, mely Ferencz Józsefnek volt a kedves lapja. És egy reggel, amint kezembe veszem a lapot, a nehéz-sebesültek rovatában ott látom az én tizennyolc éves gyereköcsém nevét. És egy kissé alább azok között, akik nagy sebökbe belehaltak. Atyám a soproni gimnáziumból egy évvel azelőtt kivette a fiút és Kanizsán besoroztatta. A háborúba már mint hadnagy ment s Custozzá-nál egy dombot kellett elfoglalnia szakaszával, melyben ott voltak az ukki gyerekek, az ő játszó pajtásai. Amint megközelítette a dombot, sortűz fogadta őt s hat golyóval a mellében katonái karjába hanyatlott. A jó fiúk kivitték őt a tűzből, eljutott a tábori kórházig is, de onnan nem jutott tovább. Belehalt sebeibe és ott pihen, azt hiszem, a custozzai csontházban.

Szép és kedves fiú volt. Mikor az iskolát ott kellett hagynia, már akkor az önképző-kört ő dirigálta, lapját ő szerkesztette. Sikerült «örökségéből» megszerezni egy kis albumot, melyben az ő arcképe mellett ott van egy pár iskolatársáé, egy pár soproni kedves kisasszonyé, akik nyilván nemcsak az albumában voltak, hanem az ő gyermekszívében is, és el volt téve az albumban egy-két vers, melyet leírt magának. Tehetséges, rajongó fiú volt, akit nagyon meg kellett siratni, mert sok reményt vitt el

magával a sírba. Ha a sors egy kissé kedvezett volna apámnak, mikor e kedvezés legjobban ráfért volna, Zsiga öcsém nem lett volna az utolsó az ő gyermekei között.

Ide írom egyébként mindnyájunk, az összes testvérek nevét: Gyula, Béla, Jenő, Janka, Fanny, Zsiga, Ida, Szidi, II. Fanny, Jancsi, Viktor, Márta. Ez éppen tizenkettő. Közülök pólyás korában meghalt kettő: Janka és Jancsi. Nem különös, hogy ugyanaz a név és nem különösebb még, hogy Viktor öcsém kereszteltette egyik fiát ugyanarra a névre és az is meghalt pólyás korában? Nem volt szabad vagy legalább tanácsos édesapánk nevére kereszteltetni gyermekeinket. Egy, Fanny meghalt úgy 8-10 éves kora körül. Zsiga öcsém az olasz háborúban. A többi mind felnőtt emberré, mind megházasodott és valamennyi férjhez ment. De már csak hárman élünk még közülök. Eajtam kívül Szidi húgom, volt Beöthy Zsoltné és Márta húgom, özv. Evva Lajosné. A többi már mind meghalt. Valamennyi tisztos, munkás élet után, mind túl életük derekán.

És most engedelmet kérek olvasómtól arra, hogy egy kissé eldicsekedjem ezzel a családdal, mely nem éppen a legbarátságosabb szándékból kapta a szent melléknevet jelzőül. Ha végig gondolom az életüket, el kell ismernem, hogy nem mindennapi emberek voltak. Érdekes volna mindenikkel külön foglalkozni, mert mindegyik a közönségesnél külön munkát végzett. Gyula bátyám katonának volt szánva, de a belovári katoná-

stiftből a Dráva áradása által kiszorítottván, elment kereskedőnek s nem több tőkével, mint az útiköltséggel Triesztig, neki vágott a világnak s Olaszországban, Bariban ingatlant is szerzett s osztrák és magyar konzul volt, míg haza nem költözött. Béla bátyám mint nyugdíjas rendőrorvos halt meg pár évvel ezelőtt. Kitűnő orvos volt. Többet gyógyított lélekkel, mint orvossággal. Erdélyben községi orvos, Budapesten a Lipótmezőn segédorvos, Vácott fegyházi orvos és végül Budapesten rendőrorvos volt. Diák korunkban ő is buzgó munkása volt az önképző-körnek s nevezetes, nagy felűnést keltő dolga volt az önképző-kör évfáráó ülésén egy szavalata, melyben Schiller Moor Fereneének nagy és híres monológját átravesztálta a hazaárulásra. Az orvosi egyetemet Bécsben végezte, ahol a magyar orvostanhallgatók társaságának elnöke volt Jósá Bandival mint társelnökkel. Jósá András utóbb Szabolcsmegye főorvosa és a mellett európai híré arkeologus lett. Nagyszerű gyűjteményét, mely vagyonokat ér, rátestálta vármegyéjére s a gyűjtemény a vármegye házában gondos és szakértő őrizet alatt áll. Maga Jósá Bandi pedig, mint ahogy a régi idealisták szokták, mint szegény ember halt meg, gazdag örökségét a nemzetre hagyva. Béla bátyám gyöngéd érdeklődése mindig bekapcsolva maradt a szépirodalomba, de írói munkássága kimerült orvosi könyvek fordításában, amivel az orvosok egyesülete bízáta meg, melynek tagja volt.

Következném a sorrendben én, de rólam, attól félek, már nagyon is sok van ebben a könyvben. Ellenben

Szidi húgom és Viktor öcsém élete és munkássága rászolgált arra is, hogy valaki külön könyvet írjon róluk, ők ketten nem szorultak arra, hogy a bátyjuk csináljon nekik könyvében reklámot. Róluk egyébként már többször volt e lapokon szó. Bizonyos, hogy Sipulusz egy pár évtizeden át volt, azt lehet mondani, az országnak jókedve és Rákosi Szidi, az ő jóízű dunántúli humorával most is jókedvet gyűjt a színpadról a közönségben.

Testvéreim közül a legfiatalabb Márta, Evva Lajos özvegye, aki a nyilvánossággal nem igen jött érintkezésbe, de egy hallatlanul elszánt, kitartó és értékes munkaerő a polgári életben. Utolsónak hagytam testvéreim közül Idát, Csepreghy Ferencnét, aki csodás jóságával, asszonyi okosságával, férfias komolyságával, nagy szeretetével, tanuló s önművelő vágyával, ízlésével s egészséges ítéletével, azt hiszem, a legkülönb legény volt mindnyájunk között.

Volt már említve, hogy törvényünk lett, hogy mindenkinek a családban kell valamit tanulnia, amivel a kenyerét megkeresi. Ezt a törvényt Ida húgom töltötte be szószerint. Mindnyájan dolgoztunk, mindenik tartozott megkeresni, amire szüksége volt, de a színészet, íráság, az mégis nem olyan biztos mesterség, mint teszem a csizmadiaság, vagy a szabóság. Ida húgom kitanulta a női szabó-mesterséget és varrta lánytestvérei ruháját, varrt másokra is és egy ideig ő öltöztetett színpadra minden magyar primadonnát, mert jelmez-szabója lett a Népszínháznak, a Nemzetinek és majdan az Operának is. A családban végig megtartotta azt az

állást, amelyet annak idején elfoglalt az én háztartásomban, mint tizenhat éves süldőleány. A többi testvéreinek mindig, úgyszólván kismamája maradt s végül már saját édesanyjának is, akit magához vett s nem engedett át másnak. Csepreghy Ferenc felesége lett a hetvenes évek elején, férje rövid, nyolcéves házasság, de hosszú betegség után java korában meghalt, felesége előzőleg bejárta vele az olasz Rivierát, majd elvitte a sziléziai Görbersdorfba, ahonnan azonban már csak holttestét tudta hazahozni. Itthon eltemette. Huszár Adolf, aki Deák Ferenc szobrát alkotta, készített Csepreghyről egy medalliont, azt Gerster ráillesztette egy szerény sírkőre, az alatt nyugszanak most már mind a ketten a kerepesi-úti temetőben. Az idén, Mindszentek napján, amikor künn jártam a halottak e szép városában, Csepreghy Ferenc sírja körül egy pár fiatalembert találtunk. Apró viaszgyertyákat gyújtogattak meg s megtűzdelték vele a sírt. Diákok voltak, a budapesti középiskolák tanulói, akiknek ki volt osztva a jeles nemzeti halottak sírjának feldíszítése. Más-más csoport más-más sírra gyújtott emléktűzet a gyertyácska képében. Engemet mélyen meghatott az iskolák e szép gondolata. A halottak emléke a viruló ifjúság gondjára bízva. A kecsgetető jövő, amely ápolja a dicső multat. . .

Csepregyhéné, valamint a férjével, azonképpen a család más tagjaival is bejárta a messze tájakat, ahol a beteg emberiség enyhülést és gyógyulást keres. Ha áldozat, sőt önfeláldozás kellett: itt volt Ida néni, aki ebben nem ismert határt. Idejét, egészségét, pénzét, mindenét

mindig készen tartotta azok számára, akiknek szüksége volt rá. És e mellett sohasem szűnt meg tanulni, ismereteit kiegészíteni. Megtanult mellékesen — minden-napi dolga mellett — németül, franciául, angolul. Mind e nyelveket folyékonyan beszélte s egy kis könyvtárra való regényt fordított le e nyelvekből a Budapesti Hírlap számára. És szerkesztette hozzá a Divatújságot és melléklapjait. Az ő halálával mintha a család közép-pontja esett volna ki. Mintha valamely összetartó kap-csok lazultak volna meg. Igaz, hogy a család tagjai kezdtek ritkulni. Meghaltak Herman Béláné, Csepreghy Ferencné, Bákosi Jenőné, Evva Lajos és Csepreghy Ferenc, meghalt édesanyánk, édesapánk. Majd Béla bátyám és Viktor öcsém. És az újabb nemzedék kezdett előtérbe lépni, az öregek érdekköre megszűkölt. Azok a pompás családi mulatságok és összejövetelek, részint a szerkesztőség tagjaival vegyesen, azok ma már csak az újabb nemzedék emlékében élnek. Sipulusz fesztelen jókedvű tréfái, műkedvelő bolondos előadások, pro-lógok, kuplék, adomák, a három legényről, aki Herman Béláéknál volt kosztón: Sipulusz, Berényi László és Molnár László: mindez már csak tradíciókban él, de olyan élénken, hogy róluk beszélgetni, epizódjaikat fel-emlegetni is elég mulatság egy-egy estére s nem csoda, ha a legújabb nemzedék is már olyan folyékonyan s érdeklődéssel tud amaz időkről beszélni, mintha szintén ott lett volna.

Már hogyan lett volna ez a család szent család attól a pillanattól fogva, hogy nekem sikerült tagjait össze-

szednem, az öregeket ellátnom és a gyerekeket iskoláztatnom. Kialakulása korában látta közelről ezt a családot Concha Győző egyetemi professzor, aki mint fiatal jogászember egy házban lakott velünk a Vas-utcában. És ott lakott nagy családjával egy másik tudós professzor is, akkor a színi iskola félgyerek növendéke, a volt Keleti Akadémia tanára, jeles tudós, a volt bolgár királynak, Ferdinándnak kedves, bizalmi embere: Strausz Adolf, kedves és régi barátom. Oh szerény élet, de lelkes fiatalság volt az akkor, amikor a gyerekek elmentek valahova a sötét Terézvárosba egy *műkedvelő* színpadon először *magyarul* játszani, mint színinövendékek. Én korán megtanultam, hogy az emberek nagyon jók, nagyon kedvesek, csak rájuk nem szabad szorulni. Én hát így iparkodtam berendezni a magam életét és azokét is, akik hozzám tartoztak. Ezért egy se volt közöttünk, aki akármely közhivatalban szolgált volna. Mindenikünk kezdettől fogva úgy indult, hogy a maga emberségéből és munkájából kell megélnie. Persze, hogy amennyire lehetett, együtt maradtunk, egymás munkáját egészítettük ki. Hiszen ez természetes. De senkihez se is mentünk protekcióért, senkinek a kegyelméből nem éltünk, semmi kedvezményt sehol nem kunyoráltunk ki, hanem dolgoztunk és úgy dolgoztunk, hogy a világ megbecsülte a munkánkat, mert értéke volt a munkánk a mindennapi életnek és a közérdeknek is. Mivelhogy mindig felsőbbrendű érdekekbe is be volt kapcsolva. Elmondhatom, hogy idealisták voltunk és ez volt minden luxusunk az életben. Ha valamit, mikor néha magamba

szálltam, sajnáltam, az ebben a sóhajtásban fejeződött ki: kár, hogy szegény, jó szüleimnek legalább még egyszer annyi gyerekük nem volt. Mert jó anyag volt az nagyon. Egy se akadt köztünk kivetni való, akit szégyelnünk kellett volna és mind megállta becsülettel a helyét ott, ahova a Gondviselés kirendelte szolgáltatételre. Megmondta azt egyszer Tisza Kálmán, aki ellen mint újságírónak sokat kellett hadakoznom. Egyszer szóba kerültem egy cikkem miatt, melyben őt megdicsértem s ekkor azt mondta: *Egyébiránt jó familia az, kár, hogy nem velünk tartanak.*

Ezt bizvást oda lehet írni a *szent család* fejfájára, mert Tisza Kálmán igazán értett a jó famíliákhoz és megbecsülésükhöz.

XXI. BEFEJEZÉS.

Most, hogy elbeszélésemnek végére értem s visszagon-
dolok a teleírt papírlapok rengetegére, mindenféle gon-
dolat, sőt aggodalom támad fel bennem. Nem írtam-e
le többet, mint kellett volna, nem írtam-e le kevesebbet.
És azt írtam-e meg, amit az olvasó várt tőlem, vagy azt,
amire egyáltalán nem kíváncsi? Ezekre a kérdésekre
csak azzal az őszinte vallomással tudok felelni, hogy azt
írtam meg, ami az életben olyan benyomást tett rám,
hogy most, nyolcvannégyéves koromig megmaradt a
fejemben. Amennyiben ugyanis magamról kellett vallo-
másokat tennem, gondolom: én az vagyok, ami az élet-
ben rám hatott, ami formált, ami gyarapított vagy irtott
belőlem s ami megmaradt bennem, rajtam vagy körül-
tem. Egy íróember önnönmagának a kalamárisa. Mindig
magába mártja a tollát, ha valamit meg akar írni. Ha
nem így van, akkor az illetőnek nincsen írói egyéni-
sége, se eredeti gondolkozása, se egyéni stílusa, akkor
nem sokkal több, mint egy írógép, amely leírja azt,
amit idegen kéz billeget rajta.

Az olvasó feltűnőnek találhatja, hogy, ámbár igen
sokat foglalkoztam mint újságíró a politikával, a poli-
tikai élet titkaiból, kulisszamögötti életéből, rejtett

rugóiból, intrikáiból szinte semmi sem található ebben a könyvben. Sok jeles, előkelő, sőt némely nagy embert is ismertem. Ezekről sincsen semmi leleplezés vagy efféle szenzáció e vázlatos elbeszélésekben. Ennek oka az, hogy én voltaképpen az aktív politika bonyodalmaiban, mondjuk fondorlataiban, szövésében és intézésében soha cselekvő részt nem vettem. Először is nem tartottam magamat arra valónak. Azt hittem mindig, ma is azt hiszem, nincsen rá tehetségem. De, mert igen sokakat látunk a politika terén okvetetlenkedni, sőt szerepelni is minden komolyabb hivatottság nélkül is, be kell vallanom, hogy kedvem sem volt a szerepléshez. Egyrészt az írómesterség gyönyöreinek voltam a rabja, ezt tartottam a tiszteletreméltó becsvágy legméltóbb tárgyának; másrészt lojális és befolyásolható természetem mellett féltettem újságírói függetlenségemet, ha részt kérek befolyásból, szerepből, ha szolidaritást vállalok politikusokkal vagy pártokkal. Csak egyben nem voltam befolyásolható, csak egyben konok és hozzáférhetetlen: ennek az álláspontomnak fenntartásában mind a mai napig.

Azt méltán mondhatná erre bárki, hogy én egy rémhosszú életen át e szerint teljesen inaktív, nem tétlen, hanem pozitív cselekedet nélküli, meddő életet folytattam. De ez csak látszat nekem. Pozitív alkotó munkát, igaz, keveset végeztem. Két újságot alapítottam, megszerveztem — s építésében is részt vettem — s mint élet erős vállalatot adtam utódom kezébe a Népszínházat, vezettem vagy segítettem vezetni irodalmi, közműve-

lődési, társadalmi és jótékonyági egyesületeket: ennyi az egész és nyolcvannégy esztendőre nem éppen sok. De én mindig azt tartottam, hogy az én cselekedeteim az én — írásaim. Minden színdarabom, minden könyvem, minden újságcikkem nekem megannyi cselekedet számba ment. És mikor most, hogy e kiadás számára válogatunk belőle, két jó barátom: Sikabonyi Antal és Schiller József dr. halálmegvető munkával összeírta negyvenhárom év alatt csak a Budapesti Hírlapban megjelent cikkeimet, kiderült, hogy ez maga vagy 15-20 kötetre való anyag. Kettős tükörkép ez: képe a kor mozgalmainak, törekvéseinek, küzdelmeinek, dicsőségének és kudarcainak egyfelől; és képe az írónak. Ezekben a cikkekben van voltaképpen az én biográfiám, az én fotográfiám, minden, amit, ha ki érdeklődni talál irántam, rólam megtudni érdemes. Amit én e könyvben megírtam, az csak a magyarázó háttére annak, ami cikkeimben és könyveimben foglaltatik, vagyis az én cselekedeteimnek.

Senki se nevéssen rajta, ha visszapillantva életemre, azt mondom, én olyan tündérféle voltam. A közélet munkásai és a nagyközönség nappal ástak-véstekkapáltak és szántottak s mikor pihenni tértek, az éj sötét fátylától takarva jöttem — mint a tündér — sa megmunkált földbe magot szórtam s hajnalban harmatot permeteztem és termékenyítő esőt bocsájtottam rá. És láttam a magot megfoganni, kikelni, szárba és kalászba szökni, s megértem, hogy mellettem felserdülő nemzedékek jobbjai is magokat tanítványaimnak mond-

ták és dicsekedtek vele. Láttam tanításaimat diadal-maskodni a közéletben is. És megértem, hogy a magyar sajtó nagy fellendülését az én nevemhez, az én működésemhez kötik s amit kitüntetésem sorozatából kifejejtettem, az újságírók atyamesterének neveztek el.

Életem tehát mintha nem lett volna cselekvés híján egészen meddő.

Politikáról e könyvben tüzetesebben tehát nem volt szó, ami különösnek látszhatik tekintettel arra, hogy voltaképpen mint újságíró szakadatlanul politikát is írtam. De hisz azért vannak a kiadásban a politikai cikkek, amelyekhez nem kell magyarázat. Én az életen át mindössze három lapnak voltam rendes munkatársa: A Pesti Naplónak, a Eeformnak és a Budapesti Hírlapnak abban az időben, amelyről ez a könyv beszél s amely közel hatvan esztendőn át tartott. Az egész idő alatt mindig egy és ugyanaz a politikai programom volt magánéletemben, a társadalmi életben, a művészetben s a politikában: a *magyarság*. Mindent ennek a gondolatnak, mondhatnám tán szenvedélynek a szemzőgéből néztem és kezeltem. Magamat s munkámat csak egy embernek s egy eszmének rendeltem feltétlenül alája: Deák Ferencnek és a kiegyezésnek. Ez volt az a keret, amelynek határai közt végeztem — ha megengedik e hivalkodó szót: a hivatásomat. Ezt mindvégig, egész a kettős monarkia összeomlásáig híven meg is tartottam. Deák Ferencen kívül más urat nem szolgáltam, hanem alkalom szerint a szerint dicsértem, gáncsoltam, a szerint ítéltam, amint valamit a magyar-

ságra nézve hasznosnak vagy ártalmasnak tartottam. Ebben se tárgyi, se személyi okok nem befolyásoltak soha. Minden kérdés, mely napirendre került, minden irány, mely érvényesülést keresett, minden intézkedés, minden terv, minden eszme ezen a rostán ment keresztül s csak ezen túl érvényesülhettek más szempontok. Sem a liberalizmus, sem a konzervativizmus, sem a demokrácia, sem az arisztokrácia, sem a szocializmus magokban rám nézve döntők nem voltak. Alkotmányos hűség, nemzeti szellem, szuverén magyarság és keresztény lélek: ezek voltak sérthetetlen dogmáim. Mindért nagy harcokat kellett állanom. Egyszer a társadalommai, egyszer a kormányhatalommal, nem ritkán közintézményekkel, sűrűen egyesekkel és állandóan lap-társainkkal.

És ma is, jobban mint valaha, oldalt állok a politikai élettől. Valamikor az újságnak, melyet én irányítottam, az volt a híre, hogy az egyetlen magyar nemzeti és keresztény újság. Ma az idő fordult. Ma divat, ma érdek, ma politika kereszténynek lenni. Az én politikámat akkor megaranyozta a keresztény szellem, a mai kereszténységet megfertőzteti a politika mérge. Azt tartom, ha egy nemzet háborúba keveredik, akármiért, akármi okból, akkor e nemzet minden fiának csak egy kötelessége van: mindent megtenni, az önfeláldozásig, hogy a nemzet győzzön. Ha pedig egy nemzet olyan bajban és szerencsétlenségben van, mint most a mienk, akkor minden politika, a legrosszabb is jobb, mint a gyűlölködés, üldözés és pártviszály. Mert a rossz politikával is,

egy lelkileg ép nemzet meglábolja a szerencsétlenséget, habár lassan; de a pártviszály annál gyorsabb romlásba dönti.

Én tehát életem törvényét ma épp úgy tartom, mint bármikor, minden viszonyok közt tartottam s állok a zászló alatt, melyre az volt, az van és az lesz írva, amíg élek: *A magyarságért*. Minden egyéb a politikai életben csak divat, csak ötlet, csak szeszély, csak érdek, csak mulandóság. Ez az egy örök és változhatatlan.

És ezzel elbeszélésem végét ért. És ez az én hosszú utam végét is jelenti. Úgy éreztem, amíg e könyvet írtam, mintha mostani énem visszarepült volna az időben és Acsádon kézen fogott volna egy kis gyermeket, hogy végigvezesse egy hosszú, kanyargós úton, melyet a gyermeknek meg kellett tennie. Látod, fiam, itt játszot-tad le gyermekálmaidat, itt lettél férfi, itt szakasztottál virágot, itt borítottak el mások virággal, itt elbuktál, itt menekültél, itt ismét talpra álltál, erre van a verejté-keked nyoma, itt a könnyed omlott a porba, itt bölcsők mellett álltál, amott sírokat hantoltál fel, az égen ott gomolyognak örömeid és bánataid felhői, — minden már csak volt és most itt vagyunk a dolgaink végén és ime a gyermek, akivel Acsádról indultam s az aggastyán, aki érte ment, itt már egybe olvadt, ismét egy lett és búcsúzva könyvétől, amelyet magáról írt, bocsánatot kér az olvasójától, aki idáig kísérte.

Budapest, 1926 november 2.

Rákosi Jenő.

TARTALOM.

	Lap
XVI. A háború után	1
XVII. Munkáim	35
XVIII. A színház	97
XIX. Kitüntetéseim	126
XX. A Szent Család	149
XXI. Befejezés	165